

TRIVO INĐIĆ
ŽIVOT I DELO

INSTITUT
ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU
TEORIJU

INSTITUT ZA FILOZOFIJU
I DRUŠTVENU TEORIJU

Izdavač

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Univerzitet u Beogradu

Edicija

Zasluga

Za izdavača

Gazela Pudar Draško

TRIVO INĐIĆ

ŽIVOT I DELO

priredio Miloš Ćipranić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Beograd, 2021.

REČ PRIREĐIVAČA

Trivo Indić, sociolog, hispanista i diplomata, bio je član grupe „Praksis“ i kruga profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu iz koga je proistekao Institut za filozofiju i društvenu teoriju. Većina članova te nekadašnje „zajednice po afinitetu“, nažalost, više nije sa nama. Od onih koji danas nisu živi, Trivo Indić nas je poslednji napustio. Njegovo delo nije, ono je ostalo, traje kao i sećanja ljudi koji su ga poznavali i radili sa njim. Jedan od razloga nastanka ove knjige je upravo namera da se na jednom mestu objedine u rečima izrađeni komemorativni portreti Triva Indića uz do sada neobjavljen autobiografski spis koji je ostavio iza sebe i bibliografiju njegovih radova.

Knjiga koja stoji pred čitaocem usledila je posle komemoracije u znak sećanja na Triva Indića, održane 18. maja 2021. godine u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju, u vreme kada se obeležavala godišnjica njegove smrti. Nakon pozdravne reči Gazele Pudar Draško, direktorke Instituta, na skupu su govorili Ivan Vejvoda, Milena Dragičević Šešić, Marko Fernandez i pisac ovih redova. Svi su oni i autori ovde sakupljenih nekrologa.

Građa za potpunije sagledavanje života i dela Triva Indića može se crpiti iz više izvora. Već u prilogu „Časopis *Kultura* – počeci: lični zapis“ iz 2000. godine – napisanom za taj časopis povodom izlaska njegovog jubilarnog stotog broja – pronalaze se elementi autobiografskog, na šta odmah ukazuje i sam podnaslov članka. U okviru ciklusa „Sećanja na rad Instituta“, Indić je potom, u osvrtu na okolnosti koje su dovele do formiranja IFDT-a, portretisao svoj život ili barem jedan njegov deo. Tom prilikom je izjavio da se nije bavio memoarima i da ne namerava da piše autobiografiju, ali je i ukazao na vrednost metodološke tačke gledišta koja polazi od dijalektičkog nadopunjavanja između životopisā pojedinačnih ličnosti i istorijskih zbivanja u koja su uključene.

S obzirom da je gostovanje o kome je reč bilo u oktobru 2016. godine, Indićevo spisanje ili je morao da nastane posle tog datuma, te je u međuvremenu došlo do promene odluke, ili nikada nije ni postojao plan da se ambiciozno pristupi pisanju jednog takvog dela, već samo da se hronološkim redosledom načine beleške koje mogu da budu uputne kao bitno svedočanstvo dinamičnog preplitanja jednog vremena i jedne egzistencije. Zahvalni smo Dragu i Dušanu Indiću što su omogućili njegovo publikovanje.

Popis radova koji zatvara knjigu nesumnjivo će kao orijentir koristiti proučavaocima onih tema i problema kojima se Trivo Indić uzorno bavio, bilo

da se u vezi sa njihovom analizom i tumačenjem javi slaganje ili neslaganje. Jasno je da bibliografija ocrtava, govori o onome ko stoji iza nje. Inđićeva, sadržajem i tematski bogata, odaje erudiciju i višestranost. Kada autor zauvek ode, on neće postati radikalno odsutan, jer njegovi članci i knjige nastavljaju svoj „život“ u različitim pravcima.

M. Č.

UBI SPIRITUS IBI LIBERTAS

Trivu Indića sam upoznao u dvorištu Filozofskog fakulteta u Beogradu leta 1972., nakon dolaska sa studija političkih nauka u Parizu. Bio je tada asistent profesoru Ljubomiru Tadiću na predmetu Sociologija politike i prava. Pomogao mi je, zajedno s tada studentkinjom Sonjom Liht, da izaberem poslediplomske studije koje će najviše odgovarati mojim interesovanjima.

Bio je retko blage naravi, pun razumevanja i neko ko je pažljivo slušao reči svog sagovornika. Istovremeno je nenametljivo iskazivao svoje britke kritičke poglede na okolnosti u društvu, kao i na intelektualne rasprave koje su savremenici u svetu i ovde vodili o svekolikim filozofskim, sociološkim, kulturnim, umetničkim, književnim pitanjima. Odmah je bilo jasno da je pred vama neko sa ogromnom erudicijom, široko načitan, koji kritički preispituje društvo i njegovo ustrojstvo. Čovek kome je stalo pre svega do slobode, pravde i istine, do nedogmatskog mišljenja, do prava na različito mišljenje, do razumevanja društvene, političke i kulturne realnosti s one strane uvreženih mišljenja.

Trivo Indić je bio čitalac i veliki poštovalac Kamijevog dela *Pobunjeni čovek* (1951). Bilo je to vreme časopisa i grupe „Praksis“ i Korčulanske letnje škole, vreme „kritike svega postojećeg“. Trivo Indić je bio član beogradske „Praksis“ grupe zajedno s Mihailom Markovićem, Ljubomirom Tadićem, Svetozarom Stojanovićem, Zagorkom Golubović, Miladinom Životićem, Dragoljubom Mićunovićem i Nebojšom Popovim. Bilo je to vreme posle studentske pobune 1968., vreme „liberala“ na čelu komunista u Srbiji. Vlast ih je videla kao opasnost za politički monopol Saveza komunista Jugoslavije i progonila ih. Januara 1975. izbačeni su sa Filozofskog fakulteta i oduzeti su im pasoši. Trivo Indiću je bilo zabranjeno da putuje u inostranstvo pet godina.

S obzirom na to da je prokažen kao društveno-politički „nepodoban“, Trivo Indić je našao utočište u beogradskom Zavodu za proučavanje kulturnog razvoja, gde se intenzivno i posvećeno bavio pitanjima kulturnog razvitka i bio jedan od urednika časopisa *Kultura*. U Institutu za međunarodnu politiku i privredu, gde je potom bio, objavio je obimnu i značajnu studiju/knjigu *Savremena Španija*. Radio je potom u Institutu za evropske studije u Beogradu.

U Saveznoj vladi Jugoslavije Milana Panića bio je od 1992. do 1994. pomoćnik ministra za prosvetu i kulturu.

Bio je čovek sveta. Proputovao je mnoge meridijane, upoznao se i imao priliku da vodi ozbiljne razgovore s ljudima poput Eriha Froma, Če Gevare i Salvadora Aljendea. Govorio je ili se služio mnogim jezicima.

Posle pada režima Slobodana Miloševića i demokratskih promena 2000., Trivo Indić je bio ambasador SRJ u Španiji u periodu od 2001. do 2004. A kasnije politički savetnik predsednika Srbije Borisa Tadića u periodu od 2004. do 2012.

Trivo Indić je bio slobodouman. Od najranije mladosti tragao je za idejama koje otvaraju horizonte. Ljudsko dostojanstvo, življenje u slobodi i istini bili su osnova svega u šta je verovao.

U intervjuu koji je nedavno dao kaže kako mu je 1954., u 16. godini, čitanje knjige španskog komuniste Hesusa Ernandeza, prevedene kod nas, otvorilo oči o pogubnoj ulozi SSSR-a u Španskom građanskom ratu i o represivnoj prirodi režima u Sovjetskom Savezu.

Španija je bila njegova ljubav, strast. Naučio je španski, napisao knjigu i mnoštvo članaka o Španiji i Španskom građanskom ratu. Shvatio je veliki značaj Španskog građanskog rata (1936–1939) za razumevanje previranja u Evropi i onoga što će uslediti – borbu protiv fašizma i autoritarnih, diktatorskih režima, ali i sukoba i rasprava na levici.

Učio je od španskih boraca s kojima je prijateljevao u zemlji i svetu, rano shvatio da ne postoji samo jedna komunistička partijska levica već, kroz španski primer, da postoji pluralizam na levici, od anarhista do staljinista preko anarhosindikalaca, trockista, socijaldemokrata do levih republikanaca i dalje. Razvijao je i branio kritički slobodarski duh tokom celog života. Bio je svoj.

Nije čudo što je 1997. objavio knjigu, zbirku svojih članaka pod naslovom *Za novo prosvetiteljstvo*. Bio je sledbenik renesansnog nastojanja da pojedinac dobije svoje mesto s one strane i naspram vlasti i religija, da čovek sam određuje svoju sudbinu na ovom svetu. Prosvetiteljstvo je bilo nastavak tih stremljenja čije su ishodište moderne demokratske revolucije, posebno francuska 1789.

Godine 1984. Trivo Indić mi je predložio da zajedno pokrenemo seriju knjiga pod imenom „Libertas“ pri izdavačkoj kući „Filip Višnjić“, čiji je direktor bio Jagoš Đuretić. Prva knjiga koju smo objavili bilo je delo Etjena de la Boesijea *Rasprava o dobrovoljnom ropstvu* (1549), slobodarski traktat protiv tiranije. Zamisao je bila da se jugoslovenskom čitalaštvu pruže do tada neprevedene knjige koje zastupaju slobodarske težnje, demokratiju, ljudska prava, vladavinu prava, ljudsko dostojanstvo – poput Monteskejevog *Duha zakona* (1748), Pejnovih *Prava čoveka* (1791) i mnoge druge.

Drugi svetski rat duboko ga je obeležio. Ostao je ratno siročće. Otac je 1942. poginuo u partizanima, a majka umrla iste godine u zbegu. Baka je tokom rata čuvala njih četvoro braće i sestara. Pamtio je glad i veliku nemaštinu. Posle rata poslat je u Split kod tetke, a odmah zatim kod strica krojača

u Beograd. Pričao mi je jednom kako su ga druga deca zadirkivala i smejala mu se jer su u Bosanskoj Krajini, gde je rođen, govorili za mleko: mlijeko, pa u Splitu: mliko; pa u Beogradu: mleko – i on je uvek dolazio s „pogrešnim“ izgovorom te reči.

Stric mu je uhapšen 1949. i poslat na Goli otok na dve godine samo zato što je pozajmio pare jednom prijatelju povratniku sa Golog otoka. Trivo, sin palog borca, nije dobio stipendiju za studiranje od Saveza boraca – razlog koji mu je predočen bio je to što je živeo s „privatnikom“, stricem krojačem.

Kako je to već išlo po nekoj vrsti „automatizma“ u školi posle rata, a i kasnije, bio je pionir, pa član Narodne omladine Jugoslavije, pa i rukovodilac, baveći se međunarodnim odnosima, primljen je u Komunističku partiju 1957., iz koje je kasnije izbačen 1967. zbog kritika izrečenih na račun političkog sistema u Jugoslaviji na jednom skupu organizovanom u Leskovcu.

U posveti knjige *Za novo prosvetiteljstvo* napisao mi je 1997. „za novo prosvetiteljstvo i evropeizaciju...“ ovog društva.

U svom ogledu „Kultura otpora ili dijalog iz 1973. o odnosu filozofije, istorije i književnosti“ objavljenom 1996., Trivo Indić je napisao: „U pismu Pelegrinu Zambekariju branilac firentinske slobode (*florentina libertas*) i kancelar firentinske Sinjorije, i najveći naslednik Petrarkine tradicije, Kolučo Salutati (1331–1406) kaže i sledeće: „U drugom životu izdići ćemo se do slave kontemplacije, ali samo ako smo u svom životu bili svoju bitku, ako smo završili svoje delo i verno ispunili svoj dan.“

Trivo Indić je ovde na ovom svetu bio svoju bitku, završio svoje delo i ispunio svoj dan.

Ivan Vejvoda

KULTURNA POLITIKA NA DELU

Postoje ljudi čije delo koje nije realizovano u uobičajenim kulturološkim formama, već je njihovo prisustvo pre svega katalizatorsko za razvojne, šire društvene procese. Tako vidim rezultate delovanja i rada Trive Indića, u široj kulturnoj javnosti, u okviru časopisa *Vidici, Gledišta, Naših tema* („Časopis kao potreba kulture“, 1963), u okviru škola RU „Đuro Salaj“, na Filozofskom fakultetu, u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka i posebno u časopisu *Kultura*, kao i na kasnijim funkcijama u Saveznom ministarstvu za prosvetu i kulturu (1992–1994), Vladi Srbije, te ambasadi Srbije i Crne Gore u Španiji (2001–2004).

Upoznala sam ga u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka, gde je njegova kancelarija bila svojevrsni dokumentacioni centar – pored zidova i ispod stola stoje iseći iz novina pa i celi listovi, časopisi najrazličitije tematike, zakoni i dokumentacija neophodna za istraživanja kojima se trenutno bavio. No, nikada se nije desilo da nema vremena, da neće prekinuti svoj rad, da ne bi razgovarao sa nekim mlađim istraživačem, dao savet, uputio na neki novi korak. Čitao je naše radove i tekstove, brinuo se da li će biti objavljeni, a mene je „i za ruku vodio“ od Filozofskog u Beogradu do Vjekoslava Mikecina u Zagrebu, ne bi li mi pomogao da nađem najboljeg mogućeg mentora za svoj doktorat. (Bio je užasno razočaran što tada, osamdesetih, filozofski fakulteti ni u Beogradu ni u Zagrebu nisu imali razvijenu sociologiju kulture, i što sam na kraju doktorirala na Filološkom fakultetu).

Istovremeno, poštovao je svoje prethodnike i učitelje, posebno Stevana Majstorovića, te ceo krug „Praksis“ filozofa koji su svakako obeležili filozofsku i sociološku misao Jugoslavije i Srbije šezdesetih i sedamdesetih godina.

Bio je ponosan na to što se u Jugoslaviji, uprkos (povremenim) represijama i „koracima nazad“, moglo misliti, pisati i objavljivati, te je Zavod vrlo brzo ušao u evropske mreže istraživačkih ustanova u domenu kulture. Teško je doživeo činjenicu da je upravo on bio na sastanku CIRCLE mreže u trenutku kada je proglašen embargo, i kada mu kolege, „poštujući“ embargo Ujedinjenih nacija, nisu dale pravo ravnopravnog učešća (CIRCLE je ipak bila mreža državnih istraživačkih ustanova, od kojih su najveći broj tada činili departmani različitih ministarstava kulture, pa su njihovi zaposleni svoje „obaveze“ shvatali bukvalno).

Trivo Indić (1938–2020) bio je pravnik po struci, a sociolog kulture po vokaciji, no sasvim neopravdano, zanemaren je kao jedan od osnivača kulturne

politike i kao akademske i kao praktične discipline... Upravo je njegov rad označio početke teorije kulturne politike u Srbiji i danas bi bio sigurno poslednji trenutak da se napravi „kritičko izdanje“ te male brošure *Kultura i kulturna politika* zajedno sa tzv. „čitankom“ istog imena (šapirografisana skripta) u kojoj su objavljeni prvi prevodi tekstova o kulturnoj politici uz radove domaćih autora, koje je on izabrao i priredio zajedno sa Stevanom Majstorovićem (1966). Sve to rađeno je za Dopisnu političku školu Radničkog univerziteta „Đuro Salaj“, koji je potom objavio i celu ediciju malih knjižica o kulturnoj politici, zanemarenih i nestalih u akademskom pamćenju ove sredine. Ipak, ne treba zaboraviti da su u toj ediciji prvi put u svetu sistematski objavljuvana dela iz oblasti kulturne politike. Sa Slobodanom Novakovićem on piše još jednu takvu brošuru, pod nazivom *Omladina i kulturna politika* (a tek danas su mladi jedan od prioriteta EU i UNESKO-vih akcija u domenu kulture).

Rad na ovim knjigama i skriptama bio je odlična priprema da mu stvori viziju i ambiciju, da utvrdi neophodnosti stvaranja novog časopisa – tako da je bio posebno ponosan na činjenicu da je časopis *Kultura*, koga pokreće 1968. godine zajedno sa Stevanom Majstorovićem, prvi u svetu izneo u podnaslovu nameru da objavljuje tekstove iz kulturne politike (*časopis za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku*). Taj njegov doprinos razvoju kulturne politike kao akademske discipline tek treba da bude istražen i posebno vrednovan.

Same knjige i tekstovi Trive Indića pokrivaju široki spektar tema – i pokazuju do koje mere su njegova interesovanja bila široka i disperzivna – od stalnog fokusa na kulturni razvoj i kulturnu politiku, preko filozofsko-političkih refleksija o etici i slobodi, do ljubavi za Španiju i Latinsku Ameriku (fascinirale su ga slobodarske tendencije i borba za socijalnu pravdu od Španskog građanskog rata preko raznovrsnih društvenih pokreta u Čileu, Brazilu, teologije oslobođenja, indihenističkih pokreta koji su ukazivali na kolonijalni etnocid, itd), te do poslednjih istraživačkih projekata vezanih za međudnose tehnologije i kulture.

Skrenuću pažnju na njegovu knjigu *Tržište dela likovnih umetnosti* (1986), jer ona je prva koja je kod nas jasno pokazala koliko je važno da se unutar jednog umetničkog polja uspostavi celoviti sistem, zasnovan na tržištu koje će valorizovati umetnički rad i pomoći vizuelnim umetnicima da ne budu na ivici egzistencije. Ova knjiga je tako pledoaje za jednu sasvim novu kulturnu politiku, politiku brige o celovitom umetničkom polju sa stanovišta njegove, današnjim rečnikom iskazano, rezilijentnosti i održivosti.

U vremenu devedesetih, Trivo Indić i kao pomoćnik saveznog ministra za obrazovanje, kulturu i sport nastavlja da istražuje važna pitanja kulturnog života, čije rezultate objavljuje koju godinu kasnije, zastupa „novo prosvetiteljstvo“ (1998), bavi se estetskim obrazovanjem i umetničkim vaspitanjem (1997), ali čak i jednu takvu temu stavlja u okvire „puta ka političkoj slobodi“.

Analizira koncept i pojmovnik evropskog kulturnog identiteta (1996), a u polju delovanja civilnog društva bavi se temama odgovornosti intelektualca („Intelektualac danas“, 1994); ili naukom o društvu kao etikom odgovornosti (1994), jugoslovenskom sociologijom između apologije i jeresi: o odgovornosti nauke o društvu (1994), te temom interkulturalnosti („Interkulturalizam, nacija i religija“, izlaganje na skupu koji je u Institutu za filozofiju i društvenu teoriju organizovao 1995. Božidar Jakšić) i umrežavanja („Svi ćemo biti umreženi: kultura budućnosti“, 2001).

Svojim filozofsko-političkim esejima otvarao je teme odnosa vlasti i pobune (2001), problema nacionalnog konstituisanja tzv. „zakasnelih nacija“ (2001), te zalazio i u pitanja teorije književnosti, filozofije i etike, sa izuzetno zanimljivim tekstovima i analizama dela Sretena Marića (2007), Dušana Matića (1999) i Ive Andrića („Jevrejski portreti“, 2006). Tu pripada i tekst koji Trivo Indić piše u skladu sa svojim osećanjem odgovornosti da zapiše ono što bi se inače zaboravilo „Kultura otpora ili dijalog iz 1973. o odnosu između filozofije, istorije i književnosti“ (1997). On ima i više članaka koji se eksplicitno bave kulturom sećanja, poput onih o nacizmu: „Opomene na vremena zla“ (2010), i „Efraim Zurof, lovac na naciste“. Ipak, njegov analitički tekst o „susretu“ Ljubomira Tadića sa Rozom Luksemburg (2011) predstavlja omaž kako Ljubomiru Tadiću tako i ideji demokratskog socijalizma od koga je savremena teorijska misao u velikoj meri odustala.

Posebna grupa tekstova se bavi i sukobima u bivšoj Jugoslaviji, ratovima devedesetih, ispitujući religijski činilac u balkanskim sukobima (1999); te razmišljajući o globalnim posledicama agresije NATO pakta na Jugoslaviju (1999). Ti njegovi tekstovi objavljuvani su i u svetu, pre svega u Španiji, na španskom jeziku – „Nacionalismos en Yugoslavia: antecedentes y problemas“ (1993).

Ne bi se očekivalo od pravnika, sociologa i filozofa kulture da će se sa takvim interesovanjem okrenuti istraživanju digitalnog sveta i to već u pozno doba svog života. Tada nastaje njegovo kapitalno delo *Tehnologija i kulturni identitet* (2009) – a toj knjizi prethodi i nekoliko tekstova vezanih za interakciju tehnologije i kulture na jugoslovenskom prostoru (1997).

Naravno, Trivo Indić nije mogao znati da će ga njegovo interesovanje i njegova posvećenost za sve što se dešava u hispanskom svetu, od knjige *Savremena Španija* (1982) preko bavljenja sociologijom masa Ortege i Gaseta (1985), do „narodnih vetrova“ španskog građanskog rata (1986; 1987), odvesti i do ambasadora u Madridu (2001–2004), odakle će, u besparici naših inostranih poslova, pokušavati da razvije i različite modalitete kulturne diplomatije, one koje će biti podjednako značajne i za Srbiju i Crnu Goru, poput prevoda *Gorskog vijenca* na španski jezik.

Tako se naša saradnja nastavila na jedan drugačiji način nakon njegovog povratka iz diplomatije. To je vreme kada na Univerzitetu umetnosti počinjemo da se bavimo kulturnom diplomatijom. Želeli smo da studenti i

profesionalci u kulturi, polaznici kurseva, čuju od naših najboljih ambasadora kakve su mogućnosti i kakvi su dometi srpske kulturne diplomatije. Koliko je bilo teško pre svega uspostaviti diplomatske odnose posle godina prekida, kako je tome doprinosila kultura, ima li posebnih fondova, ili i ambasadori moraju da se bave fandrejzingom. Studenti su voleli konkretne priče iz života ambasada koje su im redovno prenosili tada već bivši ambasadori Trivo Indić i Vida Ognjenović.

Trivo je i na Fakultetu dramskih umetnosti jedne školske godine držao predavanja vezano za legislativni okvir umetničkih delatnosti i posebno za autorska prava – ali nažalost nikada se nije u pravom smislu te reči vratio u nastavu, posebno ne na Filozofski fakultet odakle je sa grupom nastavnika izbačen 1975. godine. To jeste jedna od najvećih nepravdi tadašnjeg socijalističkog društva koje se u prvoj polovini sedamdesetih obračunavalo sa slobodoumnim misliocima i umetnicima Srbije upravo ih udaljavajući od katedara. Neke od tih nepravdi su ispravljene, pa su i Živojin Pavlović i Aleksandar Petrović ponovo zauzeli, ako ne baš iste katedre na Fakultetu dramskih umetnosti, ipak profesorska mesta. Mnogi, među kojima i Trivo Indić, na Filozofskom fakultetu takvu priliku nisu dobili.

Kada je Trivo pisao *In memoriam* za Gaju Petrovića, naslovio ga je rečima „Mudrost pobune“, a onaj za Ljubu Tadića: „Misao Ljubomira Tadića o slobodi i dobru naroda“. Teško je naći jasan i jezgrovit naslov sećanja na Trivu, jer je njegova kompleksna ličnost imala različita interesovanja i sfere delovanja: tako ću i pamtiti Trivu, i kao hispanistu ali i teoretičara kulturne politike; borca za slobode i prava građana, ali i zagovornika borbe za nacionalnu kulturu i nacionalne kulturne interese; pamtiću ga i kao onoga koji daje podršku i hvalu, ali i onog koji nekom usputnom, malo ironičnom ili ciničnom opaskom može da zaustavi i destabilizuje; no, upravo mu je to i bio cilj – da ne donesemo neku odluku prebrzo, ali ne da daje direktan savet ili nameće svoj stav, već da podstakne da se zamislimo, i da sami dođemo do možda drugačijeg rešenja. Ipak, broj prikaza knjiga koje je napisao pokazuje do koje mere je želeo da pomogne kolegama da im se glas dalje čuje, da ono što su napisali stigne do najvećeg broja potencijalnih čitalaca.

Stoga ću završiti ovaj tekst temeljnim citatom koji ukazuje na najveći doprinos Trive Indića srpskoj kulturi a koji se odnosi na definisanje svrhe časopisa *Kultura: časopisa za teoriju i sociologiju kulture i kulturnu politiku* koga je on utemeljio kazavši:

„Njegova je namera da omogući i podstiče integralno tumačenje savremenog kulturnog fenomena, shvatajući ga pre svega kao vrednosnu kategoriju, u kojoj se pored do sada usvojenih znanja i pravaca kulturnog, posebno umetničkog stvaralaštva, susreću ne samo moralna svest i humanistički problemi, nego i ideološke i političke pretpostavke našeg vremena. [...] Kontinuitet autentičnih kulturnih potreba i ciljeva [...], može biti jedan

od kriterija pomoću koga bi se vrednovale mere praktične kulturne politike, njen otpor dehumanizaciji koja nastaje prevlašću instrumentalnih vrednosti, osiromašenjem ljudskih kreativnih mogućnosti, potčinjavanjem kulture političkom i drugom pragmatizmu koji prati i ovakvu civilizaciju.“

I nakon više od 50 godina, ove reči i danas su validne i važne, i mogu biti temelj opstanka i razvoja časopisa i u XXI veku. Stoga misao i delo Trive Indića nastavljaju da deluju i dalje, s jedne strane kao katalizatori procesa preispitivanja vrednosti, značaja i smisla mera praktične kulturne politike u savremenom svetu, a s druge, osvetljavajući značaj časopisa, naučne i kulturne periodike, za širi kulturni i društveni dijalog.

Milena Dragičević Šešić

ODLAZAK POSLEDNJEG LIBERTERA

„Dragom čika Radetu, liberteru tj. slobodaru, od njegovog đaka, Trivo Indić“, posveta je mome dedi zapisana u jednoj od Trivinih knjiga *Uspon masa*. Moja prva sećanja na Trivu su iz perioda mog najranijeg detinjstva, upravo kao na neku vrstu dedinog đaka koji je osamdesetih godina prošlog veka nedeljom popodne, penjući se senjačkom uzbrdicom Sanje Živanovića, uvek sa torbom punom knjiga, dolazio kod dede. Sedeli su tako satima razmatrajući pitanja savremenog anarhizma i radničkog pokreta, sa večitim osvrtom na aktuelna dešavanja u Španiji. Prudon, Bakunjin, Španski građanski rat, sovjetska izdaja Španske republike... bila su imena i teme koji su se u njihovim razgovorima redovno ponavljali, a koje su moje uši pasivno prihvatale tokom popodnevnih dečjih igara oko dedinog stola.

Rodom iz Bosanske Krajine i kao siroče Drugog svetskog rata, Trivo je sa osam godina došao u Beograd kod strica krojača spremnog da odškoluje bratanca. Vrlo brzo pokazao je veliku ljubav prema knjizi i pisanju. Esej za koji je nagrađen pedesetih godina odveo ga je kao tinejdžera na putovanje u tada dalju nego danas Ameriku i pružio mu priliku da nauči jezik i večera sa ondašnjim senatorom države Masačusets Džonom Kenedijem.

Kao diplomirani pravnik i magistar sociologije, Trivo je svoju karijeru izgradio kao sociolog i hispanista. Za Španiju se zainteresovao pedesetih godina prošlog veka, nakon što mu je u ruke dopala knjiga *Ja sam bio Staljinov ministar* španskog komuniste Hesusa Ernandeza, koja je u ono vreme u Jugoslaviji bila svojevrsni priručnik za sve one koji su se hteli bliže upoznati sa španskim pitanjem. Usledio je veliki uticaj na Trivu autora koji su pripadali čuvenoj „generaciji 27.“ među kojima su bili Lorka, Alberti i drugi španski velikani tog vremena.

Trivino prisustvo u mom neposrednom okruženju nekako sam uvek prihvatao kao neupitnu činjenicu, u čije poreklo nije bilo potrebno ulaziti, onako kako to često biva sa ljudima i stvarima koje su uz nas od kada znamo za sebe. Prošle godine u jednoj od poseta Beogradskoj sinagogi u kojoj je Trivo živeo kao podstanar, a tada već i ozbiljno bolovao, shvatio sam da su to možda i poslednji trenuci u kojima mogu da saznam nešto više o poreklu njegovog poznanstva i prijateljstva sa mojim dedom španskim borcem Radivojem

Nikolićem. Ispričao mi je tada, uz veliki napor, da je sredinom pedesetih godina, u vreme kada je noću na tavanu stričevog doma uz sveće učio španski, negde video plakat sa oglasom književne večeri koja se održavala na Kolarčevom univerzitetu, a na kojoj je moj deda govorio o delima španskih autora. Tada su se prvi put sreli, a Radivojev nesebični poziv da ga Trivo poseti u svom domu i učini mu dostupnom svoju „špansku“ biblioteku bio je za Trivu, kako je govorio, otvaranje vrata prema svetu hispanizma u najširem smislu te reči.

Poznanstvo sa Radivojem, ali pre svega ljubav prema Španiji, približili su ga tada veoma uticajnom krugu „španskih boraca“, u kome je bio prihvaćen kao mladi saradnik na raznim projektima, među kojima su se neki odnosili na podršku španskim antifrankističkim pokretima. Tokom višedecenijskog druženja, Trivo mi je u kafeterijama „Mažestika“ i hotela „Moskve“ govorio o podršci koju je Jugoslavija pružala antifrankističkim pokretima, među kojima se isticala podrška Frontu narodnog oslobođenja, poznatijem kao „Felipe“.

Među predstavnicima „Felipea“, od kojih su neki kraće ili duže pod pseudonimima boravili u tadašnjoj jugoslovenskoj prestonici nalazile su se ličnosti koje će kasnije imati veliku ulogu u društvenom, političkom i umetničkom životu postfrankističke Španije.

Neki od najuglednijih predstavnika „Felipea“ boravili su u Jugoslaviji početkom šezdesetih godina prošlog veka sa ciljem izrade propagandno-ideoloških brošura, koje su štampane u štampariji Beogradskog grafičkog zavoda. Štampano je ukupno petnaest takvih brošura koje su imale neutralne i trivijalne naslove na koricama poput: „100 modela prijateljskih, porodičnih i ljubavnih pisama“, „Fudbal kao narodni sport“, „Popularna mehanika neophodna svakom domu“, „Realnost i fantazija u putovanjima Žila Verna“ i sl. Iza takvih korica se skrivao teorijsko-ideološki materijal. Brošure su prebacivane u Pariz, a odande, u vreme božićnih praznika kada je međugranični promet pošte između Francuske i Španije povećan a pažnja policije smanjena, ubacivane u Španiju gde su dalje bile distribuirane u brojnim gradovima. Među aktivnostima koje su se ticale koordinacije njihovih poseta Jugoslaviji, zadatak mladog Trive bio je, između ostalog, da se na jugoslovensko-italijanskoj granici pobrine da se dolazećim Špancima ne pečatiraju pasoši, kako bi prilikom povratka u Španiju izbegli nepravilike i sumnjičenja zbog boravka u komunističkoj Jugoslaviji.

Da bi se dobro razumela veličina i značaj Trivinovog temeljnog i sveobuhvatnog poznavanja Španije treba takođe imati u vidu tadašnji ambijent u Jugoslaviji. Nedostatak formalnih i diplomatskih odnosa između Španije i Jugoslavije koji je trajao od 1945. do 1977. godine i koji je kao jednu od posledica imao nemogućnost produbljivanja kulturnih veza, doveo je do parcijalnog i romansirano sagleđavanja Španije u jugoslovenskom posleratnom društvu. Predstava o ovoj iberijskoj zemlji kreirana je na osnovu kazivanja i pisanja preživelih interbrigadista, hispanista i umetnika koji su u poželjnom

ideološkom obliku, uz zvuke gitare Jovana Jovičića, prezentovali dela autora koji su stali u odbranu Španske republike. Dela Federika Garsije Lorke, Rafaela Albertija, Migela Ernandeza i drugih španskih autora bila su poznata širom cele Jugoslavije. Uprkos ovakvom ambijentu, Trivo je svojom upornošću, koja može postojati jedino onda kada postoji strast i iskrena ljubav prema onome što se radi, uspeo da pronikne u najfinije nijanse odnosa u španskom društvu i njegove istorije, koje je gotovo nemoguće upoznati ukoliko živite van Španije.

Ljubav prema hispanском svetu omogućila mu je da upozna i neke od najzanačajnijih istorijskih ličnosti XX veka. Tako je davne '59. godine imao priliku da sa Če Gevarom avionom putuje za Kairo. Na tom putovanju Trivo mu je detaljno predstavio način funkcionisanja samoupravnog sistema socijalističke Jugoslavije, za koji je argentinski revolucionar pokazivao veliko interesovanje.

Trivo je paralelno gradio akademsku karijeru koja ga je odvela na Filozofski fakultet, gde je radio kao asistent profesora Ljubomira Tadića. Zbog disidentskog delovanja, '75. godine našao se u grupi „praksisovaca“ koji su isključeni sa Beogradskog univerziteta i oduzeti im pasoši.

Nakon pada Miloševića i promena koje su usledile, Trivo je imenovan za ambasadora SR Jugoslavije u Madridu. Otišao je tamo tiho i bez pompe obilazeći u slobodno vreme madridske knjižare i arhive, obogaćujući tako svoje već veliko znanje o ovoj iberijskoj zemlji, čije je temelje kao dečak postavio na tavanu stričevog doma.

Turbulentne društvene okolnosti na ovim prostorima su ga i ovoga puta omele, pa je tako raspadom SR Jugoslavije i stvaranjem Državne zajednice SCG sa mesta ambasadora vraćen pre isteka mandata. Pobedom Borisa Tadića na izborima 2004. godine Trivo postaje njegov savetnik, mesto sa koga će otići u penziju 2012. godine. Deo zasluga za ulazak Demokratske stranke u Socijalističku internacionalu 2008. godine može se pripisati Trivi Indiću, koji je u Izraelu 2006. godine, u svojstvu izaslanika Borisa Tadića, razgovarao sa Felipeom Gonzalesom, bivšim visokim funkcionerom Socijalističke internacionale. Nakon toga se još neko vreme bavio odnosima Srbije sa UNESCO-om, da bi potom trajno napustio državni aparat, kojim se – kako je bar sa strane delovalo – bavio tek usput, u trenucima kada je bio van biblioteka i istorijskih arhiva.

Nemerljiv je na ovim prostorima Trivin značaj na polju proučavanja međunarodnog anarhističkog pokreta, Španije i Latinske Amerike u XX veku. Gotovo da nije bilo ozbiljnije studije u Jugoslaviji na temu društvenih zbivanja u Španiji prilikom čije izrade se ne bi pitalo Trivu za mišljenje. Strast koju je u njemu probudilo izučavanje Španskog građanskog rata i koja se kasnije proširila na proučavanje celokupnog španskog društva i istorije, napravila je od njega najvećeg poznavaoца dela španskog filozofa Ortege i Gasete u Jugoslaviji.

Govorio je sporim i ozbiljnim tonom, pognutog pogleda. Celokupnom svojom pojavom ostavljao je utisak čoveka koji ne zna da se šali. Naprotiv, kako na španskom tako i na svom maternjem jeziku, duhovitih opaski i britkog humora u njegovim komentarima nije manjkalo. Lišen teatralne srdačnosti i otvorenosti, Trivo je u razgovorima pokazivao iskrenu zainteresovanost za sagovornika i spremnost da pomogne.

Ljubav i strast koju je osećao prema Španiji i Latinskoj Americi držale su ga do poslednjeg dana. Krajem aprila 2020. godine, dok smo se kolima vraćali od lekara, kazao mi je: „Kada sam bio mlad razmišljao sam da ako već mora da se umre, onda bih voleo da se to, kada dođe vreme, desi negde u Latinskoj Americi, ali sam sada svestan da to neće biti tako.“

Marko Fernandez Nikolić

PUNOLETSTVO MISLI

Ne ostaje nedorečenost nakon odlaska Triva Inđića, već žalost što nismo imali još vremena i prilika da ga slušamo. Ne ono što smo hteli da podelimo sa njim – što ovom prilikom ne uspevam – već zaista ono što smo još mogli da čujemo od njega. Kada kažem „punoletstvo misli“, ne mislim samo na zrelost koju je ona u stanju da postigne, na visinu koju je dosegla svojim oblikovanjem i kretanjem, nego i na puno „leta“, godina, iskustva, koji su omogućili i doveli do zrelosti o kojoj govorim. Možda je biološka metafora zrelosti podesna, jer je čovek konačno i prolazno biće. Truizam koji, ipak, boli.

Zagledan u probleme sutrašnjice, Trivo Inđić govorio je o „veku koji napuštamo“, „veku koji smo već potrošili“. Ako je istina – kako navodi Petar Skok u svom *Etimologijskom rječniku* – da vek izvorno znači „borba“, životna snaga u svom trajanju, onda Inđićev život to potvrđuje kao neupitan dokaz. Isprepletani, njegov i XX vek podudarali su se na mnogim prelomnim tačkama. Činjenica da je, uz druge pripadnike svoje generacije, živio u oprečnim političkim sistemima, u barem četiri različite države – koje su menjale svoj obim, jedna za drugom nastajale i nestajale, od Kraljevine Jugoslavije, konačno, do Republike Srbije – već sama po sebi ukazuje na dugotrajno nestabilno okruženje u kome je valjalo provesti vek, ali i odgovoriti na posledice koje su morale neminovno da proisteknu iz takvog stanja stvari i društveno-političkih preloma i promena. Iz njega nije samo govorio čitav jedan vek našeg prostora, već i ono što je moglo od njega biti, a što se nije dogodilo, što ne znači da zalog nije ostavljen.

Bio je jedan od osam predavača Filozofskog fakulteta koji su udaljeni sa Beogradskog univerziteta zbog svog svojih političko-teorijskih stajališta i podrške studentskim protestima iz juna 1968. godine. Radi se o grupi profesora iz koje je proistekao Centar i napokon Institut za filozofiju i društvenu teoriju 1992. godine. Od samog osnivanja Instituta, Trivo Inđić je bio i ostao njegov drag gost. Tokom prve decenije rada IFDT-a, učestvovao je na više razgovora o knjigama, naučnim skupovima „Sofistika i sokratika“ i „Interkulturalnost u multietničkim društvima“, održao je predavanje „Interakcija kulture i tehnologije u jugoslovenskom društvu“, što je zapravo predmet koji ga je dugo vremena zaokupljao i koji će naći svoje mesto u potonjim knjigama *Za novo prosvetiteljstvo* i *Tehnologija i kulturni identitet*. Dao je doprinos *Filozofiji i društvu* tekstovima o Ljubomiru Tadiću i Svetozaru Stojanoviću, i o njegovom delu je pisano u našem časopisu.

I poslednjih godina svog života oplemenjivao nas je svojim prisustvom i podrškom. Bio je jedan od govornika na skupu „Demokratska tranzicija u Španiji i Srbiji: iskustva i paralele“, u Kulturnom centru Novog Sada u organizaciji Regionalnog naučnog centra IFDT-a, kao i na tribini „Kuda je otišla 1968? Paradigma (ne)uspešne promene u bivšoj Jugoslaviji“, ovog puta u beogradskom Kulturnom centru. Ne treba posebno naglašavati da je njegov značaj kao učesnika oba skupa prevashodno i u tome što je bio akter i svedok procesa i događaja o kojima se govorilo. Imali smo, prema tome, privilegiju ne samo da učimo kroz njegova dela, već i da ga slušamo.

Rođen je 1938. godine u Bosanskoj Krajini, u dramatično doba evropske istorije, u nevreće Španskog građanskog rata, o kome će više puta pisati, uvoda u Drugi svetski rat u kome će izgubiti oba roditelja. Ne mogu da zamislim koliko je takvo rano životno iskustvo uticalo na njegov pogled na svet. Posle kraćeg poratnog boravka u Splitu, prešao je u Beograd i u njemu odrastao, završio osnovne i potom magistarske studije iz političke sociologije na Pravnom fakultetu. Učestovao je na Korčulanskoj letnjoj školi, bio je član grupe „Praksis“ i u istoimenom časopisu je objavio 1972. godine članak o anarhokomunizmu, jednoj drugačijoj, pa i suprotnoj, verziji socijalizma od one vladajuće u SFRJ.

Značajan deo radnog veka proveo je u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka, Institutu za međunarodnu politiku i privredu i Institutu za evropske studije. Indićeve urednička delatnost činila je važan deo njegovog pregalaštva u našem javnom životu. Pored redakcijskog rada u časopisima kao što su *Gledišta* i *Kultura*, od samog njihovog osnivanja, sa Ivanom Vejvodom uređivao je istaknutu ediciju „Libertas“ u okviru izdavačke kuće „Filip Višnjić“. U njoj su se našli autori kao što su Piko dela Mirandola, Etjen de la Boesi, Norberto Bobio, Emanuel Levinas. Među njima je i Bartolome de las Casas sa svojim spisom *Izveštaj o uništavanju Indija*, koga je Indić veoma cenio i za koga je napisao predgovor. Nakon uvođenja višestranačkog sistema, radio je kao savetnik saveznog ministra za prosvetu i kulturu i predsednika republike, bio je ambasador u Španiji i predsednik Komisije za saradnju sa UNESCO. Njegova diplomatska misija i državno službovanje se mogu posmatrati kao praktička sublimacija višedecenijskih istraživanja i posvećenog rada na problemima kulture, politike, identiteta i studija hispanistike. Potom se polako povlači iz javnog života, ali ne potpuno, sve do 10. maja 2020. godine, kada nas zauvek napušta.

Smatram da se danas njegovi tekstovi moraju čitati s obzirom na tačno vreme i okolnosti u kojima su napisani, jer za to postoji čvrst razlog – imati u vidu šta zagovaraju i protiv čega i koga su upereni u stalno menjajućoj i dinamičnoj političkoj stvarnosti, makar i implicitno. U tom pravcu, jedna od bitnih odrednica koje prožimaju i upotpunjuju njegov život i delo svakako je angažovanost. O njoj je pisao i, plaćajući cenu, potvrđivao je u praksi

suprotstavljanjem tekovinama sistema za koga je smatrao da je autoritaran i da proizvodi političku klimu koja odaje manjak stvarne demokratije. Zaltevao je reformisanje starih i prizivanje novih institucija, jer je smatrao da se jedna zajednica ili narod najbolje prepoznaje u njima. Posebno je u žiži njegove pažnje, kao jedna od konkretizacija opresivnog poretka, bio famozni član 133. Krivičnog zakona koji se odnosio na tzv. „verbalni delikt“. Zapravo, zalagao se za ono što je označio kao „etika odgovornosti“. Jednom prilikom, opisao ju je kao „saučesništvo u poslovima svog vremena i svest o prihvatanju mogućih posledica svog delanja“. U eseju „Evropski kulturni identitet“ istakao je slobodu, jednakost i autonomiju ličnosti i mišljenja kao temeljne vrednosti koje je čovek kroz istoriju sticao postupno i uz veliku žrtvu. Dostignuća koja treba čuvati ili iznova dosezati i produbljivati.

Jedan od možda omiljenih Indičevih termina – što nikako ne podrazumeva da njegov sadržaj ima afirmativnu vrednost, već, suprotno, krajnje negativnu – jeste „monokultura“. Učestalost tog termina u tekstovima sa kraja osamdesetih i početka devedesetih je znakovita, jer se njime sažeto označavaju ishodi svođenja kulturnog i konfesionalnog na nacionalno, demokratskog pluralizma mišljenja na autoritarni partijski monizam, prisutnih u jugoslovenskom društvu, tendencija koje su, između ostaloga, odlučno doprinele raspadu zajedničke države, daljem diferenciranju međusobno srodnih naroda i stvaranju niza malih, slabih država, čije posledice trpimo i danas. Nesumnjivo je bilo teže misliti i nositi se sa idejom policentričnog identiteta. Da data dijagnostička slika i epilog ne bili previše mračni i pesimistični, i kako se sve ne bi završilo samo kritikizmom, kao alternativa monokulturi ponuđena je i življena „kultura otpora“, koja nastavlja da nas obavezuje, ako već nije kasno.

U svom delu uporno i dosledno se zalagao za nemerljivi, odista temeljni značaj obrazovanja, kao nedovršivog projekta i osnove kako ostvarivanja svakog oblika slobode pojedinaca i građana, tako i opstanka i trajanja zajednica koje skupa čine i nastoje da grade. Zalaganje za neoprosvetiteljski imperativ obrazovanja u jugoslovenskom i srpskom društvu na prelazu vekova i razmeđi milenijuma imalo je barem dva uzroka. Čini se, uopšteno gledano, i dalje nedovoljni obrazovni nivo njihovog stanovništva, izazovi tehnoloških revolucija i promena i sve ubrzanija mondijalizacija sa kojom su se evropska civilizacija i ukupno svet suočili. Kako i sam piše u jednom članku naslovljenom „Kultura budućnosti“, objavljenom u Kulturnom dodatku *Politike*:

„Ništa više neće biti kao pre, sem onog izvornog pitanja kulture o smislu tih promena i sveta u kome živimo, napora da sačuvamo sposobnost razumevanja i tumačenja tog sveta i da tu kreativnost i te spoznaje predamo budućim generacijama.“

Posebno bih istakao Indićevu pohvalu poetičkom umu. U suočavanju sa onim što je bilo juče i što dolazi sutra bitnu ulogu ima uobrazilja, estetsko i umetničko iskustvo kao korektiv diskurzivnim formama mišljenja, logici scijentizma, zakonu merljivosti što se nastoje preneti na sva područja ljudske egzistencije. Voleo bih kada bih mogao svakoj tački i dimenziji saopštenja „Estetsko obrazovanje, kriza škole ili o umetničkom vaspitanju kao putu ka političkoj slobodi“ (1997) da posvetim onoliko prostora koliko zaslužuje, ali ostanimo ovom prilikom na nekim tezama. Upravo u njemu se uočava kao greška ili predrasuda isključivanje snage i dometa umetničke kreativnosti kojom se otkrivaju ciljevi kojima bi čovek valjalo da stremlji. Istina, „umetnost se nadređuje racionalno mišljenje i jezik“, međutim, ne treba skrajnuti umetničke forme poput „muzike, koja se ne može svesti na jezik“, jer i one konstitutivno doprinose emancipaciji i obrazovanju čovečanstva. Umetnost ponekad od filozofije zna da pokaže prodorniju kritičku oštricu i da ide napred u odnosu na nju. Tekst se završava pozivanjem na Platona, koji u *Zakonima* naglašava ulogu onog obrazovanja koje vodi do stvaranja idealnog građanina. Pitanje je da li današnja vera u umetnost veća nego što je bila u očima atinskog filozofa.

Da su umetnički i književni izraz zauzimali bitno mesto u njegovom životu svedoči više pokazatelja. U javnost prvi put izlazi upravo svojim pesmama, koje je potpisivao i pod pseudonimom. Hteo je da bude književni kritičar, na šta upućuje veći broj objavljenih prikaza romana i pesničkih zbirki tokom pedesetih godina. Pisao je i likovnu kritiku, o slikarima, njihovim delima. Priroda posla kojim se bavio uslovlila je da umetničkom stvaralaštvu priđe i sa tačke gledišta koja nije estetička. Tu prevashodno mislim na njegovo obimnije istraživanje *Tržište dela likovnih umetnosti* (1986). Iako je u njegovom delu sve više preovladavalo istraživanje institucionalnih faktora života umetnosti, nisu zanemareni problemi koji naginju više ka estetiци.

Oduzimanje pasoša i sprečavanje odlaska u inostranstvo, u koje je voleo da ide kako bi se lično susretao i upoznao sa onim što drugačije ne bi mogao da vidi i sazna, nije uzrokovalo njegovo stalno insistiranje na budnom praćenju evropskih i svetskih intelektualnih i društvenih tokova. Pre se radilo o jednom imperativu zbilja od vitalne važnosti. Pitam se uolikoj su meri pređena kilometraža i neposredan kontakt sa ljudima različitih kultura, običaja, klasa, jezika, kontinenta, doprineli odbacivanju nasilnog nametanja svake vrste uniformnosti, naročito civilizacijske. Da, „uniformnost“ bi bila drugi termin koji je često koristio, ustajući protiv svega onoga što označava i donosi sa sobom.

Lično, kroz Indićeva dela otkrivao sam jednu drugu, u nas manje poznatu, Evropu. U njima su, dakle, ovde dobili reč oni mislioci društvenog koji su pisali na španskom i italijanskom jeziku, za koje bi neko, pun predrasuda i bez dovoljnog znanja, rekao da su rubni u pogledu ozbiljne teorije, da ne pripadaju grupi onih na koje se zaista treba usmeravati kako bi se ljubav prema mudrosti i znanju zadovoljila u punoj meri.

Po nekakvoj vrsti automatizma ili pak inercije, čini se da danas, možda više nego ikad, prevladuje stav da se misli prevashodno na engleskom jeziku. Tom se redukcijom u znatnoj meri zamračuju kulturno bogatstvo i slojevitost evropske i ne samo evropske tradicije, tradicija. Takav stav posebno je poguban u akademskoj zajednici, naročito ako se ima u vidu njen dalekosežan uticaj. Nesumnjiv je anglocentizam koji vlada na Beogradskom univerzitetu i, nažalost, metonimijski, na prostoru čitave republike, zadržimo li se na njenim granicama. Uz neosporne prednosti koje donosi *lingua franca* današnje epohe, kao nužnost globalizovanog sveta, takvo stanje stvari povlači za sobom i manje pozitivne efekte. Ostanemo li i dalje na nivou akademije – i još uže, humanistike i društvenih nauka – lako je utvrditi da se kroz prevlast engleskog isključuje čitav horizont na njega neprevedenih dela, ali ona, uprkos tome, ne prestaju da budu bitna. Ovdje možemo da se vratimo na problem obrazovnog i školskog sistema, na čijoj je nezamenljivoj važnosti, ali i reformi, insistirao Indić. U „Kulturi i obrazovanju“ čitamo:

„Jedan od krupnih zadataka XXI veka i biće upravo da razreši dilemu oko dva glavna toka: sa jedne strane, rastuća dominacija globalne kulture, koju stvaraju moćne sile uniformnosti i homogenizacije, koje nose savremene ekonomske, tehnološke, medijske i lingvističke integracije, a sa druge strane, potreba da se zaštiti raznolikost kultura – kulturni diverzitet – podjednako kao i biološka raznolikost.“

U našoj sredini njegov opus, štaviše, snažno dokazuje da se hispanistika ne da svesti na filologiju. Da područje hispanističkih studija daleko premašuje oblasti jezika po sebi i književnosti. Teorijski strogo bavljene delom Hose Ortege i Gasete ili posvećeno istraživanje avangardnih društveno-političkih eksperimenata, prevashodno anarhističkog usmerenja, koji su, čini se, više nego igde u stvarnosti iskušavani u Španiji, ostaju kao neki od zadataka za koje je postavljena pouzdana osnova.

Govorio je da je još kao mladić došao do saznanja o postojanju socijalističkog pluralizma kroz otkriće Španskog građanskog rata i različitih struja koje su u njemu učestvovala na republikanskoj strani. Odatle je i proistekao njegov interes za proučavanje dvadesetovekovne španske istorije i levičarskih političko-ekonomskih pravaca. Rezultat višegodišnjeg, decenijskog rada na tim predmetima je monografija *Savremena Španija*. Ona je značajna iz više razloga, a jedan od njih je svakako pokušaj da na osnovu njenog sadržaja bolje razumemo i jugoslovensko iskustvo iz prošlog veka, koje sugestivno naliči španskom, naročito ako se pođe iz perspektive „zakasnelih nacija“, što je i Indićevo polazište.

Iako su kategorije društvenih masa i elita još od ranije bile tema njegovih istraživanja, ona izvesno vrhune knjigom *Uspon masa. Jedno poređenje iz sociologije masa: Mosca i Ortega* iz 1985. godine. Ova magistarska teza pretočena

u monografiju kao da je najavila ili barem dala teorijske osnove za razumevanje pojave koja će uslediti nedugo zatim u veoma zaoštrenom vidu, naime, onoga što je popularno poznato kao „događanje naroda“. Pravovremenim i dubinskim čitanjem knjige – u kojoj se potvrđuje socijalna činjenica masifikacije političkog života, kao proizvoda modernosti sa rizičnim potencijalom – možda se u tom trenutku realno nije moglo preventivno reagovati, ali sa današnje tačke gledišta kroz nju takve pojave svakako postaju jasnije za opisivanje i razumevanje. Indiće se potom u aprilu 1991. godine osvrće u *Republici* na taj vainstitucionalni izliv tzv. narodne volje i dobrim delom ga posmatra i prelama kroz prethodno postavljenu prizmu, ali odlučujući pokretač za nastanak i odvijanje tih simptomatskih događaja naše savremene istorije ne vidi toliko u delovanju „masa“ otrgnutih od svojih orijentira, koliko u manipulativnoj instrumentalizaciji koju nad njima vrše političke elite. Na delu su sigurno bili slepa pokornost autoritetu, povodljivost i nezrelost.

Ako se za čas usredsredimo na stilistiku Indićevo pisanja, primetićemo da se služi metaforikom koja dolazi iz sveta defektologije i prava. To prevažno čini kada opisuje ili, takoreći, „dijagnostifikuje“ autoritarni i opresivni politički sistem. U takvim kontekstima (objedinjujem neke od sintagmi razasutih u više tekstova), stvara se podaništvo naroda „bez čula za politički život“, naviknuto na „slepu poslušnost“, „mutavo, poslušno stado svemogućeg i sveznajućeg pastira“. Drugim rečima, pridaje mu se i voljno se prihvata „status maloletnika“, stavlja se „pod starateljstvo“ i „tutorstvo“, umesto da se razvija i neguje individualnost i autonomija svih građana ili političkih subjekata.

Uprkos navedenim primerima slikovitog govora kojim se ne baš na pozitivan način karakterišu odnosi koji su nam nametnuti, u njegovom liberter-skom socijalizmu nema nadmenog elitizma. Štaviše, Indićeova antropologija je u biti optimistična, a njegove reči i gestovi tokom razgovora odavali su ljubav prema humanitetu i razoružavajuću veru u njega. Ako ovaj oprostajni tekst ima i odviše citata, to činim sa namerom da omogućim Trivu Indiću da ga i ovde iznova čujemo, makar posredno, na kratko, možda neverno i na ovaj, uvek nedovoljan, način.

Miloš Čipranić

PRILOZI ZA BIOGRAFA

No hay olvido verdadero que no comience por el recuerdo. Tarde o temprano, también los hijos, con los que vivíamos para el futuro, nos impiden olvidar, nos empujan a la memoria con sus preguntas temerarias sobre un pasado que no vivieron.

Carlos Franz, El Desierto

La vida no es la que uno vivió sino la que uno recuerda y cómo la recuerda para contarla.

Gabriel García Márquez

La memoria del corazón elimina los malos recuerdos y magnifica los buenos, y gracias a ese artificio, logramos sobrellevar el pasado.

Gabriel García Márquez

Zavičaj

Rođen sam u Bosanskoj Krajini, u selu Lušci Palanka, opština Sanski Most, ispod planine Grmeč, tj. u Podgrmeču (kako lokalni živalj naziva taj geografski prostor). Selo Lušci Palanka nastalo je na obodu karstnog Lušci-polja, koje je sa svih strana opkoljeno planinskim visovima (Grmeč, Bobija, Predojevića glava ili glavica, Vitorog, Megla, Gradina, Voloder, Lisinac). U Stanojevićevoj *Enciklopediji* postoji i odrednica „Lušci-polje“, koja kazuje da je obod tog polja sastavljen od mezozojskih krečnjaka, zatvoreno-plavih do crno-plavih škriljastih krečnjaka i od dolomita. Polje se uglavnom pruža od severozapada prema jugoistoku, dužinom od 12 kilometara i širinom od tri kilometra, na apsolutnoj visini do 410 metara, sa površinom od 13 km². Polje je uglavnom ravno, ali je prošarano brojnim vrtačama. Nagnuto je prema severu (Miljevačko polje), prema jugu, delom prema jugoistoku i istoku, a u najjužnijem delu prema zapadu, pa zbog toga njegovi potoci i teku u raznim pravcima, nestajući u ponorima. U vreme kiša, bilo u proleće (kada se otapa i sneg sa okolnih brda), bilo u poznu jesen, ponori ne mogu da prihvate svu vodu i na većem delu polja nastaje povodanj. Dakle, u pitanju je neki vid periodično plavljenog polja. Na krajevima polja ima puno nepresušnih i

periodičnih izvora, od kojih su najglavniji: Bušljenica, Bojana, Oko, Podbrdnjača, Miljevci, Brzeća, Prošića Točak, Lanovac, itd. Sva naselja u Lušci-polju nalaze se po obodu, pa Stanojevićeva enciklopedija beleži i sledeće podatke o broju stanovnika (u vreme 1920–1921. godine): najveće naselje (po kome je polje i nazvano) je Lušci Palanka sa 1390 žitelja, zatim Tukbobija sa 1140, Jelašinovci sa 950 stanovnika i Miljevci sa 687 stanovnika. Severozapadnim krajem polja prolazi drum (cesta, danas asfaltirana) Bosanska Krupa – Lušci Palanka – Sanski Most, a jugozapadnim kolski i pešački put Lušci Palanka – Tukbobija – Jelašinovci i Vojnikovići.

Bosanska Krajina je istorijski geografski prostor na severozapadu Bosne, dinarsko-kraško i planinsko područje, koje u svom severnom delu prelazi u ravničarski, panonski teren. U njemu dominira planina Grmeč (1605 m), a potom i Manjača (1236 m), dok se u severnom delu izdiže Kozara (977 m). Glavni vodotokovi su reke Una (212,5 km), Vrbas (250,3 km) i Sana (146,2 km). Krajina je bogata šumama, rudnim nalazištima (gvozdena ruda, boksit, mrki ugalj), a klima je umereno kontinentalna. Po tradiciji to je kraj gde se stanovništvo bavilo stočarstvom, a severni, plodniji i naseljeniji delovi su ratarski. Reč krajina ima koren u opšteslovenskom izrazu *kraj* i označava oblast na granici, periferiji. Za ovaj deo Bosne taj termin kao „Donji kraji“ poznat je još od 1244. godine. Dolaskom Turaka u ove krajeve pominju se i Unska Krajina, Bihaćska Krajina i Kamengradska Krajina (ova poslednja po mestu Kamengrad, koje je sused Lušci Palanke). Prvi put kao Bosanska Krajina pominje se 1593., kao zemlja u kojoj je poginuo Hasan-paša Predojević. Kako je ovaj paša poginuo kod Siska (u današnjoj Hrvatskoj), ima onih koji govore da se ova krajina protezala dotle, tj. da je obuhvatala i deo Slavonije.

Bosanska Krajina je svoje izrazito etničko srpsko obeležje stekla u XVI veku, kada su tu počeli da dolaze i Srbi koji su se prihvatili vojne službe kao graničari, uz privilegiju da žive na slobodnim baštinama i tzv. vlaškim samoupravama (Zmijanje, Janj). Bilo je u njoj i Srba koji su tu nalazili прибежиште бежећи од турске окупације (из Рашке, Метохије, Косова, Скупске Црне Горе, Херцеговине, Црне Горе). Често су и насељавани и као кметови на спahилуцима турских ага и бегова, као они многи Лићани који су стизали у Паланку и околна места, јер због сталних ратова и бежанја није било довољно оних који би обрађивали земљу, па су их Турци и призивали. Ти Срби су са собом довели и православу веру, градили своје цркве и монаштво кад се могло.

Krajina je uvek bila, kao granična regija, razbojište vojnih sila koje su tu dolazile u kontakt: Turskog i Austrijskog carstva, Ugarske, Austrougarske imperije, itd. Tu se neprekidno ratovalo, vojevalo do istrebljenja među različitim etničkim, verskim i političkim zajednicama. Ovaj stradalački, martirski heroizam lokalnog življa naročito je obeležio Srbe, pa nije čudo što je to iskustvo pretočeno i u narodnu epiku:

„Oj Krajino, krvava ’aljino
krvava si otkad si postala,
s krvi ručak, a s krvi večera,
svak’ krvave žvaće zalogaje!“

Ovi stalni ratni i politički nemiri, vekovna tlačenja i zatiranja srpskog življa, od turskih feudalaca do austrougarske militarističke i hrvatske ustaške države i apsolutističkih ambicija (setimo se samo logora Jasenovac, tog balkanskog Aušvica u razdoblju 1941–1945.) stvorili su od Krajišnika - Srba ratnički narod koji je uvek bio spreman da se žrtvuje za slobodu i nacionalno-oslobodilačke projekte. Otud je istorija Krajine neprekinuti niz narodnih buna, ustanaka i kavg i sa okupatorima. To je, dakle, onaj etos koji je sledila i moja porodica. Moja baka Milica mi je pričala još o onome što je u detinjstvu slušala da se govori u rodnoj kući, o ustanku 1875–1878., pominjući i Petra Mrkonjića (budućeg srpskog kralja Petra I) koji je ratovao sa Krajišnicima protiv Otomanske imperije i u podgrmečkom kraju. Od nje sam čuo i ključnu poruku ovog istorijskog iskustva: „Čim čuješ reč Švabo i da dolazi ovamo, hvataj se sekire i sklanjaj se u šumu.“ To njeno, lično i porodično iskustvo, bio sam u prilici da i sam, kao malo dete (od četiri-pet godina), proživim u ratnim godinama Drugog svetskog rata.

Pišući predgovor za knjigu Vase Predojevića *Podgrmeči spomenar* (Ljubljana, 2017) zabeležio sam i sledeće: „Jer je Krajina čiji smo sinovi i kćeri, uvek znala i bila na strani slobode, a Podgrmeč predalek od rajetinskog i udobnosti varoškog mentaliteta. Planine i visovi u našoj političkoj tradiciji, u dinarskom civilizacijskom krugu su, prema mišljenju Jovana Cvijića i Jaše Prodanovića, bili čuvari kulturne i nacionalne osobenosti i demokratskih ideala plemenskog društva održavanog sve do sredine prošlog veka. O tome se pisalo, od Kočića i Andrića do Ćopića, Kulenovića, Oljače i drugih. Starac Grmeč je naš bivak, konačište i utoka (pa makar uz vile, sekire, rogulje i kose) a Krajina i Krajišnici su srpski sinonimi za rat, ratište, vojište i razbojište, četovanje i ratovanje.“ Egzistencijalna ugroženost srpskog naroda u ovim krajevima izlučila je, s jedne strane, slobodarski duh, a s druge, spremnost na žrtvu, duh odbrane, etos krajine, vojevanja, junaka i delija, onog što se i u drugim prostorima našeg naroda nazivalo krajiniti, zakrajiniti, tj. osvajati slobodu. Zato mi se, ponekad, učini da nije slučajno što je prva knjiga koju sam u životu pročitao u rodnoj kući (1945. godine) imala naslov *Priče partizanke*. Bilo je to prvo, ratno izdanje Ćopićevih knjiga, koje je objavljeno 1944. godine na slobodnoj teritoriji od strane USAOJ. Uz tu knjigu naučio sam da čitam, uz pomoć starijih sestara, i pre nego što sam pošao u osnovnu školu. Te godine je u našu kuću dolazila i Soja, majka Branka Ćopića, koja je bila aktivista antifašističkog pokreta žena (AFŽJ) u Podgrmeču, a moja baka Milica, kao majka čija su deca učestvovala u ratu i pomagali partizanski pokret, saradivala je sa njom.

Porodica

Koliko sam mogao da utvrdim, mojih predaka je u Lušci Palanci bilo i krajem osamnaestog veka. Moj pradeda Vujo ima na svome kamenom grobljanskom krstu uklesano da je rođen 1808. a umro 1908. i da je bio „gospodar u 36 familija“. Tih 36 porodica koje su činile veliku seosku patrijahalnu zadrugu mora da su tu pustile korena od ranije, pre njegovog rođenja. Još kao malo dete, odmah posle Drugog svetskog rata, sećam se da smo sa očevom majkom – baba Milicom, koju smo neizmerno voleli i tepali joj „Baja“ – odlazili u goste različitim porodicama u selu, a pre svega Indićima, kojih je bilo u više naselja po obodu Palanačkog polja i za koje su nam kazivali da su naši rodaci. Iz Bajinih priča sam, kao dete od šest-sedam godina saznao i da su naše prve komšije, porodica Mirka Indića, po zanimanju kovača, bile nekad deo te velike seoske porodične zadruge Indića.

Indića je, inače, bilo još po grmečkim i podgrmečkim krajevima i selištima. Moj mlađi brat Vojin mi je pričao kako je, jednog leta, sredinom pedesetih godina prošlog veka, odlazeći na izlete po Grmeču, posle više sati hoda kroz šumu stigao u selo Smoljana, i prva kuća na koju je naišao bila je kuća Indića. Kasnije sam čitao kako je u Srednjoj Smoljani bilo pet kuća Indića, koji su, kao i moji, imali porodičnu slavu svetog Trifuna (Tripunjdani) i ubrajali se u najstarije porodice smoljanske. Nije se znalo odakle su se tu doselili. Od obližnjih mesta – beleži autor – bilo ih je još pod Bobijom (on kaže „Babijom“), a od njih su postali i rod Drljača. Tako ih je, navodno, nazvala neka muslimanska žena – bula – jer su imali u vlasništvu i drljaču (Upor. Petar Rađenović, *Bjelajsko polje i Bravsko*, SKA, Beograd, 1925). Po grmečkim visijama i dolinama živeli su i Kukolji (moja baka Milica je bila po rođenju Kukolj, iz Jelašinovaca). Ti Kukolji su, prema istom autoru, živeli u Žegararu (Suvaji, gde su se posle njih nastanili Grbići). Kukolji se, prema kazivanju, zavade sa svojim begom, pa potraže kućište kod drugog spahije i nađu ga u Lušcima (u Lušci Palanci). „Kad su polazili odavlen (iz Žegara – T. I.), imali su toliko žita i mrsa, da su im tovari, kako se priča (svakako će biti preterano) zakrčili put od ravni do navrh Tavana (oko 1,5 kilometar). Kad je to video novi spahija, reče starešini: „Ma ko ti je to, po Bogu brate, nadio ime Kukolj! Nisi ti kukolj nego bijela, preprana šenica.““ Većina toga živilja rasutog po grmečkim visovima i zaravnima bila je poreklom iz Like i Dalmacije, a stizala je tu zbog stalnih bežanija i prinudnog kretanja slovenskog živilja izazvanih turskom najezdom na Balkan i ratovima koji su je pratili. Na istom mestu našao sam i podatak da je Indića bilo i u zaseoku Gornja Vođenica (tri kuće), koji su slavili Nikoljdan, a tu se naselili 1879. iz Gračaca (Lika).

Rođen sam sredinom februara 1938., na dan svetog Trifuna, koji je inače bio i krsna slava mojih roditelja. Prema Tukididovoj hronologiji i prema čestoj

izjavi moje babe, sa očeve strane, Milice: „kada se krava Šarulja otelila“. Tačan datum rođenja je teže utvrditi jer su knjige rođenih uništene tokom Drugog svetskog rata, pa je baba Milica, dajući posle rata izjavu kada su njena unučad rađana pomešala datume svoje četvoro unučadi – dece svoga sina Drage. Moj datum rođena zvanično je tada upisan kao 10. avgust 1938 i tako je ostalo. A pravi rođendan je negde između 14. i 15. februara (mada se ponekad pominje i 17. februar). Bio sam treće dete moje majke Angeline: pre mene na svet je došla sestra Milica (1934), zatim sestra Savka (1936), a posle mene brat Vojin (1940). I tako, svake druge godine prinova u porodici, što je bilo iscrpljujuće za tadašnje seoske žene-majke, koje su i inače bile opterećene održavanjem kuće, vođenjem domaćinstva, ali i brojnim obavezama na seoskom imanju.

Moja baka po ocu – Milica – rodila je, u braku sa Trifunom Indičem, šestoro dece. Jedno od njih – devojčica Sava – umrlo je vrlo rano. Bile su to tri ćerke: Stojanka (Stoja, 1905), Jovanka i Milka i dva sina: stariji Dušan (1910) i mlađi Drago (1912). Baka je rođena i odrastala u selu Jelašinovci, na obodu Palanačkog polja, koje se, kao i Lušci Palanka, neposredno oslanjalo na obronke planine Grmeč. Njena majka, iz familije Kondića (iz Tramošnje ili Muleža) udala se u porodičnoj zadruzi Kukulja. Kao malo dete upoznao sam samo jednog brata moje bake Milice – Milana – koji je, kao austrougarski vojnik na frontu u Rusiji prebegao Rusima i učestvovao u Oktobarskoj revoluciji. Sličnu sudbinu je imao i otac moje strine Nevenke (udate za Dušana Indića, i u čijoj porodici ću živeti od 1946. godine u Beogradu) i koga smo zvali „deda Živa“. Taj Živan Bogdanović, iz sela Bavanište (u Banatu) takođe je regrutovan u vojsku Austrougarske i poslat na front u Galiciju, tj. Rusiju. Tu je zarobljen i nekoliko godina je radio po Rusiji, najčešće kao građevinski majstor, pa čak i u Mongoliji, da bi se preko Kine, posle Prvog svetskog rata, vratio kući, u Evropu.

Baka Milica je rano ostala udovica, još početkom Prvog svetskog rata. Njen suprug je bio mobilisan kao vojnik Austrougarske imperije. U vojsci se ubrzo razboleo od tifusa, pa su ga pustili da ode kući da tamo umre. Tako je i bilo. Tako je moja baka po ocu ostala sama sa petoro male dece u teškim ratnim vremenima, u kojima su bosanski Srbi bili proganjani i zatirani. Taj teror K und K monarhije ili ćesarije nad Srbima koji su živeli u Bosni i Hercegovini počeo je odmah nakon okupacije BiH 1878. od strane Austrougarske. Dotle je BiH bila u sastavu turskog, osmanskog bosanskog pašaluka. Velike evropske sile dale su, naime, mandat A-U na Berlinskom kongresu 1878. da uđe sa vojskom u BiH i tu, navodno, uspostavi red i mir. Bosanski Srbi i muslimani pružili su otpor toj okupaciji, ali su bili vojno poraženi. Od tog vremena začeo se teror A-U nad bosanskim življem, pre svega prema Srbima, a naročito od proglašenja aneksije BiH 1908. Austrougarskoj (proglasom cara Franca Jozefa 5. oktobra 1908.) i u razdoblju od sarajevskog atentata 1914. Pamtim još kao dete od šest-sedam godina kako je baka Milica proklinjala

cara Franju i Austriju, optužujući ih za sva zla i tvrdeći kako su bili „gori od Turaka“. Baka nam je pripovedala kako je palanački beg (koga su služili svi seljaci i davali mu ...

Otac Drago bavio se poljoprivredom, priljezan u svemu, ali je stigao i da svira u lokalnom tamburaškom orkestru na instrumentu koji su zvali „berdo“ (odnosno bas, begeš ili kontrabas) u lokalnoj čitaonici i na seoskim priredbama. Uoči rata 1941. u kući se nalazio i gramofon (navijan mehanički, ručno), u očevoj i majčinoj sobi, sa puno plastičnih, bakeltnih gramofonskih ploča, čijih se polomljenih ostataka sećam jer sam ih kao dete 1944/45. godine nalazio svuda oko kuće. Taj gramofon je moj brat od tetka Stoje, Jovan Vještica, preneo u Beograd, u stan u Knez Mihailovoj ulici, gde je služio sve do kraja pedesetih godina, kada su u modu ulazili već električni gramofoni. Na zidu središnje prostorije, u kojoj se nalazilo i otvoreno ognjište, visile su i gusle. Otac se bavio i pčelarstvom, i sećam se da sam posle rata oko kuće takođe nalazio na ostatke njegovih košnica i polomljenih ramova za med. Bio je, kao i majka, vredan domaćin i predan poslovima oko imanja, cenjen u okruženju zbog svoga poštenja i želje da pomogne. Uoči rata ispred kuće je zasadio i vinovu lozu, koja je u ranu jesen radala grožđe. Majka je zasadila nekoliko stabala dunja u dvorištu, koje su takođe radale i, posle rata, nama deci predstavljale veliku radost. Ali i neizmernu tugu, jer su nas podsećale na umrlu majku, koju ja i moj mlađi brat nismo ni zapamtili. Kad sam bio već odraslo dete, posle rata, kad god bi neko od lokalnih žitelja čuo ko mi je bio otac nalazio je za njega samo reči hvale. Isto je bilo i sa majkom, uz dodatak kako je bila vredna i čistunica i nije mnogo volela svoje Vještice, od kojih je pobjegla, kroz prozor kuće, ka mome ocu. Dve-tri godine je pop Đuro odbijao da je zbog toga venča, a već je bila rodila i prvu kćer. Kad je moj stric Dušan posetio selo, dolazeći iz Beograda, dao je nešto para pop Đuri i tako je ovaj naknadno venčao mog oca i majku. Biće da je otpor Vještica ovoj vezi bio zbog toga što je već očeva rođena sestra Stoja bila udata za jednog Vješticu (za Lazara Vješticu), pa se smatralo da nije u redu da neko od Vještica ode u porodicu Indića.

Na oca mi je ostala samo jedna uspomena. Bežeći početkom leta 1941. u Grmeč, ispred ustaških vojnika, uz jednu vododerinu na obroncima šume, naišli su neprijateljski avioni koji su bombardovali selo i mitraljirali u niskom letu kolone begunaca, otac – koji me je nosio u naručju – u jednom trenutku je zalegao na zemlju i zaklonio me svojim telom. Pamtim samo tu uezverenu, paničnu trku ka prvim, najbližim, redovima bukava i šumskog rastinja, u kojoj je ova kolona majki, očeva, starih i dece vikala i dozivala najrođenije, pokušavajući da se domogne bilo kakvog zaklona i postane nevidljiva za avione koji su uz strašnu buku nadletali selo i izbeglice. Otac se, nakon ove bežanije, odmah priključio ustanicima-partizanima, pa sam ga sledeći put video tek kada je u leto 1942. došao na sahranu svoje supruge, moje

majke Angeline. Još se sećam dana te sahrane. Lep sunčan dan, pogrebna kolona rođaka i sugrađana ide cestom ka groblju, a na njenom čelu su kola sa mrtvačkim sandukom. Ja sam na začelju kolone, idem sam i ne razumem baš najbolje šta se zbiva. U kući, na dan sahrane dolazili su mnogi da izraze saučešće. Pamtim da sam stajao u čošku iza ulaznih vrata i da su mi prilazile neke žene, koje bi me pomilovale po glavi i govorele: „Jadni siročići.“ Tada nisam znao šta znače te reči, ali sam ih dobro zapamtio.

Majka Angelina dolazi iz porodice Vještica, koji su poreklom sa vrela Zrmanje, iz Like, kao i većina drugih palanačkih familija (Mrde, Novakovići, Lapac, Pupavac, Bundže, Miljuši, Budimiri, Tadići, Prošići), koje su krajiški begovi naseljavali da bi im obrađivali poljoprivredna imanja, u delu Bosne koji je stalno bio izložen ratovima kao periferija Otomanskog carstva (otud ona već citirana narodna pesma „Oj, Krajino, krvava haljino / S tebe stalno započinju kavge“). Bila je to, pre Drugog svetskog rata, dobrostojeća familija, koja je imala svoju pilanu, bavila se više trgovinom nego poljoprivredom. Majčin deda po ocu bio je Jovan Vještica (1848–1919), a njegova supruga se zvala Jeka (1854–1908). Majčin otac Stevan Vještica (rođen 1875. a umro 9. januara 1940., u 64-oj godini života), imao je ćerke Desanku (1908–1974), Sejku (1921–2012?), i Angelinu (1913–1942) i sinove Stevana (1915–1943) i Dušana (1917–1942), iz prvog braka sa Smiljom (1880–1924). Iz drugog braka sa Marom Bogdanović (1888–1979, iz porodice Bogdanovića iz Skucanog Vakufa, sela između Palanke i Sanskog Mosta) imao je još dvoje dece: Radomira (1926–1990) i ćerku Radmilu (rođenu 1935), sa kojima sam – kao sa ujakom i tetkom – bio u stalnom kontaktu. Sin mu Stevan (1915–1943), koji je u Beogradu studirao i završio Pravni fakultet, streljan je u Beogradu u logoru Banjica, jer je bio komunista (bio je prijatelj i saradnik istaknutog komunista Blagoja Neškovića) u vreme Drugog svetskog rata, a, drugi sin Dušan (1917–1942) je poslat na lečenje u sanatorijum Golnik, u Sloveniju, gde je umro od tuberkuloze.

Moj ujak Stevan je, dakle, poslat u Beograd, gde je studirao i diplomirao (1940. godine) pravo – Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu. U Beogradu se i oženio sa Nadom Rosić i iz tog braka je rođena 1940. Verica, moja sestra od ujaka. Ujna Nadu i sestru Vericu sam upoznao kada sam došao u Beograd u jesen 1946., dakle u svojoj osmoj godini. Posle Drugog svetskog rata ujna Nada se preudala, dobila još jednu ćerku, i sa starom majkom (bivšom dvorskom damom) i svojom porodicom živela na Dorćolu, u porodičnoj, jednospratnoj kući na početku ulice Braće Baruh. Ujna Nada je radila kao blagajnik u apoteci, a sestra Verica je diplomirala farmaciju i ceo radni vek je radila po beogradskim apotekama. Rosići su bili predratna ugledna familija, a rođena sestra moje strine, koju smo zvali tetka Lepa, bila je udata za Momčila Rosića, pravnika, rođenog brata Nade Rosić. Lepa Rosić je bila profesor istorije u beogradskim gimnazijama, i ona i njen suprug Moma su bili vrlo blagonakloni prema meni, mojim školskim i čitalačkim, pa i mojim

đačkim spisateljskim ambicijama za koje strina i ostali ukućani nisu imali razumevanja.

Moj deda po majci Stevan važio je kao vredan, ureden ili dobro ustrojen domaćin i poslovni čovek, stroge i preke naravi. Važio je za „nezgodnog čoveka“, pa su u selu za slične prirode govorili „ti si Stevonja“. I mene su, još kao dete, zbog tvrdoglavosti i samostalne naravi često poredili sa „deda Stevanom“. Stevan je imao braću Kuzmana, Petra, Đuru i Lazu. Petar je bio dobrovoljac u Prvom svetskom ratu, na strani Srbije, pa mu je, posle rata, u Bačkoj Topoli dodeljeno imanje, i tu je živio. Đuru su u Kraljevu obesili četnici tokom Drugog svetskog rata, jer je bio komunista. Lazo je po zanimanju bio šofer, a oženio se mojom tetkom Stojom (Stojankom) i živio je, uoči Drugog svetskog rata u Beogradu (gde je doveo na zanat sina Jovana, koji je trebalo da uči krojački zanat kod moga strica Dušana). Posle Drugog svetskog rata radio je Laza u Splitu kao vozač u državnoj službi, i tu je boravio sa porodicom sve do 1948. godine. Onda je premešten u Beograd (sa porodicom), radeći kao vozač u vojsci i Saveznom ministarstvu unutrašnjih poslova. Stanovao je u Knez Mihailovoj ulici, u susedstvu moga strica Dušana koji je imao stan i u njemu krojačku radnju u Čika Ljubinoj ulici broj 10. Lazo je jedno vreme bio i šofer visokog državnog funkcionera Edvarda Kardelja, ali je vrlo brzo odbio da ga vozi jer ga Kardelj nije, navodno, poštovao. Kardelj nije imao običaj da ga pozdravi niti da sa njim porazgovara, da pita za zdravlje, decu i sl., što je Lazu vređalo. Kuzman je imao ženu Milicu, po zanimanju babica, koja je i mojoj majci 1942. asistirala prilikom pobačaja, od čega je majka i umrla. Dugo su nama deci govorili da je majka Angelina umrla od tifusa. Milica Vještica je kasnije radila u Prijedoru kao babica i imala je jednog sina – Boru – koji je kao mašinski inženjer radio posle rata u preduzeću „David Pajić“ u Beogradu i koga nisam imao prilike da upoznam.

Od palanačkih porodica svakako je bila najuglednija kuća Miljuša. Iz nje je i Simo Miljuš, istaknuti funkcioner Komunističke partije Jugoslavije, koga je Staljin, na osnovu pisanih prijava Josipa Broza koji je tada radio u Kominterni u Moskvi, likvidirao u Moskvi 1939. Njegov brat Nikola bio je notar u selu Lušci Palanka i ja ga pamtim posle rata kao Nikolu „bilježnika“, kao penzionera koji sedi u hladu ispod stare kruške, između svoje kuće i seoske pošte, gde mu je kao „poštarica“ radila supruga Mara, i sa čijim sinom Đurom smo se kao deca družili (i koji je kasnije živio, oženjen, u Beogradu). Sima Miljuš je imao tri sestre: Zoru, Milicu i Angelinu. Angelinina deca su Nenad i Brankica, i njih sam poznavao. Brankica je u Beogradu studirala engleski jezik i radila kao profesor univerziteta u Nišu i Beogradu, predavajući engleski i američku književnost (preminula 2016.) a brat joj se iselio u SAD. Milica je bila udata za Kuzmana Vješticu i radila je, kao što sam rekao, kao babica. Kuće Miljuša i Vještica su bile jedna preko puta druge, u centru sela, građene kao gradske jednospratne kuće, odmah uz glavni put – cestu – i sa

negovanim baštama u njihovom zaleđu. Dok su u selu drugi bili po zanimanju i mentalitetu seljaci, ove dve porodice su bile urbanog tipa, činovničkog i merkantilnog usmerenja, školovale svoju decu ili ih slale da se školuju, žive i rade u većim, gradskim sredinama (najčešće u Srbiju). Sima Miljuš, kao profesionalni revolucionar, jedan od vodećih opozicionara u kraljevini Jugoslaviji, povremeno je bio primoran da, po kazni vlasti, boravi u progonstvu u rodnom mestu, u Palanci. I tu je širio komunističke ideje, a i moj stric Dušan je kao mladić imao prilike da ga upozna. Posle Drugog svetskog rata u kući Miljuša je otvoren muzej Sime Miljuša, ali su Muslimani u ratovima 1992–1995. tu kuću i taj muzej razorili, kao, uostalom, i skoro sve druge kuće u Palanci.

Moj otac Drago Indić. Poginuo je 1943. u bici sa Nemcima u ataru sela Veliki i Mali Cvjetnić, iznad desne strane reke Une, kraj Martinog Broda, kada su se krajiški partizani povlačili sa Grmeča, sa ranjenicima iz centralne bolnice, prema Glamoču i Neretvi. Mnogi borci iz tih bitaka pridružice se Trećoj krajiškoj brigadi u bici na Sutjesci, u maju 1943. Otac je sahranjen u kolektivnoj grobnici saboraca, a moja tetka Stoja je posle rata posetila taj kraj, početkom pedesetih, i sem obeležja tog kolektivnog stratišta nije nam ništa mogla kazati. Zahvaljujući mojoj mlađoj sestri Savki, mi smo, ipak, na groblju u Palanci, na kamenom krstu, pored majčinog imena uklesali i njegovo ime.

Krajem rata (1944–1945) na naše imanje u Palanci dolaze moj teča Lazar (Lazo) Majkić i njegova supruga, moja tetka Milka, iz susednog sela Japre (Gornja Japra), sa svojom decom: Angelia – Gina (1929), Dušanka (1926–201...), Slavka (1931) i Dragan – Drago (1933–2011) sa namerom da pomognu baba Milici i da tu trajno ostanu. Baja više zaista nije mogla sama da izađe na kraj sa imanjem i sa brigom oko nas četvoro unučadi od sina Drage, pa je marljivi i dobri čovek Lazo Majkić obrađivao zemlju i, pored stare, podigao novu porodičnu kuću. Bio je Lazo tih, radan, pošten čovek i ja sam ga i kao dete voleo i uvažavao. Jednom me je poveo sa sobom u šumu, u Grmeč, da poseče i doveze neko stablo drveta za grejanje. Gusta šuma četinaru, vitkih i visokih jela, sa mirisom smole, i posle toliko decenija ostaje mi jedan od najupečatljivijih doživljaja Grmeča. Moj tetak Lazo (1900–1957) umro je od udarca kopitom svoga konja. Tetka Milka (1905–1992), draga tetka i vesela priroda, uvek sklona šali i pevanju, kasnije je napustila Palanku, kad su već sva njena deca udajom ili poslom otišla iz sela. Milka se udala u Sarajevu, za svog bivšeg seoskog učitelja i mladobosanca Jovu Grubora, a kad je i Jova umro, preselila se u Beograd kod svoje dece i u Beogradu preminula. Kuća u Palanci je posle ratova od 1992., ostala napuštena, imanje zapušteno i obraslo u korov.

Godine 1945. u proleće, pročitao sam prvu knjigu u životu. Bile su to, kao što sam već rekao, *Priče partizanke* Branka Ćopića. Od mojih sestara sam naučio da čitam. I ja sam te godine upisan u osnovnu školu, a već sam znao da čitam. Zgrada škole se nalazila odmah pored naše kuće, a u početku

su sva četiri razreda osnovne škole bila smeštena u istoj učionici, jer nije bilo dovoljno prostora, ali je svaka grupa đaka imala svoje posebne pouke. I ja sam često dizao ruku, javljajući se da odgovorim na pitanja učiteljice. Kako se događalo da mene preskoči i pita drugu decu, to mi se činilo da me ignoriše, pa sam jednog dana, nezadovoljan, pobegao od škole i od kuće. Ceo dan sam se krio oko kuće, među leskama i drvećem u potoku koji je proticao niže naše kuće. Popeo sam se na jedno stablo i tu, skriven među krošnjama, slušao kako me ukućani zovu i traže na sve strane. Predveče, kada je već padao mrak, kada je i meni postalo neprijatno u mraku, a i inače već ogladneo, sišao sam sa drveta i vratio se kući. Ukućani su bili srećni da me vide, jer su mislili da sam odlutao negde predaleko i stvarno pobegao od kuće. Od tada nisam išao u školu. Tek sledeće godine, u proleće 1946., kada su me odveli u Split kod tetke Stoje, krenuo sam i zvanično u prvi razred osnovne škole, u Lučici, blizu železničke stanice. Danas je u toj zgradi Ekonomski fakultet.

1946.

U proleće 1946., poslali su me u Split, u pratnji moje tetke Stoje Vješćice, u čijoj porodici ću i boraviti do septembra iste godine. Seoskim kolima smo otišli do Sanskog Mosta, gde smo se ukrcali u voz („ćiru“) uskotračne pruge, koji nas je, preko Grmeča, prevezao do Drvara. To je bio moj prvi susret sa železnicom, sa čudom tehnike kome nikad nisam prestao da se divim. Ćira se kroz polja i blage uspone postepeno peo ka obroncima Grmeča. Kroz delove prave šume huktao je i lagano klizio, a grane drveća su često ulazile i kroz prozor vagona. Preko Srnetice i Bravskog polja stigli smo na Oštrelj. Odatle se pruga strmo spušta ka Drvaru, posebnim sistemom zupčanika na pružnim pragovima. Drvar je još bio ratom razrušen grad, pun nagorelih, razorenih zidina od kuća bez krova, bez prozora i vrata. Dugo smo čekali u stanici da se postavi kompozicija voza, u koji ćemo se ukrcati za Split. Tokom tog putovanja od Sanskog Mosta, preko Grmeča, Drvara, Ličke Kaldrme, Knina, do Splita oka nisam sklopio, gledajući predele ispunjene kamenom i retkim rastinjem, očekujući svaki čas da najzad ugledam to vodeno prostranstvo koje su zvali more.

U Splitu sam stanovao kod tetka Stoje i njenog supruga Lazara, sa njihovom decom Slavkom i Koviljkom, koji su bili stariji od mene. Stan na prvom spratu, sa balkonom, velike kamene zgrade na Bačvicama, u ulici koja se zvala Klarina (Matije Gupca) i izbijala na ulicu Vladimira Nazora, u neposrednoj blizini čuvene splitske plaže Bačvice. Pred kraj rata, 1944. godine, Split je bio bombardovan i ta njegova četvrt, zajedno sa železničkom stanicom u

susedstvu, bila je puna srušenih zgrada. Pored ulice, gde smo igrali fudbala, sa krpenjačama, u tim ruševinama često smo provodili dosta vremena. Bližina plaže takođe je činila svoje, pa smo u igrama na pesku i u plićaku mora provodili dosta vremena. Prvi dan kad sam otišao sa decom iz susedstva na plažu, bio sam ožedneo, i kad sam pitao gde bih mogao da se napijem vode, moji mali drugari mi rekoše „evo ti ga more, pa pij“. Ja sam to i uradio, ali sam odmah shvatio da je to slana voda, koja nije za piće. Kako je još bilo toplo, sunčano vreme, a sva deca kao i ja bila gola do pojasa, za dan-dva sam uspeo na plaži i da zaradim teške opekotine kože na leđima, koje su me danima strašno bolele i koje su mi lečili maslinovim uljem. Tako sam ubrzano sticao osnovna znanja o moru i mediteranskoj klimi, o čemu me stariji nisu baš obavestavali. Ubrzo sam morao da sa mog ijekavskog dijalekta pređen na splitsku ikavštinu, jer su se deca podsmevala mom načinu govora: „Ajme, vidi divjak, ne zna ni govorit!“

U ruke su mi došle i neke dečje knjige, pisane latinicom. Među njima i *Zlatni danci*, priče hrvatske spisateljke Jagode Truhelke (objavljene prvi put 1921. godine u Zagrebu) o idiličnom životu seoske porodice, sa mnogo dece. Veći utisak na mene je ostavio neki petparački roman o doživljajima jednog Splitsanina-moreplovca, koji je preživeo brodolom na moru i stigao u dolinu reke Orinoka. Od te lektire počinje, valjda, moj rani interes za knjige o geografskim otkrićima, putovanjima po vanevropskim zemljama, i za Latinsku Ameriku. Posebno me je oduševljavao norveški istraživač severnog i južnog pola – Rual Amundzen. Zbog njega sam, u osnovnoj školi dosta vremena proveo zanimajući se detaljno za Antarktiku i njegovu geografiju.

U septembru 1946. stigao sam u Beograd, kod strica Dušana Indića, krojača, u Čika Ljubinu ulicu broj 10, gde ću ostati sve do ženidbe, aprila 1963. Iz Splita me je doveo moj brat od tetka Stoje, Jovan Vještica. Putovali smo vozom, unskom prugom, koja je tada bila u prekidu. Zato smo morali da pešačimo od Siverića do Knina, gde smo tzv. ličkom prugom stigli u Zagreb. Bilo je to zamorno višesatno pešačenje za jednog osmogodišnjaka, izrovanim lokalnim putem, po suncu i sa prtljagom na leđima. Ali me je brat Jovan, uprkos mojih žalbi na umor, uporno terao da hodamo kako bi stigli na vreme u Knin. Usput smo se častili groždem iz vinograda kraj drumu, pili vodu iz lokalnih potoka, teravši sa njih i zmije. U Zagreb smo stigli popodne, i iščekujući voz za Beograd, otišli smo u bioskop (kino) „Lika“, na početku ulice Ilica i gledali sovjetski film *Tahir i Zuhra*. Film nisam baš razumeo, ali pamtim da smo posle toga otišli u kafanu da nešto jedemo i da sam tada prvi put u životu pio pivo. Pamtim ga po gorkom ukusu. U Beograd smo stigli sledećeg dana pre podne, ušavši u stan u Čika Ljubinoj, na drugom spratu, preko dvorišne terase koja je vodila u kuhinju.

Moj stric (očev brat) Dušan je bio pozitivna i, u mnogo čemu, zanimljiva ličnost. Dobar čovek. Sa deset godina otišao je iz zavičajne Palanke u Višegrad,

uz pomoć društva „Privrednik“, da izuči krojački zanat. Kao dete u osnovnoj školi sašio je kompletno odelo za domaćeg psa, na opšte iznenađenje porodice, a posebno svoga učitelja, koji je u tome prepoznao izuzetan talent za krojački zanat. Taj učitelj ga je i preporučio da bude „Privrednikov“ pitomac. Tako je stigao u Višegrad 1920. kod privatnog majstora-krojača. Sedam godina je trajalo njegovo šegrtovanje, učenje zanata, uz brojne dužnosti oko kućnih poslova, čuvanje majstorove male dece i drugih obaveza kućnog potrčka. Nije mu bilo lako. Za tih sedam godina niko ga nije od njegovih najbližih posetio. Predaleko je, u to vreme, bilo putovati od Palanke do Višegrada. Sa sedamnaest godina stigao je u Beograd kao kalfa i ubrzo otvorio svoju krojačku radionicu, baveći se usput i trgovinom sa engleskim štofovima. U Čika Ljubinoj ulici je smestio svoj šnajderski salon, u kome je zapošljavao više radnika, a uoči Drugog svetskog rata otvorio je i drugi, u ulaznom holu zgrade Srpske kraljevske akademije nauka, u Knez Mihailovoj ulici. Napornim radom i velikim umećem postao je jedan od najboljih gradskih krojača. Kada su Nemci okupirali Beograd 1941., u stričevu radionicu došao je, jedne večeri, vojni komandant grada i tražio da mu stric za sutradan sašije odleo. Uzevši mu meru, bez ijedne probe, moj stric je preko noći sašio to odelo, na Švabino zadovoljstvo i na opšte čuđenje onih koji su slušali o tome poslu. Bio je, zaista, izvanredan majstor i taj ugled ga je pratio do kraja života. Među njegovim mušterijama nalazilo se niz uglednih, javnih ličnosti. Sećam se da je nakon rata šio za naše i strane diplomate, za umetnike, pisce i novinare koji su tražili dobrog krojača. Kada je Koča Popović, kao ministar odlazio na zasedanje OUN u Njujork, moj stric mu je šio odelo i frak. Kada je glumac Milivoj Živanović odlazio u Moskvu na gostovanje, i njemu je stric sašio frak. Ivu Andrića, Branka Ćopića, Antonija Isakovića, Dragoslava Adamovića Ziru, brojne glumce, operne pevače, novinare, političare, lekare, profesore univerziteta i drugu urbanu elitu moj stric je zadužio svojim umećem i dobrim ukusom, i oni su bili njegove stalne mušterije. Ja sam, kao dete i gimnazijalac, bio potrčko koji je ta odela raznosio mušterijama po gradu, često uz vrlo dobar bakšiš. Tako sam stizao i u domove ljudi koji su u mojim očima tada a i kasnije bili zaista značajne ličnosti i sa kojima mi je svaki susret ostavljao neizbrisiv trag. To se posebno odnosi na Ćopića i Andrića, Milivoja Živanovića (glumca), a te kontakte sam iskoristio kasnije, kao srednjoškolac, i da uradim kraće intervju sa obojicom, koje sam objavio u *Listu mladih*.

Moj stric je pre rata saradivao sa levičarima: Pavlom Pavlovićem Crnim (koji je bio angažovan oko stvaranja Narodnog fronta, a saradivao i sa Muštufom Golubićem u akcijama vezanim za Sovjetski Savez), dr Vojislavom Vučkovićem (muzikologom, kompozitorom i dirigentom), Ćećom Stefanović, Vukicom Mitrović Šunjom, beogradskim sindikalnim pokretom koji su vodili komunisti. O tome je ostavio i pisani trag u „Spomenici Vojislava Vučkovića“.

Vučković (1910–1942) je bio član KPJ od 1933., a 1941. pridružio se ilegalcima u okviru antifašističkog oslobodilačkog pokreta. Uhapšen je u decembru 1942. i umro u zatvoru od rana prilikom hapšenja i mučenja u Specijalnoj policiji. Pavle Pavlović je bio posle rata zatočenik Golog otoka, ali i nakon izlaska iz zatvora moj stric nije prekinuo prijateljstvo sa njim.

Tu bih pomenuo i Đuru Špoljarića (1906–1991), predratnog komunistu, koji je sa Josipom Brozom radio u sindikalnom pokretu u Zagrebu, nakon Prvog svetskog rata, i koji je posle Drugog svetskog rata bio ministar za socijalnu politiku u vladi Srbije. Uhapšen je zbog IB, a Dušan Indić je pomagao njegovu ženu Branku i njegovo četvoro dece da nekako prežive Đurinu robiju na Golom volovskom. Kao osnovac odlazio sam u Đurin stan u Avalskoj ulici u Beogradu, a kasnije nešto od njega, nešto od njegovih prijatelja slušao o njegovom političkom putu i stradanjima. Poreklom Ličanin, po zatanu krojač kao i moj stric Dušan, rano se opredelio za revolucionarni rad. Postao je član SKOJ 1925., a ubrzo i KP Hrvatske. Bio je i sekretar Glavnog odbora Komunističke stranke Hrvatske (kasnije KP Hrvatske), od avgusta 1937. godine do 1939. Uhapšen je u Sušaku, sa Markom Oreškovićem (španskim borcem), mučen i prebijan volovskom žilom po tabanima, utamničen u Lepoglavi, radi širenja komunističkih ideja. U unutarpartijskim raspravama i frakcijskim sumnjičenjima 1936–1939., smenjen je sa položaja sekretara i člana CK KPH. Godine 1941. pridružio se NOB.

Zbog pomaganja golootočkih zatvorenika, nakon njihovog izlaska iz zatvora, Dušan Indić je i sam dopao ozbiljne nevolje. I on je osuđen da provede skoro dve godine na Golom otoku. Zahvaljujući intervenciji Svetislava – Ćeće Stefanovića izašao je ranije sa robije. Ćeća mu je u nečemu bio dužnik. Kada se vratio iz ilegalnog boravka u SSSR u Beograd, 1934. godine, krio se od policije u stanu Dušana Indića. Uprkos zabrani Komunističke partije da se pojavljuje u gradu, prvi put kada je izašao iz Dušanovog stana u grad, prepoznali su ga agenti Specijalne policije i uhapsili.

„Mi avidez de lectura no descansaba de día ni de noche...“, kao što je pisao u svojoj autobiografiji, govoreći o svom detinjstvu Pablo Neruda. To je, dakle, univerzalni fenomen dečje radoznalosti, koji nije ni mene zaobišao.

U drugom razredu gimnazije, počeo sam redovno da čitam nedeljnik *NIN*, čiji je prvi broj izašao te 1952. godine. Bilo je to za mene vreme kada sam ozbiljno počeo da čitam novine i da se obrazujem posebno posredstvom analitičkih priloga *NIN*-ovih saradnika. Tu bih pomenuo spoljnopolitičke priloge Đoke Radenkovića i kulturnu rubriku gde sam rado čitao Borislava Mihailovića Mihiza (književnu kritiku), Miodraga Protića (likovna kritika), Pavla Stefanovića (o muzičkom životu), itd. *NIN* je za moju generaciju i buđenje njenog intelektualnog života značio izuzetno mnogo, podsticao našu obaveštenosti i radoznalost.

Iskra i List mladih (1953–1954)

U petom razredu gimnazije (IV Beogradska, u ulici Narodnog fronta, sada Kraljice Natalije) početkom 1953. sasvim sam se okrenuo ka književnosti kao ličnom interesovanju i odmah se uključio u rad literarne sekcije škole (zajedno sa Stevom Šolajom i Miodragom Rackovićem, koji su pisali pesme). Tada smo pasionirano čitali savremenu srpsku i jugoslovensku literaturu i priklonili se njenim inovatorima tzv. modernistima, koji su ušli u žestok sukob sa tradicionalistima ili tzv. realistima. Posebno smo čitali Vaska Popu i Miju Pavlovića (uzgred rečeno, Vaskova sestra Dojna bila je profesor u našoj gimnaziji, ali to nije bilo od značaja za naše opredeljenje). Njihove zbirke vukli smo po džepovima odela ili u školskim torbama i znali skoro napamet svaki stih iz *Kore* ili *Stuba sećanja*. Ti stihovi su izazivali ozbiljne sporove između boljih đaka-čitalaca: Vaskovi stihovi o konju koji „obično osam nogu ima“ i sl. Predsednik literarne sekcije bila je Nada Đorđević, učenica sedmog razreda gimnazije, budući profesor Filološkog fakulteta u Beogradu i akademik SANU. Ona je bila na strani tradicionalne, realističke, dučićevsko-rakićevske i šantićevske literature i sa njom smo dosta polemisali na skupovima sekcije. Našim nastojanjima da u literarnoj sekciji uvedemo modernu književnost, ubrzo smo Nadu naterali da napusti upravu sekcije, i ja sam, u drugom polugodištu izabran za njenog predsednika. Tada smo je preimenovali u Klub za književnost i kulturu (KKK), proširili program rada na druge oblasti, na primer, muzika, slikarstvo i sl., kao i na rasprave o svim drugim pitanjima kulturnog života. Sastanci sekcije održavali su se, praktično, jednom nedeljno, u biblioteci škole na prvom spratu i uvek je ta sala bila prepuna đaka. Čitali su se originalni dački radovi (pesme, priče, kritike), muziciralo, recitovalo, glumilo, debatovalo žustro i beskrajno, pozivali gosti iz drugih škola ili mladi pisci koji su već stekli neku afirmaciju.

Tako sam i dobio poziv literarne sekcije XV gimnazije (na uglu ulica Maksima Gorkog i Gospodara Vučića) da se priključimo radu njihovog srednjoškolskog lista *Iskra* (list omladine za književnost i kulturu), koji je uređivao stariji đak, učenik osmog razreda gimnazije, maturant Kaplan Resulbegović, za koga sam tada mislio da je Albanac po narodnosti. Ja sam redovno odlazio na sastanke *Iskre*, sve do proleća 1954. Krajem 1953. iz štampe se pojavio broj 4, za decembar (druga godina izlaženja) u kome sam objavio i svoju pesmu posvećenu tadašnjoj političkoj krizi oko Trsta. Naslov pesme je bio „Danas je gospodo godina 1953!“ Bila je to moja prva objavljena pesma, pomalo u krležijanskom stilu (u leto 1952., posle završenog trećeg razreda gimnazije – današnji sedmi razred osnovne škole – pomno sam u Lušci Palanci iščitavao Krležinu *Liriku*), u osnovi inspirisana dnevnom politikom. U redakciji sam upoznao i Ljubomira Erića, takođe iz starijih razreda, pesnika, mršavog, visokog rasta,

uvek u crnom džemperu (s kojim ću, mnogo godina kasnije, kao poznatim psihijatrom i profesorom Medicinskog fakulteta, obnoviti lični kontakt i, čak, saradivati na nekim izdavačkim poslovima). Sa tim listom, međutim, počele su se događati neobične stvari. Njega je pokrenula literarna sekcija pomenute gimnazije 1952. i, u jednom osetljivom političkom trenutku, 1953–1954. godine, kada je počela tzv. afera Milovan Đilas, i to nevino čeljade gimnazijskih književnih ambicija odjednom je i samo postalo politički problem.

Krajem 1953. počeli su, naime, u dnevnom listu *Borba* da se objavljuju redovni Đilasovi članci, koji su kritički preispitivali tadašnje domaće prilike i odisali pozivom na dijalog i otvaranje demokratskih procesa u Jugoslaviji. Pomno sam čitao te članke, isecao ih i čuvao godinama (sve dok ih od mene nije pozajmio Žika Berisavljević 1962. i nikad ih nije vratio). Te godine počeo je i da izlazi mesečni časopis *Nova misao*, iza koga je takođe stajao Đilas, sa politički izazovnim tekstovima i duhom kritike brojnih pojava u nauci, kulturi i politici. Časopis je nominalno uređivao Skender Kulenović, a u uredništvu su bili i Dobrica Ćosić, Oskar Davičo, Mihailo Marković, Đilas. Vladajući jednopartijski režim se, s razlogom, ozbiljno zabrinuo – bilo je to prvo javno okupljanje njegovih kritičara – i krenuo u odlučan obračun sa Đilasom i liberalnim, kritičkim idejama koje su stizale sa stranica *Nove misli* i iz njegovih članaka u *Borbi*. Bio je to žestok obračun sa potencijalnim ili stvarnim disidentima, koji se u zemlji desio prvi put nakon obračuna sa pristalicama Informbiroa iz 1948–1950. godine. Sve to oko Đilasa probudilo je veliko zanimanje i kod mladih ljudi, studenata i đaka. I sam sam otišao jednog dana u redakciju *Borbe* sa namerom da pozovemo nekog iz *Nove misli* da gostuje u našoj gimnaziji, u vidu razgovora sa učenicima, ali mi je tu objašnjeno da urednici časopisa i ne dolaze redovno u redakciju, pa od tog poziva nije bilo ništa. Vlast se zabrinula i za mogući uticaj ovih gledišta na stavove i ponašanje omladine, pre svega studentske, jer je Univerzitet u Beogradu već počeo da bruji o tome, sa otvorenim pozivom studenata, pa čak i članova partijskih organizacija da se podrži Đilasov reformistički program, da se otvori dijalog o demokratizaciji društva.

Tako je opštinski komitet Narodne omladine Voždovac, u čijoj je nadležnosti bila i organizacija omladine XV gimnazije, krenuo da istražuje slučaj lista *Iskra* postavljajući pitanje kako je moguće da se bez njihovog znanja i kontrole on pojavi i uređuje. Tu su se umešali i Udba i javno tužilaštvo, koje je pokupilo primerke lista radi utvrđivanja da li u njemu ima napisa koji podležu sankcijama krivičnog zakona. Bila im je sumnjiva Kaplanova pesma posvećena albanskom revolucionaru Koči Džodžeu. Valjda su mislili da je taj Džodže pobornik Envera Hodže, lidera Albanije, sa kojom je tadašnja jugoslovenska KP bila u ideološkom i političkom ratu, kao ekstremnim stalinistima. Međutim, istina je bila da je Džodže bio proganjan od strane Envera Hodže kao titoista i da je uhapšen i pogubljen u Albaniji 1949. godine.

Urednik *Iskre* Kaplan je, dakle, znao bolje i više nego lokalni opštinski ideolozi i dušebrižnici. Kaplan se spasio, ali je *Iskra* morala biti ugašena, jer je pokrenuta i uređivana mimo nadležnih partijskih i omladinskih vlasti i, kao takva, bila uvek potencijalni izvor samostalnog, nekontrolisanog mišljenja i javnog pisanja. Sećam se sastanka u XV gimnaziji, na kome je Kaplan, pred đacima i okupljenim opštinskim omladinskim funkcionerima, uzbuđeno i povišenim glasom govorio u odbranu lista („Iskra će ostati i niko je neće moći ugasiti...“), ali je odluka o ukidanju lista već bila doneta.

Svima nama, redakciji i oko redakcije i članovima literarne družine te gimnazije, ostao je taj dan u gorkoj uspomeni, kao nasilni prekid iskrenog mladalačkog zanosa za samostalnim stvaranjem i akcijom, kao čin brutalne („komitetske“) represije vlasti, mimo čije volje se nije moglo, ni na gimnazijskom, mikronivou, ništa smelo činiti, dešavati. Bila je to moja prva pouka iz učešća u tzv. javnom životu, nauk o tome kako izgleda sukob između onih koji samostalno misle i službene istine, tj. vlasti. Sve to me je prilično uznemiravalo i, sa još nekim događajima iz petog razreda gimnazije, okrenulo ka stavu rezervisanosti i skepse prema oficijelnim istinama koje su nam servirane i u školi i van nje. Skoro istovetan slučaj dogodio se i sa Ljubomirom Erićem, koji je tada bio đak XI gimnazije (kod današnjih Šumica, na Dušanovcu, ulica Grčića Milenka br. 15). On je 1954. pokrenuo list *Koraci*, gimnazijsko glasilo (uz pomoć Stipeta Radića, prijatelja koji nije bio gimnazijalac, ali se razumevao u štamparko-grafičke poslove). Ljuba je bio ugledan omladinac te škole, predsednik školskog komiteta Narodne omladine i sve što je radio oko lista bilo je sa podrškom direktora gimnazije. Ali to nije vredelo. Objavljen je samo jedan broj i uz intervenciju opštinskog i gradskog komiteta omladine i taj list je zabranjen.

Za Kaplana dugo nisam čuo ni gde je ni šta radi. Iz Beograda je otišao u Skoplje da studira albanski jezik i književnost. Bio je nastavnik u školi u Tetovu, gde je i hapšen, jer se pridružio onima koji su Tita kritikovali kao revizionistu marksizma-lenjinizma, kao političara koji se udaljio od Staljinove ideološke linije, što je podsećalo na gledišta Adema Demaćija ili Vlade Dapčevića, koje je Kaplan inače i poznavao. Demaći je bio Kaplanov vršnjak, rođen 1936. u Prištini, studirao književnost i prava u Beogradu, Prištini i Skoplju, hapšen prvi put 1958., a kasnije još dva puta, od strane Brozove policije, u zatvorima bio više od dve decenije, i konačno oslobođen 1990. u vreme Slobodana Miloševića.

Kaplan je uspeo da pobegne iz Jugoslavije, otišao je u Albaniju, preplivavši Bojanu (kod Ulcinja), u pola noći, gde je najšira. Predao se albanskoj policiji, koja ga je uhapsila i zatvorila u Skadru. Ubrzo je i pušten. Uključio se u javni život u Albaniji, radio kao profesor po školama, pisao pesme i romane i naučne rasprave iz albanologije, postao član Saveza književnika Albanije, doktorirao u Tirani, postao član Akademije nauka Albanije.

I tu je ubrzo došao u sukob sa ortodoksijom i ličnom vlašću Envera Ho-dže, kao i sa intelektualcima koji su bili bliski režimu (na pr. sa Ismailom Kadareom) pa je bio proganjan i hapšen (u zloglasnom zatvoru u Burelju) sve dok nije pobjegao i iz Albanije u Švajcarsku gde i danas živi. Iz albanstva se vratio u svoje izvorne etničke korene, uzevši prezime predaka Burović, koji su starinom iz Ulcinja. Jedan Albanac iz Ulcinja mi je rekao 2014. na pitanje da li zna za Kaplana, da je to „Albanac koji je postao Srbin, a ustvari da je on Albanac sa prezimenom Resulbegu.“

U jesen 1953. otišao sam u stan Dobrice Ćosića, u ulici Kralja Milutina, da ga pozovem da bude gost naše literarne sekcije i da razgovaramo o njegovoj knjizi *Daleko je sunce*, koja je tada bila značajan otklon u načinu pisanja o ratu 1941–1945. Ćosić je, već tada, pored Oskara Daviča, Mihiza, Vaska Pope, Mije Pavlovića i drugih, postao perjanica antitradicionalnog pisanja i mišljenja u tadašnjoj kulturi. Bio je to moj prvi susret sa njim i poznanstvo koje će se pretvoriti, kasnije, u prijateljstvo i saboračku saradnju u domenu kulture i politike. Ćosićevo gostovanje u našoj gimnaziji izazvalo je ogromno interesovanje i u prepunoj sali nalazili su se ne samo oni koji su prvi put u životu videli jednog živog pisca već i njegovi mladi čitaoci koji su dobili priliku da sa autorom ozbiljno raspravljaju o moralu partizanskog pokreta, o tome da li je trebalo ili ne ubiti Gvozdena, o smislu pisanja, o odnosu pisac i društvo, o savremenoj jugoslovenskoj kulturi, itd. Dobrica je bio prijatno iznenađen zrelošću te gimnazijske rasprave, a mi iz rukovodstva literarne sekcije zadovoljni što smo imali jednog takvog gosta, koji je bio nosilac promena u načinu tretiranja naše ratne književnosti i živi akter kulturne, duhovne alternative koja se u zemlji najavljevala i postepeno menjala rutinu i vladajuće obrasce mišljenja. Tada sam od Dobrice slušao kako radi na novom romanu i eksperimentiše sa novim pristupom u pisanju, u tumačenju likova i razmatranju istorije srbijanskog društva (reč je bila o knjizi *Koreni*). O toj knjizi uskoro ću i pisati veći osvrt na celoj strani *Lista mladih* (kada je glavni urednik bila Latinka Perović, studentkinja srpske književnosti i jezika Filološkog fakulteta u Beogradu).

Početkom 1954., u drugom polугоđu petoga razreda, dogodio se još jedan slučaj koji je produbio pomenute pukotine između mene i tadašnjih vladajućih službenih istina. U susednom odeljenju, na istom, prvom spratu škole, učenica Branislava Baja Bujšić, u okviru pismenog zadatka iz srpskog jezika, sa temom „Kako ću u svom budućem pozivu izraziti ljubav prema otadžbini“, napisala (uz niz zapažanja o korupciji i privilegijama tadašnjih vladajućih slojeva, uključujući i tzv. diplomatske magazine zatvorenog tipa u kojima se državna elita snabdevala) i moto za taj zadatak kako je otadžbina tamo gde je dobro (*Ubi bene, ibi patria*). Profesorka Aleksić je njen stav protumačila kao stavljanje ličnog dobra, interesa, iznad dobra otadžbine, čime je vladajuća doktrina patriotizma, tj. socijalističkog rodoljublja – u čijem duhu smo

vaspitani – dovedena u pitanje. Nastao je, dakle, po oceni profesorke politički problem, o čemu su izveštteni i direktorka, nastavno veće, roditelji. Otac je bio advokat, privatnik, nepartijac i, već sa ovakvom porodičnom pozadinom Branislava je bila predodređena da postane sumnjivo lice. I inače, ova inteligentna, odlična učenica bila je sklona kritičkim, polemičkim primedbama na svoje okruženje i školu. Predlog za njeno kažnjavanje bio je i isključivanje iz škole. Ja sam u to vreme bio član Školskog komiteta Narodne omladine, predsednik literarne družine, dobar đak i sa direktorkom škole bio u dobrim odnosima. Kada me je pozvala da pita šta ja mislim o ovom slučaju, rekao sam da nije dobro da je izbace iz škole i da bi je trebalo, kada se slučaj malo smiri, pustiti da ne dolazi na nastavu a da razred polaže samostalno na kraju godine i to u našoj školi. Tako je upravo i urađeno, čime je izbegnuto pretvaranje ovog događaja u „politički“ slučaj (u tzv. ispad „reakcije“, beogradske čaršije, neprijatelja socijalizma i slično), čemu je posebno bila sklona većina u Školskom komitetu a i sama profesorka Aleksić. Tako su, bar, stvari izgledale gledano sa spoljne strane. U pozadini, ipak, što sam kasnije dokučio, odvijala se druga drama. Nesrećna profesorka Aleksić bila je supruga čoveka koji je bio oteran na Goli otok. Lišena i stana, sa dvoje male dece, smeštaj je našla u zgradi naše gimnazije, uz pomoć i solidarnost školske uprave. Uvek pod sumnjom i policijskom paskom, isprepadana pomenutim incidentom oko pismenog zadatka Bujišičke, zbog čega su i njoj mogli da pripišu nebudnost i političku odgovornost, ona je reagovala tako što je gimnazijski zadatak „na vreme“ proglasila promašajem, a ideje iz njega i „reakcionarnim“. Mislila je da će tako i sama biti zaštićena, ako bi se ovaj slučaj raščuo. Branislava Bujišić je, ipak, završila, bez isključenja, sa uspehom peti razred gimnazije. Mnoge godine kasnije, ona će postati ugledan ekonomist, koji je doktorirao u Parizu, radio u Institutu društvenih nauka u Beogradu, i postao tvrdi levičar nego svi njeni gimnazijski i ini marksisti iz Titove epohe.

Sa zebnjom sam pratio ovaj slučaj đачkog kritičkog istupanja i sve ozbiljnije razmišljao o vremenu u kojem živim. Slučaj sa listom *Iskra*, sa Branislavom Bujišić, a pogotovu sa Milovanom Đilasom učinio me je, uz hapšenje moga strica Dušana i njegov boravak na Golom otoku, osetljivim na zvaničnu politiku koja je vladala u Jugoslaviji.

Početakom 1954. počeo je da izlazi i novi list beogradskih srednjoškolaca *List mladih*, kao nastavak nekadašnjeg *Srednjoškolca*.

Bilo je tu puno mladih ljudi. Na primer, Vlada Veličković (1935) je pisao reportaže o poseti Parizu. Ranko Radović je objavljvao svoje pesme. Slobodan Novaković i Vuk Babić su pisali o filmu. Dolazili su i Mića Danojlić, Dragan Kolundžija, Mira Stefanović, Ognjen Lakićević, Božidar Đurović, Stevo Šolaja, Miodrag Racković, Aleksandar D. Mihailović, Aleksandar Kostić, Bora Mirković, Miloje Popović, Mitar Popović, Aleksandar Prlja, Đorđe Trifunović, Andrej Andrejević, Stevan Šević, Bane Jovanović, od kojih će kasnije

mnogi biti ugledni novinari *Politike*, profesori univerziteta, pisci, javni radnici. Tu je i Mića Danojlić objavljivao svoje prve pesme, ali i Dragan Kolundžija, Mirjana Stefanović, Dušan Đ. Matić i mnogi drugi. Prvi urednik je bila Kosara Pavlović, a posle nje Latinka Perović, obe studentkinje Filološkog fakulteta, izuzetno obrazovane i istaknuti omladinski aktivisti. U stručnom pogledu pomagao im je Moma Stefanović, tada već novinar lista *Politika*. Od njega smo učili kako se prave vesti, kako pišu komentari, reportaže i prelamaju novine (uz tehničkog urednika Fiću, koji je bio i tehnički urednik lista *Student*). Bila je to dobra škola za sve one mlade ljude koji su želeli da se posvete novinarstvu i publicistici. Svakodnevnim sastancima i dugim razgovorima u prostorijama lista u Domu omladine, u centru grada, na Zelenom vencu, ispunjavali su nas poletom, osećanjem da radimo „važan posao“, sticanjem znanja, intelektualnim i socijalnim iskustvom, kao i prijateljstvima koja će trajati tokom dugih decenija življenja.

Ovo je godina koja je nas srednjoškolce, koji smo se prepustili strasti za književnost, obeležila sa više zanimljivih knjiga. Pomenuo bih zirku pesama Branka V. Radičevića (Mačiste) *Zemlja* (1954), poletnih, jakih erotskih tonova, koje do njega nismo našli u domaćoj poeziji i koja se isticala neposrednim, iskrenim jezikom kojim su opevani žena i ljubav, uz bitan otklon od kvaziromantične, uštogljene, malograđanske ljubavne lirike posleratnih skojevaca-mladih pesnika. Sam Radičević će, jednom prilikom reći, kako je u listu *Mladi borac*, glasilu omladine Srbije neposredno posle rata, glavni cenzor za poeziju bio Najdan Pašić, tvrdi partijski kadar, od početka do kraja svoga života. Takvima se Mačista nije mogao dopasti i imao je dosta okapanja zbog svoga pisanja. Njegova *Zemlja* se vukla po mojim džepovima i đačkoj torbi dok se nije, zbog preterane upotrebe i pozajmica prijateljima, pretvorila u kupusaru.

Ali i pre Branka V. Radičevića nas je, u petom gimnazije, zahvatilo veliko uzbuđenje knjigama poezije Mije Pavlovića i Vaska Pope. Pavlović, tadašnji student medicine, objavio je svoju prvu knjigu pesama *87 pesama* 1952. godine, a sledeće, 1953., i drugu zbirku *Stub sećanja*. Za nas pridošlice u novoj lektiri to su bili uzbudljivi dani raspravljanja i tumačenja ovih zbirki koje su učinile definitivnim, gotovo jeretički, iskorak iz vladajuće socrealističke estetike, uvele nas u modernu, eksperimentalnu poeziju, sa tragovima nadrealističkog iskustva. Ovo obrazovanje za prelomni *novum* u domaćoj kulturi dostiže vrhunac sa *Antologijom moderne engleske poezije* (Nolit, 1957) koju su priredili Mija Pavlović i Svetozar Brkić. Kasniji Pavlović, pre svega kao pesnik, nije mi bio više privlačan, ali sam u tim vremenima bio istinski ponet njegovom erudicijom i novatorstvom u književnosti, što me je dosta usmerilo da, uz Jovana Hristića i još neke mlade literate, pridem sistematičnijem ličnom istraživanju američke i engleske poezije. Tu, pre svega mislim na Ezru Paunda, Kamingsa, Tomasa Dilena, Džerarda Manlija Hopkinsa,

Tomasa Eliota, Karlosa Vilijamsa, poeziju američkih crnih pesnika, itd. U ovom ranom samoobrazovanom ciklusu, naravno, tresla me je groznica izazvana otkrićem modernog američkog romana (Fokner, Vulf, Š. Anderson, Dos Pasos) i savremene američke drame: Tenesi Vilijamsa, Judžina O'Nila, Artura Milera. Trudio sam se da ova svoja literarna interesovanja dopunim čitanjem i angloameričke klasične baštine.

1955.

U Beograd su došli, nakon prethodnog dogovora sa mnome, urednici *Poleta*, Ladislav Žimbrek i mladi pisac Tvrtko Zane, kako bi unapredili saradnju iz Beograda. Razgovarali smo sa nekoliko predstavnika gimnazijskih literarnih družina i sa redakcijom *Lista mladih* i Klubom mladih pisaca. Časopis se preko mreže poverenika rasturao u beogradskim školama, a ja sam uspevao da pronađem i saradnike-mlade pisce koji su počeli da saraduju u *Poletu* (iz moje gimnazije to su bili Stevo Šolaja, Miodrag Racković, Ljubiša Jeremić – sa pričom, Mića Danojlić sa pesmama). *Polet* je zaista imao jugoslovenski karakter i Žimbrek je to dobro i sa entuzijazmom i pedagoškom merom uređivao i vodio (posebno u rubrici odgovora na pisma saradnika, gde je komentarisao, hvalio i kritikovao pristigle priloge saradnika). Nije Žimbrek (1901–1972) ostavio neki trag u književnosti. Radom na uređivanju časopisa *Polet* nastavio je svoju predratnu animatorsku delatnost, kao odani Krležin obožavalac (iako ga Krleža nije mario), posebno okupljajući mlade ljude oko književnosti i različitih kulturnih projekata. Brojnim srednjoškolskim talentima iz književnosti, likovnih, dramskih, muzičkih i drugih umetnosti pružio je priliku i dragocenu podršku u njihovim prvim koracima ma iz kog kraja Jugoslavije dolazili. U njegovom *Poletu* sam se prvi put susreo sa Arsenom Dedićem, Halilom Tikvešom, Bogomilom Đuzelom, Virgilijem Nevjestićem, Branislavom Glumcem, Lelom Zečković, Antom Bušićem (čuvenim Brunom Bušićem, hrvatskim nacionalistom, političkim emigrantom ubijenim u Parizu 1978. od strane jugoslovenskih tajnih službi) u vremenu kada je iz Imotskog slao svoje priče *Poletu* i mnogima drugima koji su na svoj način obeležili i moje odrastanje.

Sadržajna, tematska i geografska otvorenost ovog srednjoškolskog glasila bila je izuzetno podsticajna. Tako sam ja poslao i pesmu jednog mog makedonskog prijatelja iz ranijih gimnazijskih dana – Momčila Đorđevskog – pa sam je čak i preveo sa makedonskog, i Žimbrek je takvu saradnju sa zadovoljstvom prihvatao. Bilo je to vreme kada smo verovali u jugoslovenski projekt i osećali Jugoslaviju kao svoju zemlju, ne pitajući se ko je koje nacije, a pravo rečeno niti smo znali šta je to nacija. Kroz koju godinu i to će

nam vlastodršci objasniti. Već na prvoj godini studija – dakle, 1957. – član CK Saveza komunista Jugoslavije Petar Stambolić će upozoriti omladinu kako jugoslovenstvo nije preporučljivo i da se time omladina ne zanosi. On je to govorio u svojstvu predsednika Komisije CK SKJ za rad sa omladinom. Studenti Pravnog fakulteta i komunisti među njima nisu mogli da prihvate ovakve Stambolićeve stavove i bilo je dosta rasprava i pritisaka na njih da se to nezadovoljstvo prikrije. I sâm sam bio među onima koji su bili vrlo razočarani ovakvom partijskom politikom, jer sam se dotle, a i mnogo godina kasnije, izjašnjavao u pogledu nacionalnosti kao Jugosloven.

Slučaj Tvrtka Zanea (rođenog 1934), koga sam upoznao posredstvom časopisa *Polet*, ipak govori da nisu ova naša beogradska raspoloženja prihvatana bez rezervi. Taj inteligentni, marljivi mladi pisac i književni kritičar uhapšen je u Zagrebu 1956. godine, tj. godinu dana nakon našeg susreta u Beogradu. I to, kako kažu, zbog hrvatskog nacionalizma. Držan je u zatvoru Nova Gradiška do kraja 1958. Tek 1960. počeo je ponovo da objavljuje, ali pod pseudonimom Branimir Donat. Kasnije je pod tim imenom saradivao i sa beogradskim časopisima (*Delo*) i izdavačima („Nolit“). Slučaj Bruna Bušića je, već, druga priča, koja počinje sa dolaskom Franje Tuđmana u Zagreb, koji je, kao ravnatelj Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, u lipnju 1965. primio i Bušića u radni odnos (nakon što je Bušić prethodne godine diplomirao ekonomiju, sa diplomskim radom „Moral i socijalizam“).

U maju 1955. došao je u Beograd Nikita Hruščov. Nas su iz gimnazije u ulici Narodnog fronta (danas Kraljice Natalije) poterali grupno na Terazije, na organizovani doček i dobrodošlicu (pod pretnjom smanjenja ocena iz vladanja). Tito i Hruščov su projurili u automobilu, dok je „razdragana“ gomila posmatrača jedva dočekala da ovoj obaveznoj manifestaciji „prijateljstva“ i „masovne podrške“ dođe kraj. Bio je to još jedan primer tehnike iznuđenog, kontrolisanog masovnog podržavanja – solidarnosti sa režimom. Na taj dril je narod već oguglao, jer se sprovodio još od oslobođenja Beograda 1944. godine. Ta organizovana masovna podrška politici zemlje i njenom rukovodstvu (poput proslava državnih praznika i vojnih parada, Prvog maja, Dana mladosti – Titovog rođendana, dočeka i ispraćaja domaćih i stranih državnika, organizovanih demonstracija protiv ovog ili onog iz domena spoljnje politike, itd.) odavno je izgubila spontanost. Još kao deca u nižim razredima osnovne škole bili smo obavezni da učestvujemo u prvomajskim paradama ili različitim kampanjama domaće politike. To se posebno odnosilo na proslave Titovog rođendana, tzv. Dan mladosti i Titovu štafetu. Za proslavu Dana mladosti dva-tri meseca unapred odabrane grupe đaka su morale da pripremaju program grupnih telesnih vežbi za svečanu priredbu 25. maja svake godine, na sportskom stadionu „Partizan“, kada je u završnici uručivana štafeta „najvećem sinu“ naših naroda, „vrhovnom komandantu“, doživotnom predsedniku i „voljenom drugu“, itd.

1956.

Pratimo rat u Keniji, Britanci protiv pokreta Mau-Mau. Imperija ne prihvata dekolonizaciju. Alžir, takođe. Šta kaže na to Alber Kami, čijeg smo *Stranca* u zagrebačkom izdanju tada pomno iščitavali? To je godina kada sam se prijavio na konkurs lista *New York Herald Tribune* za đake-srednjoškolce, učesnike International Youth Forum, na predlog gradskog komiteta Narodne omladine, čiji sam član bio. Procedura izbora je bila u nadležnosti kulturnog atašea Ambasade SAD u Beogradu (gospodina Bejtora), a na konkurs se prijavilo više kandidata iz cele Jugoslavije. Trebalo je napisati esej na engleskom pod naslovom „The World We Want“, a i proći kroz usmene testove gospodina Bejtora.

Ja sam dosta svoje gimnazijske lektire posvetio američkoj književnosti, sa ambicijom da se temeljito o njoj obavestim. Počeo sam, kao i svi moji vršnjaci, još u osnovnoj školi sa knjigama o Divljem zapadu, sukobima kauboja i Indijanaca, sa Fenimorom Kuperom i izdanjima edicije dečje knjige KADOK (Klasična dela omladinske književnosti), koja je izlazila u Beogradu uoči Drugog svetskog rata. U drugom razredu gimnazije (1950/51) – današnjem šestom razredu osnovne škole – imali smo kao obaveznu lektiru i Tvenove knjige o doživljajima Toma Sojera i Haklberija Fina. U mom domaćem, pisanom zadatku iz lektire, ja sam napisao da se Tven u tim knjigama bavi problemom rasne diskriminacije u odnosima belaca i crnaca u SAD. Profesorka srpskog jezika Tomanović bila je iznenađena time što sam upotrebio taj termin i kako sam ga primenio, i pitala se otkud meni uopšte ta terminologija. Bilo je to prijatno iznenađenje, jer se nije moglo pretpostaviti da neko u tom uzrastu (12-13 godina) upotrebljava takve pojmove i to na korektan način. Dobio sam dobru ocenu za taj zadatak i kod te, inače stroge i uvek ozbiljne profesorke (supruga narodnog heroja koji je poginuo u ratu, a i sama je imala jednu invalidnu nogu i kretala se uz pomoć štapa), visoko mi je „skočio rejting“ (kako se to danas kaže). U višim razredima već sam čitao i novitete iz američke literature: Foknera, Tomasa Vulfa, Džona Dos Pasosa, Sarojana, ali i Šervuda Andersona, pisce „izgubljene generacije“, gledao u beogradskim pozorištima Milera, Tenesi Vilijamsa, Judžina O’Nila. Čak sam i pisao o nekim od tih knjiga: o Hemingvejevoj *Sunce se ponovo rađa*, o Foknerovom *Medvedu* i sl. Tako sam bio spreman za konverzacije sa gospodinom Bejtorom, atašedom za kulturu ambasade SAD u Beogradu, obično u njegovoj vili na Senjaku, na početku ulice Sanje Živanović. Posle nekoliko meseci, već u 1957. godini, Bejtor mi je rekao: „Gospodine Indiću, od svih kandidata vi najslabije znate engleski, ali najbolje poznajete američku literaturu i istoriju, i ja ću predložiti vas kao kandidata za New York Herald Tribune Youth Forum.“ To me je obradovalo, ali i zabrinulo. Narednih meseci, tokom 1957. prionuo sam na

posao: učenje engleskog jezika i gramatike, pre svega iz mojih gimnazijskih udžbenika, ali i iz popularne knjige A. Vidakovića *Da li znate engleski?*.

Celo leto 1956. proveo sam u redakciji dnevnog lista *Borba*, na čijem konkursu sam primljen za novinara-početnika. Na konkurs se prijavilo 600 učenika (pisani test – pisanje vesti i novinskog komentara), među kojima i oni koji su već završili fakultet. Na listi izabраниh bio sam prvi, što je bilo veliko iznenađenje i za žiri, pa je tadašnji direktor *Borbe* Ivo Sarajčić želeo da me lično upozna. Bio je to prijatan čovek, koji je iz Zagreba premešten u Beograd da sredi prilike u listu, nakon velikih lomova nastalih posle Đilasove saradnje u njemu 1953/54. Tom prilikom sam mu rekao da ga znam preko saradnje sa časopisom *Polet*, gde je on bio glavni i odgovorni urednik. Pre rata je bio novinar, a posle rata je, iz Zagreba (gde je radio u Agitpropu partije), bio i odgovorni urednik *Borbe* (1948–1949), a kasnije je, šezdesetih godina radio u diplomatiji. Bio je vrlo ljubazan i obećao svoju podršku. U listu sam dodeljen tzv. beogradskoj rubrici, čiji urednik je bio Laza Martinović, predusretljiv i spokojan, nenametljiv čovek, koji mi je za mentora i prvog pretpostavljenog odredio novinara Predraga Simonovića Simketa (umro 1986. godine). Izuzetno komunikativan, prijatan u opštenju, crnpurast i lep čovek, Simke je znao sve ljude u gradskim institucijama, naročito one anonimne ali za njegove potrebe najbitnije osobe: sekretarice, daktilografkinje, kurire, portire, ljude iz protokola, dežurne iz obezbeđenja, ljude iz saobraćajne milicije, dežurne iz hitne pomoći, itd., sve one „male šrafove“ koji su mu otvarali vrata do gradskih rukovodilaca, šefova gradskih ustanova i donosilaca odluka. Tako je uvek mogao da dođe do pravovremene informacije, dokumenta, ili bilo kakvog neophodnog obaveštenja na osnovu koga je pisao gradske vesti. Radovao se kada bi u tom poslu objavio neku ekskluzivnu vest, koje nije bilo ni na stranicama *Politike*, glavnog dnevnog konkurenta. Sa njim sam i ja ulazio na sporedna vrata na zasedanja Skupštine grada ili njenih odbora, prikupljao informacije o saobraćajnim nesrećama u gradu od gradske policije ili službe hitne pomoći, o zasedanjima rukovodećih tela gradskih političkih, kulturnih i drugih ustanova. Učio me kako da od jednog događaja napravim dve-tri kratke posebne vesti, umesto da pišem opširan, integralan izveštaj; kako da sa što manje reči, što sažetije kažem što više i da to bude, pre svega, tačno, precizno i proverljivo, bez fraza i kićenog jezika. Naravno, uz onu proverenu novinarsku formulu: gde, šta, kako, ko i kada, odnosno da je prava vest ne da je pas ujeo čoveka, već da je čovek ujeo psa. Uvek u pokretu, u trci za informacijom, na svakom mestu i na vreme, uz Simketa se radilo danonoćno, sa nalogom da si stalno na terenu i što manje u redakciji. U redakciju dolaziš samo u daktilobiro, da otkucaš vest i da je ostaviš Lazi Martinoviću na sto.

To leto u *Borbi* puno sam naučio. Pre svega šta je korektan, dobar jezik novina. Ne samo stil koji insistira na suštini, pregnantnosti, odvajanju bitnog od nebitnog, na jasnoći i tačnosti sadržaja, već i u pogledu gramatičke

pismenosti. Ovo poslednje zahvaljujući u velikoj meri prisutnosti i budnosti Koste Timotijevića, sina starog *Borbinog* novinara, urednika Duda Timotijevića. Kosta je imao u internim biltenima udruženja novinara svoju rubriku iz pravopisa koju sam pomno pratio i trudio se da te lingvističke savete koristim. Video sam kako se prave novine, kako se kreiraju i plasiraju vesti, kako izgleda proces štampe, distribucije, ali ne samo administriranja velikim dnevnim listom, već i kreiranja javnog mnjenja putem štampe (medija), naučio šta su politički pritisci na štampu, kako se štampa brani iznutra ili kako se sa njom manipuliše spolja. Ipak, brinulo me je to što u septembru treba da nastavim školu, osmi razred gimnazije. Činilo mi se da je novinarstvo dobra i zanimljiva profesija i da bi u njoj mogao da ostanem. Moje nedoumice oko toga prekinuo je stari i mudri doajen *Borbinih* novinara Duda Timotijević, pozvavši me jednog dana na razgovor, uz savet da ipak treba da se vratim u gimnaziju i da maturiram. „Šta ćeš među ovim redakcijskim spadalama, bez kuće i škole. Idi maturiraj i mi ćemo opet da te primimo. U međuvremenu možeš da pišeš za nas kao spoljni saradnik.“ Bilo je to rečeno u prijateljskom, pokroviteljskom, da ne kažem roditeljskom tonu, uz obaveznu cigaretu koja mu je visila na usnama. I tako sam ponovo seo u školsku klupu, ostajući u vezi sa ljudima iz *Borbine* redakcije. Među tim ljudima su mi puno značili razgovori i podrška starijih kolega iz kulturne redakcije: Žike Bogdanovića, Miće Miloševića i urednika Vanje Kraljevića. Tako sam za njih počeo pisati kratke informacije iz oblasti kulture i kratke prikaze knjiga.

1957.

Vratio sam se u školu, u Prvu beogradsku gimnaziju, u Dušanovoj ulici i maturirao u junu 1957. sa odličnim uspehom („osloboden mature“) a u *Borbu* se nisam vratio jer sam odlučio da studiram, a i krenuo sam za nekim drugim svojim interesovanjima. Moj dobri stric Dušan Indić, odlazeći to leto 1957. u Francusku (sa suprugom Nevenkom) da radi ilegalno svoj krojački zanat, kao jedan od prvih gatarbajtera koji su počeli tada, sa liberalizacijom viznog režima u Brozovoj Jugoslaviji, rekao mi je da bi bilo dobro da počnem nešto da radim i da se sam izdržavam. Tako sam se našao pred problemom kako da se izdržavam tokom studija. Otišao sam u gradski odbor Saveza boraca da pitam da li bih mogao dobiti njihovu stipendiju za studije, jer sam od nekih drugova čuo da postoji i ta mogućnost. Odbijen sam, suvo i po kratkom postupku, sa obrazloženjem da sam član domaćinstva privatnog zanatlje. To me je dosta pogodilo, jer kao dete palog borca nikada nisam primao nikakvu pomoć od države, već me je izdržavala porodica moga oca, a posebno njegov brat Dušan, krojač u Beogradu. Posle nekoliko godina desilo se da mi

na vrata stana dođu predstavnici Saveza boraca, sa predlogom da se učlanim u tu organizaciju. Ja sam to osorno odbio, rekavši pri tome, da ih nije bilo kad su mi bili najpotrebniji. Tako se i Titov sistem ponašao prema žrtvama rata, po onoj logici iz pripovetke Laze Lazarevića „Sve će to narod pozlatiti“.

Suecka kriza nas je zatekla, pred maturu, u Prvoj beogradskoj gimnaziji (školska 1956/57. godina), u Dušanovoj ulici. Egipat je krenuo da nacionalizuje upravu koja je kontrolisala promet sueckim kanalom, a Francuzi i Britanci (Entoni Idn) su na to odgovorili ratom protiv Egipta. Ceo Beograd je protestovao u prilog Nasera, a protiv agresije. Mnogi omladinci, pa i iz naše gimnazije su želeli da se prijave kao dobrovoljci u ovom ratu, na strani Egipta.

Radna akcija na Adi 1957... Put u Pariz, vozom, avgusta 1957., sa Noemi Rutić, na međunarodni seminar o diskriminaciji (Brinoa, kraj Pariza). Bio je to moj prvi put u inostranstvo. Seminar je organizovala Međunarodna federacija bivši boraca, a njegov rukovodilac je bio bivši ministar i ugledan intelektualac Andre Filip.

1958.

New York Herald Tribune World Youth Forum – boravak u SAD (do aprila). Krajem decembra 1958. krenuo sam na put u SAD. Na beogradskoj železničkoj stanici, kasno uveče, ispratili su me Milica i Dragiša Đurić Gile. U Rim sam otputovao vozom i stigao sledećeg dana posle ponoći. Putnički kofer sam ostavio u garderobi na železničkoj stanici Termini i izašao da razgledam okolinu. Brzo sam se umorio, grad pust, a ja sam ispred stanice otkrio ulaz u metro, iz koga je probijao prijatan talas toplog vazduha. Sišao sam niz stepenice ulaza u metro. Metro je bio zatvoren, ali je iz njegovog izlaza izbijla toplina i gomila ljudi je, sedeći na stepenicama ispred samog izlaza, tu spavala. Pridružio sam se tim beskućnicima i tek u zoru, kada se metro otvarao i počeo da radi, i ja sam morao da ustanem i da se, bunovan, i dalje šetam oko železničke stanice, očekujući početak radnog vremena kako bih otišao u predstavništvo vazduhoplovne kompanije TWA. Tu sam pronašao gospođu Govoni koja mi je uručila avionsku kartu za Njujork i obezbedila da me prebace na aerodrom. Bio je to moj prvi let avionom, uzbudljiv. Sedeo sam do prozora i stalno gledao kako plamen izbija iz motora, u nedoumici da li je to stvarno opasno ili se to događa svim avionima sa klipnim pogonom. Leteli smo za Njujork, sa kratkim prekidom na aerodromu u Parizu, odakle sam poslao telegram za Njujork, javljajući broj leta i vreme kada stižem (istanjivši značajno sve moje lične rezervne rezerve za plaćanje računa za taj telegraf). Moj prvi let preko Atlantika bio je takođe izuzetan doživljaj za mene: nisam oka trenuo posmatrajući beskrajni vodeni prostor sa visine i smenu dana i noći kako se reflektuje u njemu.

U gradu Ratefordu (Nju Džerzi). Razgovor sa gradonačelnikom, kome sam izrazio želju da vidim pesnika Vilijamsa: susret sa pesnikom Vilijemom Karlosom Vilijamsom i intervju sa njime.

U februaru 1958. čitava grupa Foruma boravila je nekoliko dana u Vašingtonu, smeštena u Congressional Hotelu, u kome su obično odsedali kongresmeni. Tu smo imali večeru sa nekoliko visokih američkih kongresmena, političara i ambasadora stranih zemalja. Na toj večeri bio je i Džon Kenedi, koji nam je predstavljen kao „mladi senator koji obećava“. Ja sam, za velikim, dugim stolom, sedeo pored sovjetskog ambasadora Mihaila Aleksjeviča Menjšikova sa kojim sam celo veče razgovarao na ruskom jeziku i koji se vrlo interesovao za program Foruma, ko ga u stvari organizuje, kako se biraju kandidati, šta radimo i u kakvim aktivnostima učestvujemo. Menjšikov je tek stigao u Vašington, početkom januara 1958., po obrazovanju je bio ekonomist, pa i ministar spoljne trgovine SSSR (1953–1957), a bio je i sovjetski ambasador u Indiji 1953–1957. Iz Vašingtona je otišao na položaj ministra spoljnih poslova RSFSR (1962–1968). O Jugoslaviji nije ništa pitao, jer su to bila vremena još uvek hladnih odnosa između naše dve zemlje, ali je želeo detaljno da čuje moje utiske o SAD, o školskom sistemu i omladini. Posebno je želeo da zna u kojoj meri je Forum politiziran i korišćen za „ispiranje mozga“ mladim ljudima iz inostranstva koji učestvuju u njegovim programima i da li bi Sovjeti trebalo da učestvuju u svemu tome. Kao „svestan“ i dobro prepariran omladinac iz tadašnje Jugoslavije složio sam se sa njim da su naš boravak u SAD i sam Forum u velikoj meri zamišljeni kao program za potenciranje i usvajanje američkih vrednosti i političkog sistema kod mladih ljudi koji se ocenjuju kao „budući lideri“ u svojim zemljama.

Kao jedini učesnik iz redova socijalističkih zemalja zaista sam bio izložen i brojnim neprijatnostima i pritiscima te vrste tokom čitavog rada Foruma i boravka u SAD. Za mnoge od mojih vršnjaka po školama i van njih bio sam „red“, „commie“, uz obaveznu napomenu „better dead than red“ (bolje mrtav nego crven). Na sastancima PTA (udruženja roditelja i nastavnika, koje je postojalo u svakoj školi), sa namerom da se razgovara o sistemu obrazovanja u SAD i socijalističkim zemljama (uključujući i Jugoslaviju) često su me roditelji đaka optuživali za sva zla socijalističkog bloka i „komunizma“ podižući glas, uz pretnju i fizičkim obračunom, kad god sam govorio i o pozitivnim stranama besplatnog, obaveznog i rigoroznog školskog sistema u SSSR i Jugoslaviji.

U februaru sam bio gost njujorške Evander Childs High School, čiji đaci su mi na rastanku poklonili čitav album sa fotografijama o mom boravku u toj školi („...As a token of their friendship ...“).

Poseta učesnika Foruma Berlinu, kao gosti gradonačelnika Vili Branta (početkom aprila).

U maju je umrla moja baka Milica-Baja. Nisam otputovao u Palanku (otišao je stric Dušan), jer sam morao polagati ispite na Pravnom fakultetu, kako bih imao uslov za upis na drugu godinu studija. Leto sam proveo na radnoj akciji Ada Ciganlija, kao član štaba ORA, a naš kamp, sa šatorima u kojima smo spavali i sa poljskom kuhinjom, bio je na Čukarici. To mi je bilo već treće, uzastopno leto koje sam proveo na radnoj akciji.

1959.

Putovanje u avgustu u Egipat, na radnu akciju, u avionu sa Če Gevarom – razgovor sa Čeom. Bilo nas je 17 u grupi, a samo jedna devojka, studentkinja istorije. Bili su to omladinci iz cele Jugoslavije, odabrani iz omladinskih radnih brigada koje su gradile i te godine auto-put „Bratstvo - jedinstvo“. Jedan od tih omladinaca (iz Slovenije) napisao je, naime, pismo egipatskom predsedniku Naseru kako bi želeo da poseti Egipat, sa grupom omladinaca koji bi u Egiptu mogli da učestvuju u dobrovoljnim radim akcijama. Naser je predlog prihvatio, pa je Centralni komitet Narodne omladine Jugoslavije dobio nalog da takvu grupu pošalje u Egipat. Ja sam bio prevodilac za engleski jezik (izabran od strane Međunarodne komisije CK NOJ), a Raša iz Leskovca je bio komandant grupe. Kako Egipćani nisu ništa imali organizovano za nas, to se naš boravak pretvorio u turistički pohod, od Kaira, Aleksandrije, Sueca, do Lukсора, Asuana, Karnaka i Doline kraljeva. Mogli smo na miru da se posvetimo izučavanju egipatske istorije, obilasku piramida u Gizi, arheoloških muzeja i spomenika i povremenim susretima sa egipatskim studentima i posetama javnim preduzećima (poput čeličane u Heluanu, kraj Kaira), uz povremene političke krilatice u stilu „Ašara Naser, ašara Tito“ (Živeo Naser, živeo Tito).

1960.

Prihvatio sam ponudu Latinke Perović da dođem da radim stalno u Međunarodnoj komisiji CK NOJ, kao član Komisije, kojom je ona rukovođila kao profesionalno lice u CK NOJ. Prvi radni zadatak mi je bio da dve nedelje budem vodič grupe poljskih omladinaca, predstavnika Saveza socijalističke omladine Poljske i Seoske omladine Poljske. U malom kombiju obišli smo Sloveniju, Hrvatsku i Srbiju, posećujući brojna preduzeća, omladinske centre i organizacije, javne i kulturne ustanove. Putovanje u Izrael (ceo maj). Jun-jul radna akcija, auto-put, u Pukovcu kraj Niša. Krajem jula put u Havanu, sa Mikom Tripalom, gde sam boravio do kraja septembra.

Između ostalih, posetio sam i ustanovu kulture „Casa de las Américas“ (Kuća dveju Amerika). Najduže sam se zadržao u odeljenju knjiga i časopisa. Nakon razgovora sa grupom zaposlenih, ponudili su mi da se sretнем sa direktorkom ove kuće, već istaknutim članom Fidelovog ruovodećeg kruga Ajde Santamarijom. Izuzetno inteligentna, prijatna žena. Dugo smo razgovarali, najviše o odnosu kulture i politike, o odnosima intelektualaca i partije (države) u okvirima socijalističkog pokreta (posebno onog u istočnoevropskim zemljama). Mene je fascinirala njena vizija projekcije kubanskog revolucionarnog iskustva prema Latinskoj Americi i iskreno uverenje da će Kuba biti žiža okupljanja svih progresivnih intelektualaca. Na kraju mi je poklonila četiri broja časopisa *Casa de las Américas*, koja i danas čuvam. Taj časopis mi je godinama bio izuzetan stimulans za praćenje duhovnog i političkog života Latinske Amerike i levičarskih intelektualnih tokova u svetu. Bila je udata za Armanda Harta, takođe istorijske ličnosti revolucije, dugogodišnjeg Kastrovog ministra kulture. Kasnije su se razdvojili. Ajde je, kao i još neke žene iz kubanskog rukovodstva, okončala život samoubistvom u Havani. To se dogodilo i sa Laurom Aljende, koja je posle nasilnog rušenja levičarske vlade Salvadora Aljendea u Čileu (1973), došla da živi na Kubi. Veoma je značajna kulturna politika koju je šezdesetih godina na Kubi podsticala i sprovodila Ajde Santamarija, kroz rad „Kuće (doma) dveju Amerika“: putem poziva latinoameričkim i drugim intelektualcima, međunarodnim skupovima koje je organizovala, likovnim i drugim izložbama, muzičkim i filmskim repertoarom, umetničkim konkursima i godišnjim nagradama i drugim programima koju su negovali ne samo avangardnu umetnost, nego i otvoreni intelektualni i politički dijalog najrazličitijih tendencija. Naravno, sve će to ubrzo iščeznuti, kako je tekao proces sovjetizacije i birokratizacije same kubanske revolucije, a trud i eksperiment otvorenog mišljenja koji je Ajde kreirala i kojim je učinila Kubu svoga vremena privlačnim svetionikom za sve levičarske intelektualce i umetnike u svetu biti utuljen.

Radni kamp u El Kaneju za izgradnju školskog centra „Kamilo Sijenfuegos“. Razgovori sa Čeom, koji je tu navraćao. Penjanje na Sijera Maestru, na Piko Turkino. Dobio malariju, pa sam smešten u Vojnu bolnicu u Havani, gde sam ležao sve do povratka u Evropu.

Malarija. Ležao u Infektivnoj klinici Medicinskog fakulteta u Beogradu.

1961.

Putovanje u Poljsku (februar, u Zakopane), u delegaciji „mladih intelektualaca“ – sa Stipom Šuvarem i Milošem Stambolićem. Povratak malarije u

Zakopanima. Odatle su me sanitetskim avionom prebacili u Infektivnu kliniku u Varšavi. Lečio se mesec dana od malarije u Varšavi.

1962.

U Komisiji smo intenzivno radili na pripremama Međunarodnog omladinskog pohoda „Tragom Sutjeske“, preko Užica, Foče i Tjentišta.

Put u Helsinki (Svetski festival omladine) i Varšavu (Kongres SFDO). Sa nama je uvek bio i novinar Pero Ivačić, a šef delegacije NOJ je bio Miljenko Zrelec. U Varšavi se održavao VI kongres Svetske federacije demokratske omladine (videti moj pisani izveštaj o tome skupu i o referatu predsednika SFDO Pjera Pjeralija, funkcionera Komunističke omladine Italije).

Uređujem časopis *Gledišta*, sa Žikom Berisavljevićem i Zagorkom Golubović (1963). Problemi sa časopisom, stalno pod pritiskom i prismotrom Partije i Univerzitetskog komiteta Saveza komunista. Zbog objavljenog članka Miladina Životića u rubrici „Otvoreni problemi marksizma“, perspektivni partijski kadar i tvrdi aparatčik Đoko Stojičić, zaposlen u UK, sreće me jednog dana na ulici u Knez Mihailovoj i reče: „Tebe treba strijeljati“, zbog onog šta objavljujemo u časopisu. Profesor Elektrotehničkog fakulteta i član CK SK Srbije Dragiša Ivanović nas je takođe vrlo odlučno kritikovao na plenumu CK zbog „antipartijskog delovanja“ i što smo objavili napad na Lenjina. Miladin Životić je, naime, u pomenutom članku napisao kako je Lenjin u teoriji saznanja bio naivni realist. I to je zasmetalo drugi Dragiši, budućem rektoru Beogradskog univerziteta. U časopisu smo bili objavili i jedan kritički osvrt na knjigu profesora Ivanovića o teoriji relativiteta, koji se distancirao od pomenute teorije „jer narod to ne razume“. Taj prikaz napisao je moj prijatelj Radovan Krtolica, inače student Elektrotehničkog fakulteta. Taj broj časopisa *Gledišta* prodali smo u tom fakultetu u preko dve stotine primeraka! Krtolica je bio odličan student, ali još nije bio položio ispit kod profesora Ivanovića, i pomalo je strahovao od tog susreta. Profesor je zaista pokušavao da ga obori, ali je Krtolica dobro znao i taj sukob sa kritičarem nije mu uspeo.

Krajem godine, trebalo je da polažem poslednji ispit na studijama. Ali me je šef Miljenko Zrelec sprečio: „Ne dolazi u obzir da u radno vreme ideš da polažeš ispit.“ Bio je to tzv. novembarski ispitni rok kad u Komisiji nismo imali velikih obaveza, niti priliva stranaca. Radili smo na godišnjem izveštaju o međunarodnoj saradnji. Ali, mali birokrata je hteo da demonstrira kako je on veliki šef. Uvek je bio takav: prema pretpostavljenim pokoran, ulizica, činovnik, a prema potčinjenima-saradnicima suv, nadmen, krut autoritet. Morao sam da sačekam januarski ispitni rok.

1963.

Najzad sam i diplomirao, okončao studije Pravnog fakulteta. Useljenje u stan na Novom Beogradu. Brak sa Snežanom Đurić. Boravak u Latinskoj Americi (Brazil, Urugvaj, Čile, Bolivija).

Brazil. Rio. Seminar u Salvadoru. Santo Andre-Sao Paolo.

U Urugvaju sam bio gost Socijalističke omladine Urugvaja. Upoznao Emiliya Frugonija, doajena Socijalističke partije. Nedeljnik *La marcha*. Reinaldo Gargano. Poseta Pravnom i Arhitektonskom fakultetu.

U Čileu, Santijago de Čile. Poseta Valparaisu i Vinji del Mar. Susret sa Salvadorom Aljendeom i Salomonom Korbalanom. Oskar Nunjez – CUT. PCCH. Demohrišćani.

U Boliviju, u La Paz sam stigao avionom iz Santijaga de Čilea. U zemlji je predsednik Viktor Pas Estensoro (iz stranke MNR – Movimiento nacional revolucionario), istaknuti borac protiv diktature, koji je pobedio na predsedničkim izborima 1951. godine, ali ga je vojna hunta sprečila da preuzme taj položaj. Već 1952. u zemlji se događa revolucija koju predvodi MNR i Pas Estensoro postaje predsednik Bolivije. Na izborima 1960. ponovo pobeđuje, nacionalizuje rudnike, sprovodi delimičnu agrarnu reformu, uvodi opšte pravo glasa. Prijatelj Jugoslavije i bio u poseti Jugoslaviji. Bolivija vodi nezavisnu politiku i zemlja se izvlači iz neokolonijalnog statusa. Godine 1964. Pas Estensoro i po treći put biva izabran za predsednika, ali ga u novembru te godine ruši državnim udarom Rene Barijentos. Sve po obrascu politike, koju prema Latinskoj Americi vode SAD. Bolivija je, u vreme mog boravka, bila uzbudljiva laboratorija socijalnih i demokratskih promena. To je posebno važno za duh radnika, seljaka i mladih ljudi – pre svega univerzitetskih studenata. Posebno su me lepo primili u najvećem sindikatu zemlje – Radničkoj centrali Bolivije (Central Obrera Boliviana), preko čije radio stanice sam imao razgovor o Jugoslaviji i spoljnopolitičkim temama. Posetio sam i jugoslovenskog ambasadora Koleta Čašulu u njegovoj rezidenciji, sa bazenom u bašti. Zanimao se za moje kontakte u La Pazu, a za sebe samog je govorio da je on pisac i da ga pre svega zanima latinoamerička književnost a manje politika. To me začudilo, jer sam mislio da bi jednog ambasadora trebalo da zanima i ovo drugo.

1964.

Vojska – Bileća (šest meseci), pa u Vinkovcima, do aprila 1965. Vodnik u četi za vezu čiji je kapetan bio Stjepan Miočinović, dobar i inteligentan čovek i starešina, sa kojim ću ostati prijatelj i posle služenja armije.

1965.

U aprilu sam se vratio na staro radno mesto, u Komisiju za međunarodne veze CK Narodne omladine Jugoslavije (predsednik CK je bio Toma Badovinac), koji je ovog puta smešten u zgradu CK SK Jugoslavije, novosagrađenu višespratnicu na novobeogradskom Ušću, sa prostorijama na 22. spratu. Pored tekućih poslova komisije (rad sa stranim delegacijama, odlazak naših predstavnika van zemlje, strani posetiooci, studenti iz inostranstva koji su došli da studiraju u Jugoslaviji, itd), uređivao sam i časopis *Youth Life*, koji je CK objavljivao na stranim jezicima (engleski, francuski, španski) i priredio njegov specijalni broj posvećen kulturnom životu mladih iz Jugoslavije. Takođe sam napisao jednu brošuru (*Kultura i kulturna politika*) za Radnički univerzitet „Đuro Salaj“ u Beogradu.

Dragino rođenje, 23. juna. Moj stric Dušan došao je da ga vidi kao bebu koja je tek izašla iz bolnice i bila prvih dana u stanu Snežaninin roditelja, u Cetinjskoj ulici. Kada se stric vratio u svoj stan u Čika Ljubinoj ulici zatekla ga je strašna vest da mu je supruga Nevenka – moja strina – upravo umrla od srčanog udara. U avgustu na Korčulanskoj letnjoj školi (Praxisovci).

1966.

Radio u CK SK Srbije na poziv Milojka Drulovića Čiče (kao sekretar komisije za nauku, prosvetu i kulturu), odakle sam izbačen u novembru sledeće godine. Slučaj Ranković, hapšenje Velje Đorđevića (supruga moje sestre od strica Olivera Indić-Đorđević). Slučaj Dobrice Ćosića: njegovo pismo Titu povodom Rankovića (u dogovoru sa Oskarom Davičom, koji je trebalo da brani Rankovića na plenumu CK na Brionima, ali je ćutao. Tako se Ćosić razišao sa Davičom).

1967.

Osnivanje časopisa *Kultura*. Boravak u Amsterdamu (Institut za socijalnu istoriju), mesec dana. Vratio se preko Brisela i Pariza (gde je Snežana imala stipendiju francuske vlade). U jesen: Leskovac – skup intelektualaca i izbacivanje iz partije. Ostao bez posla.

1968.

Počeo da radim kao istraživač u Zavodu za proučavanje kulturnog razvitka, gde je Steva Majstorović bio direktor (radio sam na projektu „Kulturni život radničke omladine“, uz saradnju Dane Mojsin [1943–1971] i Nebojše Popova [1939–2016] kao spoljnih saradnika-istraživača, i u redakciji časopisa *Kultura*).

Slučaj Ćosić: plenum CK SK Srbije krajem maja i njegov govor o nacionalnom pitanju. Profetski! U pripremi tog govora učestvovali smo i mi iz „Praksis“ grupe iz Beograda, raspravljajući u Dobričinoj vikendici u Grockoj o tezama za govor, o politici prema nacionalnom pitanju, posebno o srpsko-albanskim i srpsko-hrvatskim odnosima i kako nastupiti na plenumu. To je ona vikendica u kojoj je Dobričina supruga Božica ubrzo otkrila prislušne uređaje koje je Udba montirala i zbog kojih se grdno isprepadala. Bio je to za nju veliki stres od koga se i lečila, uz pomoć psihijatra Jove Raškovića. Kasnije je stalno govorila: „Jao! Šta smo mi to tamo sve pričali! A oni su sve to snimali!“ Većina nas koji smo dolazili u vikendicu nismo se zbog toga puno sekirali, jer smo pretpostavljali da nas prate i snimaju, pa smo prema tim potezima vlasti već bili ravnodušni. Veličina Dobričina je što je sav rizik preuzeo na sebe i zaista hrabro govorio i pošteno se držao do kraja, uz profesora Jocu Marjanovića (profesora Odeljenja za istoriju Filozofskog fakulteta u Beogradu). Među onima koji su napadali Marjanovića bio je i njegov školski drug i saborac iz vremena okupacijskog SKOJ-a u Beogradu Marko Nikezić. Taj razlaz sa Nikezićem duboko je potresao Jocu.

Jun 1968: u nedelju oko 21³⁰ izašao iz stana i pridružio se povorci studenata koja je krenula iz Studentskog grada i kretala se ka Podvožnjaku, sa namerom da stigne u centar Beograda. Stanovao sam tada u ulici Otona Župančića, na desetom spratu, i kroz otvoren prozor čuo glasove protesta i pesme studentske povorke. Odmah sam shvatio o čemu se radi, jer je takav jedan događaj „lebdeo u vazduhu“ i bilo je samo pitanje dana kada će masovno nezadovoljstvo, omladine pre svega, da izbije na površinu. Napustio sam svoje pisanje (seminarski rad za poslediplomske studije o sociologiji prava Emila Dirkema) i otrčao do studentske povorke. Na Podvožnjaku je već bio formiran kordon dobro naoružane policije, koji je trebalo po svaku cenu da spreči prodor studenata u centar grada.

Saradnja u *Studentu* i *Vidicima* i *Susretu*. Korčula. Krajem avgusta odlazak u Kararu na Međunarodni kongres anarhista, uz poziv Gi Maluvijera, generalnog sekretara MAF (među ličnostima koje sam upoznao i više puta razgovarao su Ben Kondit, Umberto Tomazini, Umberto Marcoki, Federika Urales, etc).

1969.

U septembru počeo da radim u Filozofskom fakultetu BU, kao asistent Ljube Tadića za predmet sociologija politike i prava, na trećoj godini studija, u okviru Odeljenja za filozofiju i sociologiju. Napadi na profesore FF i na „Praxis“. Predsednik saveta lista *Student* – gušenje lista.

1970.

Bio sam na VII svetskom kongresu međunarodnog udruženja za sociologiju u Varni, u Bugarskoj (14–19. septembar). Pratio sam najviše rad sekcije za sociologiju prava, kako bih se upoznao sa najnovijim istraživanjima i orijentacijama u ovoj oblasti. Sobu sam delio sa Stipom Šuvarem.

1971.

Mart, debata u Pravnom fakultetu o ustavnim promenama. Rađa se slučaj prof. Mihaila Đurića. U susretu u parku na Tašmajdanu kažem mu da će ga najverovatnije i hapsiti. A on odgovara: „Ma, hajde, molim vas! To ne dolazi u obzir.“ Krajnje samouvereno. Nije verovao u takvu mogućnost. A ovo je vreme kada režim traži žrtve, da bi se branio ili legitimisao, tj. dokazao da je siguran, stabilan, da je srbijansko političko rukovodstvo (Nikezić - Latinka Perović) uz Broza. Pred bujicom koja ga već nosi i rastače. Stalni pritisci na Filozofski fakultet zbog profesora-praksisovaca (anarholiberala) i Brozovi zahtevi da se udaljimo iz nastave.

U leto 1971. umrla je naša drugarica Dana Mojsin-Trailović, od sepse, u vreme vikenda kada lekari na odeljenju za ginekologiju Kliničkog centra nisu bili na poslu (stigli su tek u ponedeljak, da konstatuju smrt). Kakav nemar, kakav zločin struke. Roditelji će mesecima nastojati da pokrenu sudski proces protiv klinike, ali u tome neće uspeti, jer se „beli mantili“ uzajamno štite i niko neće protiv kolega da svedoči. Danica, Dana (rođena 1943), dete sa Zvezdare, sa gradske, radničke periferije, beše najbolji đak u VI Beogradskoj gimnaziji, sjajan student sociologije, uvereni levičar i omladinski aktivist. Njen gimnazijski kolega Milan Vojnović nas je upoznao kada je ona bila sekretar Gradskog komiteta Saveza omladine i pokrenula list beogradske omladine *Susret*. U vreme studentskog bunta 1968. Gradski komitet omladine je stao na stranu studenata i podržao sve njihove zahteve i akcije. Zbog

toga će Dana izgubiti svoje radno mesto i položaj u Gradskom komitetu omladine. Godinu dana pre toga su je terali da ide da radi u kabinetu Jovanke Broz, kao savetnik za socijalne probleme. Nije želela da tamo radi i opirala se tim pritiscima koliko je mogla. Često smo o tome razgovarali tokom 1967. godine, pokušavajući da nađemo prihvatljive razloge za odbijanje te ponude (neiskustvo, slabo zdravlje, briga o roditeljima i slično). Zbog njenog stava u junu 1968. automatski je otpala i ova „ponuda“.

Razgovori u Karadorđevu između političkih predstavnika Srba i Hrvata, uz asistenciju Josipa Broza, koji presuđuje 1. decembra 1971. Na silu, s pravom jačeg, da se zadrži njegova lična vlast. Uz duge političke posledice za odnose ova dva naroda i sudbinu SFRJ. U šta smo ušli i sa kakvim nitkovima imamo posla.

U Beogradu je boravio Ivan Ilić. U razgovoru nas iz Filozofskog fakulteta sa njime ponudio mi je da provedem godinu dana u njegovom centru u Kuernavaci. Moj profesor Lj. Tadić i drugi složili su se sa tim predlogom, s tim da to bude 1972. godine.

1972.

U januaru su mi oduzeli pasoš. U stan je došao milicioner sa nalogom MUP o oduzimanju putne isprave. (Tek u proleće 1977. uspeću da dobijem natrag pasoš, nakon zaposlenja u Institutu za međunarodnu politiku i privredu. Tada sam otputovao u Italiju, automobilom [sa Vladom Žugićem i Sonjom Drljević], prekomorskim putem Bar – Bari. Ostali smo nekoliko dana, posetivši Napulj, Rim, Firencu, Bolonju, Veneciju i Trst.)

Prvog maja je pokrenut istražni postupak protiv Mihaila Đurića.

Trećeg jula rodio se Dušan, moj drugi sin.

Nikezić i srbijansko rukovodstvo u četvorodnevnom zatvorenim razgovorima sa Brozom u oktobru. Srpski lideri podnose ostavku 19. oktobra, usvojene su 21. a objavljene tek 26. oktobra.

1975.

Januara 1975. vlast je donela odluku o isterivanju („udaljavanju“) osam profesora Filozofskog fakulteta sa posla i njihovom „stavljanju na raspolaganje“ Ministarstva obrazovanja Srbije.

U to vreme je predsednik Predsedništva SR Srbije Dragoslav Draža Marković (1974–1978), čvrstorukac Brozov, budući predsednik Savezne skupštine

(1978–1982) i predsednik Predsedništva CK SKJ (1983–1984). Pričalo se da je, kada je bio ambasador u Bugarskoj, u suludoj vožnji kroz Pirot, ubio automobilom neko lice. Za to nikad nije odgovarao. Od pisaca mu je bio lični prijatelj Muharem Pervić, glavni urednik časopisa *Delo*, koji je intrigama oterao Gojka Miletića sa položaja ministra kulture, naravno, uz Dražinu pomoć. Izraziti mrzitelj Dobrice Ćosića, što se vidi i iz Dražinih memoarskih zapisa. A ni Dobrica ga nije voleo i smatrao je da je on dogmata, karijerista „titoista, nesreća za Srbiju, kao i Pera Stambolić“. Predsednik srbijanske partije je Tihomir Vlaškalić (profesor Ekonomskog fakulteta u Beogradu), a tu su i Nikola Ljubičić, general, Živan Vasiljević, Aleksandar Bakočević, itd.

1977.

Dugo sam želeo da posetim Španiju. Prvi put 1960., kada sam putovao na Kubu, a drugi put 1963., kada sam išao u Latinsku Ameriku. Oba puta mi je rečeno da sa „komunističkim pasošem“ ne mogu da uđem u tu zemlju. Ta mi se želja ostvarila tek 1977. godine, kada sam na konkursu španske vlade dobio jednomesečni studijski boravak u toj zemlji. I tako sam 9. novembra 1977. stigao u Madrid, na aerodrom Barahas. Padala je jaka kiša i, sećam se, prve reči koje sam izgovorio, ulazeću u taksu, koji će me odvesti u sam centar grada, bile su „Mucha agua“. Smestio sam se u privatnom pansionu, preko puta Muzeja Prado, u bloku zgrada odmah do Parlamenta. Posle dva dana javio sam se prijatelju Rajmundu Vijani i on je insistirao da pređem kod njega, u njegov stan, na kraju centralne madridske avenije Kasteljana, u visini Trga Kasteljana.

Španiju ću napustiti 9. decembra, sa aerodroma Barahas. Želeo sam da ostanem duže, ali me je supruga Snežana požurivala da se vratim.

1978.

U avgustu, napustio sam bračnu zajednicu sa Snežanom Inđić i otišao u samce (u Učiteljsko naselje), gde sam iznajmljeni manji stan delio sa Vladom Žugićem, prijateljem i građevinskim inženjerom. Teški dani i bolno iskustvo razlaza posle petnaest godina zajedničkog života i dvoje dece u braku. Dani i meseci gorkih iskušenja. Pre svega zbog dece i njihove majke koja će ubrzo upasti u psihozu.

1979.

U avgustu sam napustio Institut za međunarodnu politiku i privredu, shvativši da u toj sredini, među tim ljudima, nema mesta za mene. Toj odluci na kraju je doprineo sukob u Institutu za vreme predavanja pukovnika Vilovića o bezbednosti i unutrašnjim neprijateljima u Jugoslaviji.

1980.

Na povratku iz Italije, gde smo bili za prvomajske praznike, čujemo u autobusu 4. maja da je umro Josip Broz Tito. Nisam osetio nikakvu tugu, jer sam zbog tog čoveka poslednjih 30 godina imao samo velikih ličnih problema. Od kada sam počeo da uređujem časopis *Gledišta*, početkom šezdesetih moj otpor prema jednopartijskom sistemu i državnom socijalizmu, koje je oličavao Broz, samo je rastao i dovodio me u sve ozbiljnije sukobe sa sredinom u kojoj sam živeo i radio. Naravno, bio sam dosta rano, već kao gimnazijalac, svestan i Brozovih zasluga. U to sam ubrajao antifašističku borbu tokom Drugog svetskog rata, kao i sukob sa Staljinom od 1948. godine, otvaranje zemlje prema svetu (Zapadu), kao i trud oko industrijalizacije, razvoja zemlje. Uostalom, ja sam dete čiji je otac poginuo na strani antifašista, iako nikad nije bio pripadnik Komunističke partije. Otišao je sa trideset godina u rat, ostavljajući kod kuće staru majku i suprugu sa četvoro male dece. Znao je dobro zašto je otišao i čemu se mogao nadati. Poginuo je u svojoj 31-oj godini. Dok je rato-
vao po Grmeču i Krajini supruga mu je umrla, a deca ostala uz njegovu staru majku, baku Milicu, u najtežim prilikama navale Nemaca, ustaša i četnika na Grmeč. Ja sam bio to partizansko dete, ratno siročić – kako se govorilo – čija se egzistencijalna situacija poklapala sa nekim delovima Brozove biografije. I najveći legitimitet koji je Broz u životu stekao jeste onaj koji počiva na antifašističkoj borbi hiljada i hiljada bezimernih jugoslovenskih seljaka, proletera i mlade inteligencije (u najvećem procentu srpske nacionalnosti). On je taj legitimitet, na žalost, brzo potrošio, a zaborav ili izdaja ideala ovih mrtvih njegovih saboraca, počeo je odmah po prestanku rata – useljnjem Broza u dedinjske dvore i njegovih generala i funkcionera u dedinjski geto u Beogradu. Taj čin je obesmislio i žrtvu moga oca i svih onih koji su krenuli u oslobodilački rat verujući u slobodu, domovinu, boljitak, jednakost, poštenje, u novog čoveka. Sukob sa Staljinom je iznova probudio već istanjene nade i potrošene ideale, ali je i u tom procesu ubrzano dolazilo do treznjenja. Već dobrano utemeljen autoritarni sistem i kult ličnosti, nemilosrdan pritisak zvanične ideologije, još više se okrenuo snaženju policijske države

i nemilosrdnoj kontroli građana. Metafora te Brozove stege jeste tzv. Goli otok, a nepatvorena osnova sistema nije postao slobodan i jednak, zadovoljan čovek već vojno-policijska služba.

1982.

Miličin dobri otac i plemeniti i poštenu čovek Nikola u bolnici. Madrid – od marta do juna: susret sa Soledad Ortega, Hulijom Karom Barohom, Paulinom Garagorijem, pesnikom Rafaelom Albertijem. Stanovao sam kod Rajmunda Vijane, u aveniji Kasteljana, na trgu Plasa de Kastilja. Dragoceni časovi u Nacionalnoj biblioteci, na javnim predavanjima u naučnim i kulturnim ustanovama, dani po knjižarama i muzejima. I Milica došla u Madrid, nakon sahrane oca.

Izašla iz štampe knjiga *Savremena Španija*.

1984.

Prvog ožujka 1984. u Zagrebu je umro, u šezdesetoj godini života, Danko Grlić (upala pluća, šećer, infarkt) naš drug i prijatelj iz zagrebačkog dela grupe „Praksis“. Istančan mislilac, sjajan čovek, rafinirani senzibilitet, o kome bih mogao reći samo najbolje. Kao i o njegovoj supruzi Evi, koja će kasnije napisati uzbudljivu knjigu o svom i Dankovom životu (*Sjećanja*, 1997). Sa ovim umnim, radišnim i nepotkupljivim intelektualcem, toplim i duhovitim čovekom imao sam mnoge prisne razgovore i susrete. Posebno kada je postao profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu, gde je predavao estetiku. Antidogmata, lišen sujete, izvan svakog politikanstva, temeljno obrazovan, uvek spreman na šalu i da pomogne, krupan i pomalo trapav, nežan i umetnički nastrojen čovek, koji je znao i da recituje i domaću i svetsku poeziju, evropski tip intelektualca. Takvih skoro da nije bilo u našem beogradskom krugu, koji je umeo da rigidno politizira i u hijerarhiju da pretvori svaku ličnu komunikaciju, šalu ili izdvojeno mišljenje. O njegovoj smrti pisao sam...

1990.

Sin Drago je diplomirao na ETF u Beogradu.

1992.

Prešao sam u septembru da radim u Saveznom ministarstvu SRJ za prosvetu i kulturu, gde sam postavljen za pomoćnika ministra. Ministar je bio moj dobri znalac i profesor Filozofskog fakulteta u Beogradu dr. Ivan Ivić. Tu ću ostati praktično do 1994., a onda preći da radim kao istraživač u Institutu za evropske studije, u Beogradu.

2004.

U martu smo se vratili iz Madrida u Beograd. Ministar spoljnih poslova je bio Vuk Drašković, a kažu glavni nezvanični kadrovik ministarstva njegova žena Danica. Sa takvim ljudima nisam želeo da imam ikakva posla i odlučio sam se da odem u penziju. Po zakonu je trebalo da se penzionišem kao službenik Instituta za evropske studije. Uprkos više pokušaja da od Instituta dobijem rešenje o odlasku u penziju, u tome nisam uspeo, jer je tadašnji direktor Instituta Dragan Lakićević ukinuo moje radno mesto, zaposlio drugog i nije želeo da mi isplati zakonom predviđenu otpremninu za odlazak u penziju. Nekako sam uspeo da to rešim sa Ministarstvom spoljnih poslova, pa sam otišao u penziju kao njihov službenik. Bilo je to vrlo neprijatno iskustvo sa mojim nekadašnjim kolegama iz Instituta, koji su, posle odlaska dr Đure Kovačevića (dotadašnjeg direktora Instituta) uveli mafijaške metode u poslovanju i vođenju Instituta. Od tada sam prekinuo svaku vezu sa Institutom.

Još dok sam radio u Madridu zvao me je Sveta Stojanović, da dodem da radim sa njime u novoosnovanom Srpsko-američkom centru (SAC), u kome je već bio i Đura Kovačević (kao zamenik direktora, tj. Svete Stojanovića). Prolazile su nedelje od mog povratka u Beograd, ali se Sveta nije izjašnjavao o mome poslu, iako smo se susretali. Ja ga nisam pritiskivao, a on je ćutao. Jedino mi se Đura izvinjavao zbog toga, rekavši da sve tu zavisi od Svete i da je Sveta već okupio tu i zaposlio neke svoje ljude. Sveti sam rekao da verujem da je takva jedna nezavisna institucija potrebna, ukoliko bi se ozbiljno bavila istraživanjem srpsko-američkih odnosa, razvijanjem srpsko-američke privredne, naučne, obrazovne saradnje, ali i kritičkim preispitivanjem politike USA. Predlagao sam da pri centru osnujemo Srpsko-američku privrednu komoru i Srpsko-američku lekarsku komoru i da se bavimo praktičnim poslovima, a ne njegovim ambicijama da u Centru edukuje stafere američkog Kongresa i administracije (naravno, za američke pare), jer to Amerikanci bolje rade od nas. Oko lekarske komore sam računao na saradnju kardiologa, dr. Zdravka Mijajlovića, koji je bio član SAC i radio tada u klinici VMA

u Beogradu. Smatrao sam da SAC mora imati vlastite prihode i samostalne projekte, a ne da zavisi od privatnih donatora ili državnih donacija iz SAD. U pogledu naučne, akademske saradnje mislio sam da treba da se povežemo sa akademskim institucijama i univerzitetima iz SAD radi zajedničkih projekata iz domena evropskih ili balkanskih studija. To je, naravno, bilo nešto drugačije od onoga kako je Stojanović zamišljao SAC, jer je uz to trebalo uložiti vlastiti produktivni rad a ne paradirati sa javnim saopštenjima ili prigodnim debatama o tekućim političkim temama, u kojima se izbegavao bilo kakav kritički odnos prema američkoj politici.

2010.

Avgust. Jednodnevni boravak u Ciudad Meksiku, u svojstvu specijalnog izaslanika predsednika Republike. Nosio poruku sa predlogom da se podrži zahtev Srbije da se otvori rasprava o Kosovu u Generalnoj skupštini UN, a ne u okviru Saveta bezbednosti. U Ministarstvu spoljnih poslova, u razgovoru sa najvišim funkcionerima i ekspertima za međunarodno pravo Meksika, obećana podrška kao i lobiranje za nju u okviru grupe latinoameričkih zemalja sa kojima Meksiko ima dobre odnose (bar deset zemalja je u pitanju), i koje čvrsto stoje iza načela nepovredivosti teritorijalnog integriteta u međunarodnom pravu (posebno Argentina, nakon rata sa Velikom Britanijom oko Malvina 1982). Uz pitanja Meksikanaca koliko mi stvarno želimo da se ta debata otvori u Generalnoj skupštini, a ne u okviru Saveta bezbednosti, jer bi ona pokrenula bitna i vruća pitanja kršenja međunarodnog prava od strane velikih sila, posebno USA (poštovanja načela teritorijalnog integriteta i suvereniteta, tzv. humanitarnih intervencija i ekonomskih sankcija, itd). Po instrukcijama koje sam imao, davao sam uverenja da to ozbiljno želimo i da na tome radimo uz podršku brojnih zemalja, i da u tome računamo i na iskustva Meksika iz ne tako daleke istorije.

Nažalost, u septembru je Boris Tadić promenio stav, ne konsultujući se ni sa Vukom Jeremićem, svojim ministrom inostranih poslova i najbližim saradnikom, niti sa svojim političkim savetnicima u Predsedništvu, i odlučio da rezoluciju o Kosovu sačini zajedno sa EU i da se o njoj ne otvori rasprava u Generalnoj skupštini. Ivica Dačić, ministar spoljnih poslova, u martu 2017. tvrdi u intervjuu sa Ljubicom Gojgić u TV emisiji „Pravi ugao“, da je Vuk Jeremić leteo avionom u Njujork sa jednom verzijom rezolucije za Generalnu skupštinu, a kada je sleteo, dobio je drugu – Tadićevu. Osećao sam se prevaren i izmanipulisan, kao i ostali specijalni izaslanici koji su se bili rastrčali po svetu da traže pomoć da se u Generalnoj skupštini otvori debata o Kosovu. O tom je jedino Dobrica Ćosić rekao punu istinu u svojim zapisima *U tuđem veku*, II, str. 331.

2012.

Moj dragi mlađi brat Voja preminuo je prvog februara 2012. U svom stanu u ulici Vukasovićeve 33, gde je, u suterenu, živeo kao samac. Opelo je bilo četvrtog februara, na groblju Orlovača, u sred oštrem zime. Nakon kremacije urna je pohranjena na Topčiderskom groblju.

U Predsedništvu vlada predizborna atmosfera. Tadić se sprema da traži novi mandat. Razgovor sa njime. Iskreno sam mu rekao šta mislim o tome da li da se kandiduje i po treći put za Predsednika Srbije....

2017.

U decembru je preminuo Miličin sin Svetozar (13. decembra), star 51. godinu, nakon napuštanja stacionara u Padinskoj Skeli. Sahranjen je 21. decembra. Njegova bolest trajala je trideset godina, a on je odbijao poslednjih deset godina da uzima lekove.

2018.

Sustižu nas starost i poteškoće oko zdravlja tipične za nju.

Trivo Indić

BIBLIOGRAFIJA RADOVA TRIVA INĐIĆA

1. POSEBNA IZDANJA

1966.

KULTURA I KULTURNA POLITIKA. – Beograd, Radnički univerzitet „Đuro Salaj“, 1966, 44 str.

1969.

KULTURNI ŽIVOT RADNIČKE OMLADINE. U koautorstvu sa Danicom Mojsin i Nebojšom Popovim. – Beograd, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1969, 248 str.

1974.

KODEKS POGREBNIH USLUGA. U koautorstvu sa Obradom Stanojevićem. – Beograd, Privredna komora Jugoslavije, 1974, 89 str.

1982.

SAVREMENA ŠPANIJA. – Beograd, Nolit, 1982, 309 str.

1985.

USPON MASA. JEDNO POREĐENJE IZ SOCIOLOGIJE MASA: MOSCA I ORTEGA. – Beograd, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1985, 173 str.

1986.

TRŽIŠTE DELA LIKOVNIH UMETNOSTI. – Beograd, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1986, 201 str.

1990.

KODEKS POGREBNIH USLUGA. Drugo dopunjeno izdanje. U koautorstvu sa Obradom Stanojevićem. – Beograd, Udruženje šumarstva i drvne industrije, Plenum grupacije proizvođača pogrebne opreme, prometa i pogrebne delatnosti, 1990, 116 str.

1997.

ЗА НОВО ПРОСВЕТИТЕЉСТВО. – Beograd, Гутенбергова галаксија – Институт за европске студије, 1997, 312 стр.

Eseji.

Sadržaj: Европски културни идентитет, стр. 7–18; Култура и образовање, стр. 19–29; Технологија и образовање, стр. 30–69; Технологија и култура у југословенској традицији, 70–112; Установе културе у Србији, стр. 113–140; Градске управе и културна политика, стр. 141–150; Култура у регионалном кључу, стр. 151–159; Интеркултурализам, нација и религија, стр. 160–181; Интелектуалац данас, стр. 185–189; Јерес као духовна храна, стр. 190–192; Култура отпора или дијалог из 1973. о односу философије, историје и књижевности, стр. 193–205; Монокултура и идеолошка хегемонија, стр. 206–213; Књижевност и демократија, стр. 214–222; Полемичко мишљење као средство против либертицида, стр. 223–239; Пример Добрице Ћосића: комунац и метежник на делу, опет, стр. 240–272; Наука о друштву као етика одговорности, стр. 273–282; Медији данас: како упокојити монопол, стр. 283–287; Народ између батина и демократије: патос истине и слободе, стр. 288–292; Мушкарци на нов начин, стр. 293–296; Поговор, стр. 297–300.

1999.

BALKAN: MOGUĆNOSTI REGIONALNOG SISTEMA BEZBEDNOSTI. U koautorstvu sa Radovanom Radinovićem. – Beograd, Institut za evropske studije – Fondacija Friedrich Ebert, 1999, 154 str.

2009.

ТЕХНОЛОГИЈА И КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ. – Службени гласник, Београд, 2009, 190 стр.

Eseji.

Sadržaj: Технологија и култура у српској традицији, стр. 7–46; Технологија и образовање: инструменти репресије или ослобођења, стр. 47–84; Култура и техника у XX веку, стр. 85–106; *De dignitate et augmentis scientiarum* или о популаризацији науке, стр. 107–119; Естетско образовање, криза школе или о уметничком васпитању као путу ка политичкој слободи, стр. 121–136; образовање, наука и култура (Србија после Милошевића), стр. 137–150; Кирајџије из Цеханине куће: случај Природњачког музеја или о националном нехату, стр. 151–172; Природне науке у привредној култури Срба, стр. 173–183; Култура будућности, стр. 185–188; Напомене о овој књизи, стр. 189–190.

1.2 Priredivački rad

1966.

KULTURA I KULTURNA POLITIKA. Priredili Stevan Majstorović i Trivo Indić. – Beograd, Radnički univerzitet „Đuro Salaj“, 1966, 159 str.

PARTIJA PROLETARIJATA. Priredili Ljubomir Tadić i Trivo Indić. – Beograd, Sedma sila, 1966, 391 str.

1967.

DIKTATURA PROLETARIJATA I RADNIČKA SAMOUPRAVA. Priredili Andrija Krešić i Trivo Indić. – Beograd, Sedma sila, 1967, 199 str.

1980.

IMPORTANT CULTURAL INSTITUTIONS IN YUGOSLAVIA. – Belgrade, Federal Administration for International Scientific, Educational, Cultural and Technical Cooperation, 1980, 384 pp.

1982.

CULTURAL PROBLEMS OF THE DEVELOPING COUNTRIES. – Belgrade,
Center for Studies in Cultural Development, 1982, 302 pp.

2. PRILOZI U SERIJSKIM I MONOGRAFSKIM PUBLIKACIJAMA

1953.

ДАНАС ЈЕ ГОСПОДО ГОДИНА 1953! – *Искра*, Београд, 1953, год. II, бр. 4, стр. 7.

Pesma.

1954.

ДВА ДОБРА ОМЛАДИНСКА КЛУБА. – *Омлагина*, Београд, 31. март 1954, год. IX, бр. 14, стр. 3.

ERNEST HEMINGVEJ, „SUNCE SE PONOVO RAĐA“. – *Polet*, Zagreb, 1954, god. II, br. 3, str. 165.

ФРАНЦ КАФКА, „ПРОЦЕС“. – *Лисѝ младих*, Београд, 9. април 1954, год. IV, бр. 4, стр. 6.

ГРАФИКЕ ЛОЈЗА СПАЦАЛА. – *Сусреѝи*, Цетиње, 1954, год. II, бр. 8–9, стр. 670.

Prikaz izložbe.

ИСПОВЕСТ. – *Лисѝ младих*, Београд, 15. јануар 1954, год. IV, бр. 1, стр. 5.

Pesma.

КАКО СМО ЗНАЛИ И УМЕЛИ. – *Лисѝ младих*, Београд, 1. мај 1954, год. IV, бр. 5, стр. 9.

Intervju sa Ivom Andrićem.

КИША. – *Омлагина*, Београд, 22. септембар 1954, год. IX, бр. 39, стр. 6.

Pesma.

КРАТАК СУСРЕТ СА БРАНКОМ ЋОПИЋЕМ. – *Лисѝ младих*, Београд, 22. мај 1954, год. IV, бр. 6, стр. 7.

Razgovor sa B. Ćorićem.

КРУГОВИ. – *Лусић младих*, Београд, 26. фебруар 1954, год. IV, бр. 3, стр. 4.
Pesma.

ЛЕПОТА ИСТАРСКОГ ПОДНЕБЉА. – *Лусић младих*, Београд, 26. фебруар 1954, год. IV, бр. 3, стр. 6.
Prikaz izložbe.

МАЊЕ ИСТОРИЈЕ, ВИШЕ ЖИВЕ КЊИЖЕВНОСТИ. – *Омладина*, Београд, 17. март 1954, год. IX, бр. 12, стр. 5.
O nastavi književnosti u srednjoj školi.

МЕДИТАЦИЈЕ О ЈЕДНОЈ КЊИЗИ И ЈЕДНОМ МОТИВУ. – *Омладина*, Београд, 10. новембар 1954, год. IX, бр. 46, стр. 5.
Prikaz romana Alberta Moravije „Ravnodušni ljudi“.

О ЈЕДНОМ ДРУШТВУ, ЈЕДНОЈ ГЕНЕРАЦИЈИ И ЈЕДНОЈ КЊИЗИ. – *Polet*, Zagreb, 1954, god. II, br. 2, str. 68–70.
Prikaz romana Branimira Ćosića „Pokošeno polje“.

ОДГАТИЋЕМО СВЕ ВОДЕ. – *Лусић младих*, Београд, 9. април 1954, год. IV, бр. 4, стр. 5.
Pesma.

ОДГОВОР МИЛОВАНУ ДАНОЈЛИЋУ. – *Лусић младих*, Београд, 12. фебруар 1954, год. IV, бр. 2, стр. 6.

ОДЛАЗАК. – *Омладина*, Београд, 10. март 1954, год. IX, бр. 11, стр. 6.
Pesma.

РОМАН МЛАДЕНА ОЉАЧЕ. – *Лусић младих*, 28. новембар 1954, Београд, год. V, бр. 1, стр. 6.
Prikaz romana M. Oljače „Posle ponoći“.

СВЕ ЈЕ МЛАДАЛАЧКИ ЈЕДНОСТАВНО И ЛЕПО. – *Млада култура*, Београд, 25. март 1954, год. III, бр. 21, стр. 6.

ТРЕНУТАК НА УЛИЦИ. – *Млада култура*, Београд, 25. март 1954, год. III, бр. 21, стр. 6.
Pesma.

U NOĆI SAM. – *Vidik*, Split, 1954, god. I, br. 2, str. 29.

Pesma.

ВИЉЕМ ФОКНЕР, „МЕДВЕД“. – *Листић младих*, Београд, 22. мај 1954, год. IV, бр. 6, стр. 6.

ВУЛКАНСКИ ТОПЛО И СИЛНО. – *Листић младих*, Београд, 1. мај 1954, год. IV, бр. 5, стр. 8.

Prikaz knjige Mirka Vujačića „Gavran na zvoniku“.

ЗАЈЕДНИЧКИ УСПЕХ. – *Листић младих*, Београд, 26. фебруар 1954, год. IV, бр. 3, стр. 3.

ЗНАМО ЛИ СВЕ О НАЈЛОНУ?. – *Листић младих*, Београд, 28. новембар 1954, год. V, бр. 1, стр. 8.

1955.

АЛЕКСАНДАР ВУЧО, „РАСПУСТ“. – *Листић младих*, Београд, 15. јануар 1955, год. VI, бр. 2, стр. 5.

„ANTOLOGIJA STARIJE SRPSKE POEZIJE“. – *Polet*, Zagreb, 1955, god. II, br. 7, str. 389.

Prikaz istoimene antologije koju je sastavio Mladen Leskovac.

Б. КЛИЧКА, „ДЈЕВОЈКА ИЗ КОНГА“. – *НИН*, Београд, 18. децембар 1955, бр. 259, стр. 10.

„БЕТОВЕНОВА ПИСМА“. – *НИН*, Београд, 18. децембар 1955, бр. 259, стр. 10.

Prikaz knjige.

ДВА РОМАНА КАРЕЛА ЧАПЕКА: „ХОРДУБАЛ“ И „ПРВА СМЕНА“. – *Омлагина*, Београд, 16. фебруар 1955, год. XI, бр. 899, стр. 6.

KAREL ČAPEK, „HORDUBAL“ I „PRVA SMENA“. – *Polet*, Zagreb, 1955, god. II, br. 9, str. 485.

Ф. МЕРИНГ, „ПРИЛОЗИ ИСТОРИЈИ КЊИЖЕВНОСТИ“: – *Сиварање*, Цетиње, 1955, год. X, бр. 9, стр. 580–582.

Ф. МЕРИНГ, „ПРИЛОЗИ ИСТОРИЈИ КЊИЖЕВНОСТИ“: – *Сусрејџи*, Цетиње, 1955, год. III, бр. 10–11, стр. 710–712.

И НАЈМЛАЂИ... – *Лисџ млагих*, Београд, 27. март 1955, год. VI, бр. 6, стр. 3.

O radu sa pionirima.

ИЗ НАШИХ ОРГАНИЗАЦИЈА: УСПЕХ – ОГЛЕДАЛО НАПОРА. – *Лисџ млагих*, Београд, 15. јануар 1955, год. VI, бр. 2, стр. 1 и 2.

Ћланак o radu Narodne omladine u IV Beogradskoj gimnaziji.

ЈУГОСЛОВЕНИ У СВЕТСКОЈ НАУЦИ. – *Лисџ млагих*, Београд, 5. фебруар 1955, год. VI, бр. 3, стр. 2.

„КАР“: ZBIRKA PJESAMA TROJICE MLADIH ZAGREVAŠKIH PJESNIKA (KUKOLJA, AŠANIN, PAVLOVIĆ). – *Vidik*, Split, 1955, god. II, br. 5, str. 49.

Б. КУКОЉА, М. АШАНИН, Б. ПАВЛОВИЋ, „КАП“: – *Сусрејџи*, Цетиње, 1955, год. III, бр. 3, стр. 212–213.

KNJIŽEVNOST I BEOGRADSKI SREDNJOŠKOLCI. – *Polet*, Zagreb, 1955, god. III, br. 1, str. 53.

„КЊИЖЕВНИ ПОРТРЕТИ“ ИВЕ ХЕРГЕШИЋА. – *Лисџ млагих*, Београд, 1. мај 1955, год. VI, бр. 8, стр. 8.

„КУРЛАНИ“ МИРКА БОЖИЋА. – *Лисџ млагих*, Београд, 7. март 1955, год. VI, бр. 5, стр. 6.

„ЛАОКОН“ КАО ОДРАЗ ЛЕСИНГОВЕ ЕСТЕТИКЕ. – *Сусрејџи*, Цетиње, 1955, год. III, бр. 5, стр. 337–340.

NOUMENON PREDRAGA PALAVESTRE. – *Polet*, Zagreb, 1955, god. III, br. 4, str. 246.

Prikaz „Antologije posleratne srpske poezije“.

ПОБУНА ЂУТАЊА ИЛИ ОРУЖЈЕ СНОВА. – *Лисѝ младих*, Београд, 27. март 1955, год. VI, бр. 6, стр. 5.

Prikaz romana Dobrice Ćosića „Koreni“

D. ĆOSIĆ, „KORENI“. – *Vidik*, Split, 1955, god. II, br. 6, str. 54.

ПОД БЕЛОМ КУПОЛОМ ПАДОБРАНА. – *Лисѝ младих*, Београд, 5. фебруар 1955, год. VI, бр. 3, стр. 2.

Ćlanak o gimnazijalki-padobranu.

„ПОЛЕТ“: СРЕДЊОШКОЛСКИ ЛИСТ ЗА КЊИЖЕВНОСТ, НАУКУ И УМЕТНОСТ. – *Лисѝ младих*, Београд, 5. фебруар 1955, год. VI, бр. 3, стр. 6.

ПРЕПОРУЧУЈЕМО НОВЕ КЊИГЕ И ЧАСОПИСЕ. – *Лисѝ младих*, Београд, 18. фебруар 1955, год. VI, бр. 4, стр. 5.

ПРИМЕНА УЛТРАЗВУЧНИХ ТАЛАСА. – *Лисѝ младих*, Београд, 15. јануар 1955, год. VI, бр. 2, стр. 6.

СЛАВКО ВУКОСАВЉЕВИЋ, „МОЈА ЈЕДИНА МЛАДОСТ“. – *Лисѝ младих*, Београд, 1. мај 1955, год. VI, бр. 8, стр. 8.

СРЕДЊОШКОЛЦИ И „ДЕЛО“. – *Лисѝ младих*, Београд, 1. мај 1955, год. VI, бр. 8, стр. 4.

СРЕТЕН ПЕРОВИЋ, „МРАМОРНО ПЛЕМЕ“. – *Сѝудениј*, Београд, 12. новембар 1955, год. XVIII, бр. 22, стр. 9.

УЗНЕМИРЕНОСТ У ОДЈЕКУ. – *Лисѝ младих*, 18. фебруар 1955, год. VI, бр. 4, стр. 5.

Prikaz zbirke pesama Dragoslava Grbića „Septembar“

VESO RADUMILO, „LIRIKA“. – *Polet*, Zagreb, 1955, god. II, br. 10, str. 545.

ВЕСО РАДУМИЛО, „ЛИРИКА“. – *Сусреѝи*, Цетиње, 1955, год. III, бр. 5, стр. 396.

ЗА СВАКУ ПОХВАЛУ. – *Лусић млагих*, Београд, 1. мај 1955, год. VI, бр. 8, стр. 9.

Beleška o splitskom časopisu „Vidik“

ЗАПИС О ДУШАНУ МАТИЋУ. – *Лусић млагих*, Београд, 5. фебруар 1955, год. VI, бр. 3, стр. 7.

„ZEMLJA“: ZBIRKA PESAMA BRANKA RADIČEVIĆA. – *Polet*, Zagreb, 1955, god. II, br. 6, str. 326.

1956.

ОЛДОС ХАКСЛИ, „ДВИЈЕ ТРИ ГРАЦИЈЕ“. – *НИН*, Београд, 25. март 1956, бр. 273, стр. 10.

ALEKSANDAR TIŠMA, „NASELJENI SVET“. – *Književne novine*, Beograd, 29. april 1956, Nova serija, god. VII, br. 14, str. 2.

АНДРЕ МОРОА, „ЛЕЛИЈА ИЛИ ЖИВОТ ЖОРЖ САНДОВЕ“. – *НИН*, Београд, 29. јануар 1956, бр. 265, стр. 8–9.

„АНТОЛОГИЈА НОВИЈЕ ХРВАТСКЕ ЛИРИКЕ“. – *Борба*, Београд, 2. октобар 1956, стр. 5.

Prikaz istoimene antologije koju je sastavio Mihovil Kombol.

BANJICA. – *Polet*, Zagreb, 1956, god. IV, br. 4, str. 232–233.

Pesma.

BEOGRADSKA VELIKA ŠKOLA. – *Polet*, Zagreb, 1956, god. III, br. 7, str. 397–400.

„ВИЈЕЛИ КАМЕН“ OD VJEKOSLAVA KALEBA. – *Polet*, Zagreb, 1956, IV, 1, str. 43.

БОГДАН СТОПАР, „ПИЛОТИ ВЛАСТИТИХ СНОВА“. – *Борба*, Београд, 11. септембар 1956, стр. 5.

БОРО ПАВЛОВИЋ, „ПОРТРЕТИ“. – *НИН*, Београд, 9. септембар 1956, бр. 297, стр. 7.

BOŽIDAR KOVAČEVIĆ, „PARNAS“. – *Književne novine*, Beograd, 29. april 1956, Nova serija, god. VII, br. 14, str. 2.

БРАНКО ЂОПИЋ, „БОЈОВНИЦИ И БЕГУНЦИ“. – *Борба*, Београд, 28. новембар 1956, стр. 5.

BUMERANG I RADOZNALOST (NEKOLIKO MISLI O TOMЕ КАКО ЋИТАМО). – *Polet*, Zagreb, 1956, god. IV, br. 2, str. 81–84.

ЧЕДО ПРИЦА, „ЗАВИЧАЈ КРВИ“. – *НИН*, Београд, 23. септембар 1956, бр. 299, стр. 7.

ДЕСИМИР БЛАГОЈЕВИЋ, „ТРИ КАНТАТЕ“. – *Борба*, Београд, 6. новембар 1956, стр. 6.

ДУШАН МАТИЋ, „АНИНА БАЛСКА ХАЉИНА“. – *Борба*, Београд, 13. новембар 1956, стр. 5.

ЏОН ШТАЈНБЕК, „СЛАТКИ ЧЕТВРТАК“. – *Борба*, Београд, 4. септембар 1956, стр. 5.

ЏОРѢ ДАГЛАС, „КУЋА СА ЗЕЛЕНИМ КАПЦИМА“. – *НИН*, Београд, 12. август 1956, бр. 293, стр. 7.

„ФИЛОЗОФИЈА II“. – *Борба*, Београд, 25. децембар 1956, стр. 5.

„ФИЛОЗОФСКА ХРЕСТОМАТИЈА МАТИЦЕ ХРВАТСКЕ“. – *Сусрећи*, Цетиње, 1956, год. IV, бр. 12, стр. 860–861.

ФРИТЈОФ БИ, „ВЕЛИКА САМОЋА“. – *НИН*, Београд, 15. јануар 1956, бр. 263, стр. 8.

ГЛИША БАБОВИЋ, „МОЈА БАКА“. – *Борба*, Београд, 18. децембар 1956, стр. 5.

ГОЈКО БАНОВИЋ, „СУСРЕТИ СА ЉУДИМА“. – *НИН*, Београд, 24. јун 1956, бр. 286, стр. 7.

„ГРАДИНАР“ РАБИНДРАНАТА ТАГОРЕ. – *Сусрећи*, Цетиње, 1956, год. IV, бр. 3, стр. 228–230.

Х. Ц. ВЕЛС, „ТОНО БАНГИ“. – *Борба*, Београд, 18. децембар 1956, стр. 5.

ИСИДОРА СЕКУЛИЋ, „ГОВОР И ЈЕЗИК И КУЛТУРНА СМОТРА НАРОДА“. – *Сиварање*, Цетиње, 1956, год. XI, бр. 5, стр. 363–365.

ЈИРЖИ ВОЛКЕР, „ПЈЕСМЕ“. – *НИН*, Београд, 26. фебруар 1956, бр. 269, стр. 7.

КЛОД АВЛИН, „ГОСПОЋА МАЈАР“. – *Борба*, Београд, 2. октобар 1956, стр. 5.

КРСТО ШПОЉАР, „ПОРОДИЦА ХАРЛЕКИНА“. – *Борба*, Београд, 11. септембар, Београд, 1956, стр. 5.

МИОДРАГ ЂУРЂЕВИЋ, „ПЕСНИК И СЛАВА“. – *Борба*, Београд, 9. октобар 1956, стр. 5.

МИОДРАГ СТОЈКОВИЋ, „ЦВЕТОВИ У ДУБИНАМА“. – *Борба*, Београд, 9. октобар 1956, стр. 5.

МИРА АЛЕЧКОВИЋ, „ПОЉАНА“. – *Борба*, Београд, 16. октобар, 1956, стр. 5.

„NEISPLAKANI“. – *Mladost*, Beograd, 1956, god. I, br. 1, str. 44.

Prikaz romana Mrika Božića.

МИРКО БОЖИЋ, „НЕИСПЛАКАНИ“. – *Вигици*, Београд, 1956, год. IV, бр. 19–20, стр. 14.

НЕУРЕЂЕН ПОДВОЖЊАК У ТОПЧИДЕРУ. – *Борба*, Београд, 1. октобар 1956, стр. 5.

О НЕКИМ ПИТАЊИМА НАСТАВЕ ИСТОРИЈЕ У SREDNJOJ ŠKOLI. – *Mladost*, Beograd, 1956, god. I, br. 2, str. 12–16.

ОЈ, КРАЈИНО, КРВАВА ХАЉИНО. – *Наш весник*, Београд, 22. јун 1956, год. III, бр. 116, стр. 2.

Reportaža.

ОСКАР ДАВИЧО, „НАСТАЊЕНЕ ОЧИ“. – *Борба*, Београд, 6. новембар 1956, стр. 6.

ПАВЛЕ ЂОНОВИЋ, „УМРЛИ ШЕТАЧ“. – *Борба*, Београд, 25. децембар 1956, стр. 5.

ПОЧЕЛА ЛИТЕРАРНА СМОТРА ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ. – *Борба*, Београд, 20. октобар 1956, стр. 6.

ПРЕДСТОЈИ НАМ СТВАРАЊЕ ЈЕДНЕ УНИВЕРЗАЛНЕ КУЛТУРЕ. – *Борба*, Београд, 7. октобар 1956, стр. 6.

Razgovor sa Dušanom Matićem.

Р. ТАГОРЕ, „ГРАДИНАР“. – *НИН*, Београд, 25. март 1956, бр. 273, стр. 10.

РАДОВАН БЛАГОЈЕВИЋ, „ЧОВЕКОВА ДОЛИНА“. – *НИН*, Београд, 23. септембар 1956, бр. 299, стр. 7.

РОМЕН РОЛАН, „НЕКАДАШЊИ МУЗИЧАРИ“. – *НИН*, Београд, 26. фебруар 1956, бр. 269, стр. 7.

РОЖЕ ПЕЈРЕФИТ, „КЉУЧЕВИ СВЕТОГ ПЕТРА“. – *Борба*, Београд, 18. септембар 1956, стр. 5.

„САВРЕМЕНА БРАЗИЛИЈАНСКА ЛИРИКА“. – *Борба*, Београд, 4. децембар 1956, стр. 5.

Prikaz istoimene antologije Ante Cetineca.

СВЕТЛАНА ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ, „ОЖИЉАК“. – *Борба*, Београд, 4. децембар 1956, стр. 5.

ТРЕНУТАК КАД ЈЕ МИСЛИО О СЕБИ. – *Омладина*, Београд, 12. септембар 1956, год. XII, бр. 981, стр. 6.

Priča.

ВАЛЕРИ И ДЕГА, ИЛИ БЕЛЕШКЕ О ЈЕДНОЈ ТЕМИ. – *Видици*, Београд, 1956, год. IV, бр. 21, стр. 4.

ВЕЛИМИР ЛУКИЋ, „ЛЕТО“. – *Борба*, Београд, 23. октобар 1956, стр. 5.

VIRDŽINIJA VULF, „IZLET NA SVETIONIK“. – *Polet*, Zagreb, 1956, god. III, br. 5, str. 311.

ВИРЏИНИЈА ВУЛФ, „ИЗЛЕТ НА СВЕТИОНИК“. – *Сусрећии*, Цетиње, 1956, год. IV, бр. 3, стр. 230–231.

ВЈЕКОСЛАВ КАЛЕБ, „БИЈЕЛИ КАМЕН“. – *Видици*, Београд, 1956, год. IV, бр. 19–20, стр. 7.

ВЛАДИМИР ЛИЧИНА, „ЧОВЕК, ДЕЧАК И ПЕТ МРТВИХ РИБА“. – *Борба*, 11. децембар 1956, стр. 5.

ВЛАДО ГОТОВАЦ, „ПЈЕСМЕ ОД УВЈЕК“. – *Борба*, Београд, 18. септембар 1956, стр. 5.

ВЛАТКО ПАВЛЕТИЋ, „СУДБИНА АУТОМАТА“. – *Видици*, Београд, 1956, год. IV, бр. 22–23, стр. 19.

15 DANA. – *Književne novine*, Beograd, 13. maj 1956, Nova serija, god. VII, br. 15, str. 2.

Popis izabranih kulturnih dešavanja u Jugoslaviji.

1957.

АУГУСТИН СТИПЧЕВИЋ, „ГЛАД НА ЛЕДИНИ“. – *Борба*, Београд, 8. јануар 1957, стр. 5.

„АНТОЛОГИЈА САВРЕМЕНЕ ЕНГЛЕСКЕ ПОЕЗИЈЕ“. – *Борба*, Београд, 30. април 1957, стр. 5.

Prikaz istoimene antologije koju su priredili Miodrag Pavlović i Svetozar Brkić.

БОГДАН ЧИПЛИЋ, „ПИНКИ“. – *Борба*, Београд, 12. фебруар 1957, стр. 5.

ЧЕТИРИ ГОДИНЕ СРЕДЊОШКОЛСКОГ ЧАСОПИСА „ПОЛЕТ“. – *Борба*, Београд, 5. фебруар 1957, стр. 5.

ДРАГАН КОЛУНЦИЈА, „ЗАТВОРЕНИК У РУЖИ“. – *Видици*, Београд, 1957, год. V, бр. 30–31, стр. 15.

ЂУРО ШНАЈДЕР, „БИЈЕЛЕ ЗЈЕНЕ“. – *Борба*, Београд, 4. јун 1957, стр. 5.

ФЛОРИКА ШТЕФАН, „ТАКО САМ СЕ РОДИЛА“. – *Борба*, Београд, 5. март 1957, стр. 5.

ИРЕНА ВРКЉАН, „ПАРАЛЕЛЕ“. – *Борба*, Београд, 25. јун 1957, стр. 5.

ИСАК САМОКОВЛИЈА, „НЕМИРИ“. – *НИН*, Београд, 7. април 1957, бр. 327, стр. 10.

IZMEĐU KANTA I DIDROA. – *Polet*, Zagreb, 1957, god. V, br. 3, str. 139–150.

ЈАН ВАН ДОРП, „ЦРНИ ЛАВ У ЗЛАТНОМ ПОЉУ“. – *НИН*, Београд, 27. јануар 1957, бр. 317, стр. 10.

ЈУРЕ ФРАНИЧЕВИЋ-ПЛОЧАР, „ГЛУХА ЗВОНА“. – *Борба*, Београд, 9. јул 1957, стр. 5.

КОНСТАНТИН ФЕЋИН, „ГРАДОВИ И ГОДИНЕ“. – *Борба*, Београд, 22. јануар 1957, стр. 5.

LORENS STERN, „TRISTRAM ŠENDI“. – *Polet*, Zagreb, 1957, god. IV, br. 6, str. 365.

М. БОРИСАВЉЕВИЋ, „МЕЂУ ЉУДИМА“. – *НИН*, Београд, 24. фебруар 1957, бр. 321, стр. 10.

МИЋА ДАНОЈЛИЋ, „УРОЂЕНИЧКИ ПСАЛМИ“. – *Борба*, Београд, 2. јул, 1957, стр. 5.

НАДА МАРИНКОВИЋ, „СМИСАО И ЉУБАВ“. – *Борба*, Београд, 12. фебруар 1957, стр. 5.

NENAD RADANOVIĆ, „ЋАРОВНИ ОРАНЦИ“. – *Polet*, Zagreb, 1957, god. IV, br. 9, str. 562–563.

ОГИСТ РОДЕН, „О УМЕТНОСТИ“. – *НИН*, Београд, 13. јануар 1957, бр. 315, стр. 10.

ПЕТАР ГУДЕЉ, „РУКЕ, СУЗЕ И ЧЕМПРЕСИ“. – *Борба*, Београд, 18. јун 1957, стр. 5.

PODNE. – *Polet*, Zagreb, 1957, god. IV, br. 8, str. 469.

Pesma.

ПОЛ ВАЛЕРИ, „ЕСЕЈИ“. – *Борба*, Београд, 23. април 1957, стр. 5.

С. ТОДОРОВИЋ, В. МИЛИЋЕВИЋ, П. ВАСИЋ, „НА УШЋУ“. – *Борба*, Београд, 23. април 1957, стр. 5.

ТИН УЈЕВИЋ, „МАМУРЛУЦИ И ПОБЈЕШЊЕЛА КРАВА“. – *Борба*, Београд, 26. фебруар 1957, стр. 5.

ТРИДЕСЕТ НАГРАДА НА КОНКУРСУ ЧАСОПИСА „ПОЛЕТ“. – *Борба*, Београд, 16. јун 1957, стр. 6.

ВАЛЕНТИН КАТАЈЕВ, „ПРОНЕВЕРАШИ“. – *НИН*, Београд, 3. фебруар 1957, бр. 318, стр. 9.

ВЕРКОР, „ЋУТАЊЕ МОРА“. – *Борба*, Београд, 2. април 1957, стр. 5.

ВИЉЕМ БОЛИТО, „ДВАНАЕСТОРИЦА ПРОТИВ БОГОВА“. – *Борба*, Београд, 12. март 1957, стр. 5.

ВЕСНА КРМПОТИЋ, „ПОЕЗИЈА“. – *Борба*, Београд, 16. јул 1957, стр. 5.

ВЕСНА ПАРУН, „ВИДРАМА ВЈЕРНА“. – *Видици*, Београд, 1957, год. V, бр. 30–31, стр. 14.

ЗЛАТКО ТОМИЧИЋ, „ДОСЕГНУТИ ЈА“. – *Борба*, Београд, 5. фебруар 1957, стр. 5.

ЗЛАТКО ТОМИЧИЋ, „НЕСТРПЉИВИ ЖИВОТ“. – *Борба*, Београд, 19. фебруар 1957, стр. 5.

„ЗЛАТНА ЈАБУКА“. – *Борба*, Београд, 9. април 1957, стр. 5.

ЗВОНИМИР ГОЛОБ, „АФРИКА“. – *НИН*, Београд, 30. јун 1957, бр. 339, стр. 10.

ЖИВОЈИН КАРИЋ, „МИ И НАШИ“. – *Борба*, Београд, 16. април 1957, стр. 5.

1958.

КАРНЕВАЛСКО ШКОЛОВАЊЕ. – *НИН*, Београд, 1. јун 1958, бр. 387, стр. 1.

Dopis iz SAD.

НЕДЕЉА ПРЕ ПОДНЕ, ИЛИ ИЗМЕЂУ ДВА ГРАДА, НЕШТО КАО ДНЕВНИК. – *Вујици*, Београд, 1958, год. VI, бр. 33–34, стр. 5.

Putopis iz Pariza.

OMLADINA I KNJIGA. – *Naša stvarnost*, Београд, 1958, год. XII, br. 2, str. 204–206.

ОСТОЈА. – *Сусрејџи*, Цетиње, 1958, год. VI, бр. 1, стр. 64.

Pesma.

РАЗГОВОР СА КАРЛОСОМ ВИЉЕМСОМ. – *Вујици*, Београд, 1958, год. VI, бр. 39, стр. 12.

ВРЕТЕНО. – *Сусрејџи*, Цетиње, 1958, год. VI, бр. 1, стр. 64–65.

Pesma.

1959.

ИЗВОРНА ИНСПИРАЦИЈА. – *Борба*, Београд, 9. август 1959, стр. 10.

Prikaz zbirke pesama Vesne Parun „Koralj vraćen moru“.

„ОБЕЋАЊА“ ПЕН ВОРЕНА. – *Вујици*, Београд, 1959, год. VII, бр. 42–43, стр. 12.

КЊИГЕ ХРАБРОСТИ И НАДЕ. – *Вујици*, Београд, 1959, год. VII, бр. 46–47, стр. 2.

Prikaz „Sabranih dela“ Josipa Broza Tita.

ВОЈИН ЈЕЛИЋ, „ТРКА СЛИЈЕПИХ КОЊА“. – *Борба*, Београд, 2. август 1959, стр. 10.

1960.

ČASOPISI U AMERICI. – *Delo*, Beograd, 1960, god. VI, br. 2, str. 241–245.

ČASOPISI U AMERICI. – *Delo*, Beograd, 1960, god. VI, br. 4, str. 501–503.

ČASOPISI U AMERICI. – *Delo*, Beograd, 1960, god. VI, br. 6, str. 764–765.

ČASOPISI U AMERICI. – *Delo*, Beograd, 1960, god. VI, br. 8–9, str. 1062–1064.

ČASOPISI U ENGLESKOJ. – *Delo*, Beograd, 1960, god. VI, br. 1, str. 116–120.

ČASOPISI U ENGLESKOJ. – *Delo*, Beograd, 1960, god. VI, br. 3, str. 381–384.

ČASOPISI U ENGLESKOJ. – *Delo*, Beograd, 1960, god. VI, br. 5, str. 633–634.

DVA SUSRETA U HAVANI. – *Student*, Beograd, 8. novembar 1960, god. XXIV, br. 26, str. 2.

KNJIGA OTVORENE POEZIJE. – *Student*, Beograd, 15. mart 1960, god. XXIV, br. 8, str. 7.

Prikaz zbirke pesama Dušana Matića „Buđenje materije“

OBRAČUN SA PROŠLOŠĆU: JEDINSTVO MLADIH LATINSKE AMERIKE. – *Mladost*, Beograd, 27. novembar 1960, god. V, br. 216, str. 6.

OMLADINA MAPAM-A. – *Bilten Centralnog komiteta Narodne omladine Jugoslavije*, Beograd, 1960, god. I, br. 6, str. 10.

PRIČA ERIKA ČOLKMANA: BELEŠKE SA PUTA PO IZRAELU. – *Mladost*, Beograd, 14. decembar 1960, god. V, br. 218, str. 5.

SA PUTA PO IZRAELU: KIBUC BET ALFA. – *Mladost*, Beograd, 22. jun 1960, god. V, br. 193, str. 5.

1961.

BOJI MLADIH. – *Mladina*, Ljubljana, 29. junij 1961, br. 25, str. 5.

C. WRIGHT MILLS, „*THE CAUSES OF WORLD WAR THREE*“. – *Naše teme*, Zagreb, 1961, god. V, br. 8–9, str. 1356–1359.

ЧАРОЛИЈА ПОРЕТКА ИЛИ ПРЕВРАТ У АМЕРИЧКОЈ ПОЕЗИЈИ.
– *Buguuuu*, Београд, 1961, год. IX, бр. 57–58, стр. 5.

DELEGACIJA OMLADINE JAPANSKOG SINDIKATA SOHIYO. – *Bilten Centralnog komiteta Narodne omladine Jugoslavije*, Београд, 1961, год. II, бр.15, стр. 7.

JEDNO VEĆE SA ŽAK PREVEROM. – *Bilten Gradskog komiteta Narodne omladine Beograda*, Београд, 1961, год. II, бр. 1, стр. 6.

KUBANSKA REVOLUCIJA I NJENI TUMAČI. – *Gledišta*, Београд, 1961, год. II, бр. 4, стр. 96–110.

OMLADINA PARTIJE MAPAI. – *Bilten Centralnog komiteta Narodne omladine Jugoslavije*, Београд, 1961, год. II, бр. 15, стр. 7.

SIVE VERTIKALE. U koautorstvu sa Borom Mirković. – *Mladost*, Београд, 27. decembar 1961, год. VI, бр. 272, стр. 6.

O omladini u nerazvijenim zemljama.

SLOBODA LATINSKOJ AMERICI. – *Mladost*, Београд, 6. septembar 1961, год. VI, бр. 256, стр. 6.

SOCIJALISTIČKA OMLADINA ČILEA. – *Bilten Centralnog komiteta NOJ*, Београд, 1961, год. II, бр. 19–20, стр. 7.

1962.

COEXISTENCE AND INTERNATIONAL YOUTH MOVEMENT. – *Youth Life*, Belgrade, 1962, vol. XI, n. 37, pp. 6–9.

KNJIGA TRAJNE ETIKE. – *Gledišta*, Београд, 1962, год. III, бр. 8, стр. 82–83.
Prikaz knjige Slobodana Petrovića „Sedam sekretara SKOJ-a“

NAJMLAĐA NACIJA. – *Mladost*, Београд, 4. jul 1962, год. VII, бр. 299, стр. 10.
O Alžiru.

NAŠA ŠTAMPA O NARODNIM I NARODNOOSLOBODILAČKIM POKRETIMA. – *Gledišta*, Београд, 1962, год. III, бр. 3, стр. 81–83.

NARODNA OMLADINA JUGOSLAVIJE I OMLADINSKI POKRETI LATINSKE AMERIKE. – *Gledišta*, Beograd, 1962, god. III, br. 8, str. 53–65.

NOVA KRETANJA U MEĐUNARODNOM OMLADINSKOM POKRETU. – *Naše teme*, Zagreb, god. VI, br. 9, 1962, str. 1031–1036.

OMLADINSKI POKRETI U SVETU I NARODNA OMLADINA. U koautorstvu sa Latinkom Perović i Borom Mirković. – *Naše teme*, Zagreb, 1962, god. VI, br. 1, str. 78–103.

PRILOG DISKUSIJI „ODGOVORNOST I TRADICIJA“. – *Vidici*, Beograd, 1962, god. X, br. 64–65, str. 2 i 3.

PRIJATELJI. – *Mladost*, Beograd, 4. jul 1962, god. VII, br. 299, str. 10.
O pomoći NOJ omladini Alžira.

„PROBLEMI“ BR. 1. – *Gledišta*, Beograd, 1962, god. III, br. 9, str. 97.

TEENAGERI KAO SOCIJALNI I KULTURNI PROBLEM. – *Naše teme*, Zagreb, 1962, god. VI, br. 4, str. 637–639.

ZA JAVNOST STIPENDIRANJA. – *Gledišta*, Beograd, 1962, god. III, br. 9, str. 96–97.

800.000 XEPEIROSA IZ RIJA: OMLADINSKI POKRET U BRAZILU. – *Mladost*, Beograd, 30. maj 1962, god. VII, br. 294, str. 7.

1963.

JUGOSLOVENSKA STVARNOST U JUGOSLOVENSKOJ KULTURI. – *Polja*, Novi Sad, 1963, god. IX, br. 66, str. 2 i 18.
Učesnik u raspravi.

KULTURA, KULTURNA POLITIKA. – *Student*, Beograd, 21. maj 1963, god. XXVII, br. 17, str. 10.

MEĐUNARODNA SARADNJA NARODNE OMLADINE I SAVEZA STUDENATA. – *Sedmi kongres Narodne omladine Jugoslavije: izveštaj o aktivnostima NOJ i radu Centralnog komiteta u periodu između VI i VII Kongresa*, Beograd, 1963, str. 204–225.

Jedan od autora.

„NAŠE TEME“: ČASOPIS KAO POTREBA KULTURE. – *Polja*, Novi Sad, 1963, god. IX, br. 71, str. 2.

ODGOVOR U ANKETI O SUĐENJU FILMU „GRAD“. – *Gledišta*, Beograd, 1963, god. IV, br. 8, str. 71–72.

OMLADINA I KULTURNA POLITIKA. U koautorstvu sa Slobodanom Novakovićem. – *Mladost*, Beograd, 29. maj 1963, god. VIII, br. 346, Omladinske sveske, 6, str. 1–30.

OSKAR NUNJES, „DESET GODINA BORBE RADNIKA ČILEA“. – *Naša stvarnost*, Beograd, 1963, god. XVII, br. 10, str. 399–402.

OSLOBOĐENJE STVARALAČKOG BIĆA. – *Vidici*, Beograd, god. X, br. 77, 1963, str. 1.

Prilog raspravi.

POVODOM NAPISA „IZLET U NEBO“: REDAKCIJI LISTA „KOMUNIST“. U koautorstvu sa Jagošem Đuretićem, Slobodanom Novakovićem, Dimitrijem Tasićem, Zagom Pešić-Golubović i Vojom Mirićem. – *Polja*, Novi Sad, 1963, god. IX, br. 68, str. 13.

POVODOM NAPISA „IZLET U NEBO“: REDAKCIJI LISTA „KOMUNIST“. U koautorstvu sa Jagošem Đuretićem, Slobodanom Novakovićem, Dimitrijem Tasićem, Zagom Pešić-Golubović i Vojom Mirićem. – *Polja*, Novi Sad, 1963, god. IX, br. 69, str. 24.

STRANI JEZIK: OBAVEZNO. – *Gledišta*, Beograd, 1963, god. IV, br. 1, str. 113.

TREĆI STRAŽILOVSKI SUSRET. – *Gledišta*, Beograd, 1963, god. IV, br. 4, str. 88–89.

ТРЕЋИ СТРАЖИЛОВСКИ СУСРЕТ: ИСКРЕНО ОПРЕДЕЉИВАЊЕ. УЧЕСНИЦИ ИЗНОСЕ СВОЈЕ УТИСКЕ. – *Дневник*, Нови Сад, 5. јун 1963, стр. 10.

Izjava.

TREĆI STRAŽILOVSKI SUSRET: MIŠLJENJA UČESNIKA. – *Polja*, Novi Sad, 1963, god. IX, br. 69, str. 21.

Izjava.

УНИВЕРСАЛНА, РАВНОПРАВНА И РАБОТНА СОРАБОТКА. – *Млаг борец*, Скопје, 17. јануари 1963, год. XIX, бр. 2, стр. 1.

ZAPIS O STRAŽILOVU. – *Gledišta*, Beograd, 1963, god. IV, br. 8, str. 41–45.

WORLD YOUTH FEDERATION AFTER THE WARSAW REUNION. – *Youth Life*, Beograd, 1963, vol. XII, n. 38, p. 15.

10.000 МАТЕМАТИČАРА. – *Gledišta*, Beograd, 1963, god. IV, br. 5–6, str. 118–120.

III STRAŽILOVSKI SUSRET „AKTUELNI PROBLEMI JUGOSLOVENSKE KULTURE“: „OSTVARENJE STVARALАČKOG BIČА“. – *Polja*, Novi Sad, 1963, god. IX, br. 69, str. 1–2,

III STRAŽILOVSKI SUSRET „AKTUELNI PROBLEMI JUGOSLOVENSKE KULTURE“: PROGRAMSKA ORIJENTACIJA U KULTURI. – *Polja*, Novi Sad, 1963, god. IX, br. 69, str. 6, 8.

Učesnik u raspravi.

1964.

„ARHIV ZA PRAVNE I DRUŠTVENE NAUKE“ (BR. 3, 1963). – *Gledišta*, Beograd, 1964, god. V, br. 2, str. 337–339.

„ANALI PRAVNOG FAKULTETA“ (BR. 1–2, 1963). – *Gledišta*, Beograd, 1964, god. V, br. 2, str. 341–343.

DRUGI KONGRES OMLADNE LATINSKE AMERIKE: OD HAVANE DO SANTIЈАGА ISTI ZADATAK. – *Mladost*, Beograd, 11. mart 1964, god. IX, br. 387, str. 7.

EN VÍSPERAS DEL II CONGRESO LATINOAMERICANO DE LA JUVENTUD. – *Política internacional*, Belgrado, 20. marzo 1964, vol. XV, n. 335, pp. 4–5.

INTEGRALNA KRITIKA. – *Vidici*, Beograd, 1964, god. XII, br. 81–82, str. 1. *Prilog razgovoru o časopisu „Vidici“*

JEDAN RAZGOVOR: ŠTRBAC NADMAŠIO „FILM ISTINE“?. – *Gledišta*, 1964, god. V, br. 4, str. 599, 603.

Prilog raspravi o filmu „Kiša moje zemlje“:

KA RADNOM ČOVEKU I JAVNOST. – *Gledišta*, Beograd, 1964, god. V, br. 1, str. 123.

KNJIGA O SELJAČKIM LIGAMA. – *Pregled*, Sarajevo, 1964, god. XVI, br. 1–2, str. 149–151.

Prikaz knjige Francisco Juliao, „Qué son las Ligas campesinas“:

„NOVA ADMINISTRACIJA“ (BR. 6–7, 1963). – *Gledišta*, Beograd, 1964, god. V, br. 1, str. 168.

O RAJTU MILSU I „ELITI VLASTI“. – *Gledišta*, Beograd, god. V, br. 12, str. 1735–1739.

ODLAZAK JEDNOG ČASOPISA. – *Gledišta*, Beograd, 1964, god. V, br. 3, str. 515.

Prikaz časopisa „Naša stvarnost“ (br. 11–12, 1963).

OMLADINA I KONTRASTI BRAZILA. – *Polet*, Zagreb, 1964, god. XII(II), br. 7, str. 4–5.

PRED DRUGI KONGRES OMLADINE LATINSKE AMERIKE. – *Međunarodna politika*, Beograd, 16. mart 1964, god. XV, br. 335, str. 6–7.

ПРОФЕСИЈЕ ПРАВНИКА. – *Анали Правној факултетеја у Београду*, Београд, 1964, год. XIII, бр. 1, стр. 138–139.

Prikaz broja časopisa „Cuadernos, Facultad de derecho y ciencias sociales“ (10, Montevideo, 1963) „Las profesiones del jurista“:

„SOCIJALIZAM“ (BR. 1, 1964). – *Gledišta*, Beograd, 1964, god. V, br. 3, str. 521.

USLOVI I MOGUĆNOSTI KULTURNE POLITIKE. – *Naše teme*, Zagreb, 1964, god. VIII, br. 1–2, str. 139–155.

1965.

AUTO-ROUTE ET ACTIVITÉS CULTURELLES ET ÉDUCATIVES. – *Jeunesse*, Belgrade, 1965, vol. XIV, n. 46, p. 3.

AVENUES OF YOUNG CULTURE: SEARCH AND VALUES. – *Youth Life*, Belgrade, 1965, vol. XIV, n. 46, p. 2

DEJSTVA I SVEDOČENJA DOBRICE ĆOSIĆA. – *Gledišta*, Beograd, 1965, god. VI, br. 5, str. 635–642.

O knjizi „Akcija“ D. Ćosića.

DISKUSIJA „USMERAVANJE DRUŠTVENOG RAZVOJA U SOCIJALIZMU“. – *Gledišta*, Beograd, 1965, god. VI, br. 8–9, str. 1122–1124.

Prilog raspravi.

ENTRETIEN AVEC LE JEUNE CRITIQUE LITTÉRAIRE MILAN VLAJČIĆ: L'ENGAGEMENT DES JÈUNES ÉCRIVAINS Á TRAVERS LEURS OEUVRES. – *Jeunesse*, Beograd, 1965, vol. XIV, n. 46, pp. 4–6.

L'UNION DES JÈUNES ET LES ACTIVITÉS CULTURELLES. – *Jeunesse*, Belgrade, 1965, vol. XIV, n. 46, pp. 8–9.

MORAL, POLITIKA I BIROKRATA. – *O socijalističkom moralu*, Beograd, Univerzitetski komitet SKS Beograd, 1965, str. 35–38.

MORALNI SVET POLITIČKOG BIROKRATE. – *Polja*, Novi Sad, 1965, god. XI, br. 77, str. 5.

PRIX, FESTIVALS, RÉUNIONS ET JÈUNES. – *Jeunesse*, Belgrade, 1965, vol. XIV, n. 46, p. 15.

RECHERCHES ET VALEURS: VOIES DE LA JEUNE CULTURE. – *Jeunesse*, Belgrade, 1965, vol. XIV, n. 46, p. 2.

REČ O USMERAVANJU KULTURE U GENERALNOJ DEBATI NAUČNOG SKUPA O USMERAVANJU DRUŠTVENOG RAZVOJA U SOCIJALIZMU. – *Usmeravanje društvenog razvoja u socijalizmu*, Beograd, Sedma sila, 1965, str. 336–337.

THE WORK OF YOUNG WRITERS: SETS THEM APART. A TALK WITH LITERARY CRITIC MILAN VLAJČIĆ. – *Youth Life*, Belgrade, 1965, vol. XIV, n. 46, pp. 4–5.

UNION OF YUGOSLAV YOUTH AND CULTURAL ACTIVITY. – *Youth Life*, Belgrade, 1965, vol. XIV, n. 46, pp. 8–9.

YOUTH AWARDS, FESTIVALS AND GATHERINGS. – *Youth Life*, Belgrade, 1965, vol. XIV, n. 46, p. 15.

1966.

INTELEKTUALCI LATINSKE AMERIKE. – *Naše teme*, Zagreb, 1966, god. X, br. 1–2, str. 245–261.

O AGRARU I NERAZVIJENIM ZEMLJAMA. – *Naše teme*, Zagreb, 1966, god. X, br. 1–2, str. 462–464.

Prikaz časopisa „Revista mexicana de sociología“ (1, 1965).

1967.

ANATOMIJA SVETA U PRELAZNOM RAZDOBLJU. – *Pregled*, Sarajevo, 1967, god. XIX, br. 6–7, str. 157–161.

Prikaz članka Modesto Seara Vázquez, „El mundo en transición“ (Cuadernos Americanos, México, D.F.).

IZMEĐU GERILE I REVOLUCIJE: ERNESTO CHE GUEVARA. – *Pregled*, Sarajevo, 1967, god. XIX, br. 11–12, str. 515–531.

JINGEROV NIHILIZAM. – *Filosofija*, Beograd, 1967, br. 1–2, str. 251–252.

Prikaz članka Jorge Uscatescu, „En torno a la esencia del nihilismo“ iz „Revista de Filosofía“ (br. 88, Madrid, 1964).

О ОДНОСУ ПАРТИЈЕ ПРОЛЕТАРИЈАТА И ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ. – *Наше сиварање*, Лесковац, 1967, год. XIV, бр. 5–6, стр. 299–301.

Prilog raspravi „Aktuelni problemi naše kulture danas“.

OMLADINSKI POKRET I INTELIGENCIJA: DESET GODINA ČASOPISA „NAŠE TEME“. – *Mladost*, Beograd, 18. januar 1967, god. XII, br. 536, str. 8.

ПРИМЕДБА О УЛОЗИ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ ДАНАС. – *Наше сиварање*, Лесковац, 1967, год. XIV, бр. 5–6, стр. 240–243.

STANJE I POLOŽAJ ČASOPISA U SRBIJI. – *Kulturni život*, Београд, 1967, год. IX, бр. 5–6, стр. 373–379.

СТОПАМА ЧЕ ГЕВАРЕ. – *Сусрећу*, Београд, 1967, год. V, бр. 73, стр. 9.

UNAMUNO I KIERKEGAARD. – *Filosofija*, Београд, 1967, бр. 4, стр. 200–201.
Prikaz članka Juan David García Bacca, „Kierkegaard y la filosofía contemporánea española“ iz „Cuadernos Americanos“ (br. 2, México, D.F., 1967).

1968.

BUNT PROTIV LJUDSKE BEDE. – *Polet*, Загреб, 1968, год. III(XVI), бр. 19, стр. 5–7.

ČOVEK I LJUDSKI SVET KAO SREDIŠTE TEORIJE. – *Književne novine*, 28. septembar 1968, Nova serija, год. XX, бр. 337, стр. 3.

Prikaz knjige Zage Pešić-Golubović „Antropologija kao društvena nauka“

DILEME LATINOAMERIČKE LEVICE. – *Međunarodna politika*, Београд, 16. mart 1968, год. XIX, бр. 431, стр. 22–24.

Objavljeno i na ruskom, španskom i engleskom jeziku, u izdanju istog časopisa.

HAVANSKA HRONIKA. – *Međunarodna politika*, Београд, 16. februar 1968, год. XIX, бр. 429, стр. 20–21.

JEDAN POKUŠAJ O PRIRODI I MOGUĆNOSTIMA ISTORIJE POLITIČKE MISLI. – *Pregled*, Сарајево, 1968, год. XX, бр. 5–6, стр. 607–613.

Prikaz zbornika Umberto Cerroni (a cura di), „Il pensiero politico, dalle origini ai nostri giorni“

JUGOSLOVENSKO UDRUŽENJE ZA HREIOLOGIJU. – *Kultura*, Београд, 1968, бр. 1, стр. 169–170.

NIŠ BEZ GALERIJE SLIKARSTVA. – *Kultura*, Београд, 1968, бр. 1, стр. 169.

O ODGOVORNOSTI. – *Student*, Београд, 1968, год. XXXII, бр. 5, ванредни број, стр. 6.

O FINANSIRANJU I O ZAJEDNICAMA KULTURE. – *Gledišta*, Beograd, 1968, god. IX, br. 12, str. 1713–1715.

RAZGOVOR SA UREDNICIMA „TRIBUNE“. – *Student*, Beograd, god. XXXII, br. 28, str. 2.

Prilog razgovoru.

SPONTANI POKRET. – *Vidici*, Beograd, 1968, god. XVI, vanredni broj, str 2.

STRAŽILOVSKI SUSRET. – *Kultura*, Beograd, 1968, br. 1, str. 161–162.

1969.

F. ALBERONI, V. CAPECCHI, A. MANOUKIAN, F. OLIVETTI, A. TOSI, „L'ATTIVISTA DI PARTITO“ (IL MULINO, BOLOGNA, 1967, P. 616). – *Sociologija*, Beograd, 1969, god. XI, br. 3, str. 545–549.

FRANCO MARRONE, „LE GIORNATE INTERNAZIONALE DI SOCIOLOGIA DEL DIRITTO A VARESE“ („DEMOCRAZIA E DIRITTO“, 4, 1968). – *Sociologija*, Beograd, 1969, god. XI, br. 2, str. 373–375.

MOĆ I ČOVEČNOST: ŠESTO ZASEDANJE KORČULANSKE LETNJE ŠKOLE, 20–30. AVGUST 1969. – *Sociologija*, Beograd, 1969, god. XI, br. 3, str. 560–566.

RAZGOVOR U REDAKCIJI: DEFINIŠITE TRI NAJZNAČAJNIJA KULTURNA ZADATKA. – *Kultura*, Beograd, 1969, br. 5–6, str. 109–138.

Prilog razgovoru.

SOCIOLOGIJA PRAVA EMILA DIRKEMA. – *Sociologija*, Beograd, 1969, god. XI, br. 4, str. 633–673.

ŠKOLE ZA KVALIFIKOVANE RADNIKE KAO ČINILAC KULTURNOG ŽIVOTA. – *Kultura*, Beograd, 1969, br. 5–6, str. 139–148.

ZA TRAJNOST REČI. NOVI ČASOPIS: „TREĆI PROGRAM“. – *Kultura*, Beograd, 1969, br. 5–6, str. 220–222.

VREME ZA DOBRU KNJIGU. – *Kultura*, Beograd, 1969, br. 4, str. 164–166.
O ediciji „Reč i misao“ izdavačke kuće „Rad“.

V. CAPECCHI, V. POLACCHINI, G. GALLI, G. SIVINI, „IL COMPORTAMENTO ELETTORALE IN ITALIA“, IL MULINO, BOLOGNA, 1968, P. 474.
– *Sociologija*, 1969, Beograd, god. XI, br. 1, str. 196–198.

ZBORNİK RADOVA O OSLOBODILAČKOM POKRETU LATINSKE AMERIKE. – *Gledišta*, Beograd, god. X, br. 2, 1969, str. 329–331.

Prikaz zbornika C. C. Muxajlov (otv. red.), „Освободительное движение в Латинской Америке“.

1970.

ARMANDO HIMENEZ, „REVOLUCIJA FIDELA KASTRA“. – *Sociologija*, Beograd, 1970, god. VII, br. 3–4, str. 523–524.

ERSTE UND DRITTE WELT: ORTHODOXIE UND ABWEICHUNG. – *Internationale Dialog Zeitschrift*, Freiburg im Breisgau – Basel – Wien, Vol. III, H. 3, 1970, S. 218–228.

GARIN, BOBBIO, RAGIONIERI, BORGHI, SAPEGNO, GALASSO, SALVADORI, FIORI, PIGLIARU, „GRAMSCI E LA CULTURA CONTEMPORANEA“, I–II, EDITORI RIUNITI – ISTITUTO GRAMSCI, 1969–1970. – *Sociologija*, Beograd, 1970, god. XII, br. 2, str. 286–288.

KULTURNE AKTIVNOSTI RADNIČKE OMLADINE U SLOBODNOM VREMENU. U koautorstvu sa Danicom Mojsin. – *Naše teme*, Zagreb, 1970, god. XIV, br. 6, str. 1174–1191.

POČECI HREIOLOGIJE KOD NAS. – *Filosofija*, Beograd, 1970, god. XIV, br. 4, str. 205–211.

Prikaz zbornika „Hreiologija“.

PSIHOLOZI 1970: REGISTAR PSHOLOGA U SRBIJI ZA 1970. GODINU. – *Sociologija*, Beograd, 1970, god. VII, br. 3–4, str. 524–526.

YORICK BLUMENFELD, „SEESAW: CULTURAL LIFE IN EASTERN EUROPE“. – *Praxis*, Zagreb, 1970, god. VII, br. 4, str. 673–676.

1971.

IN MEMORIAM: DANICA MOJSIN. – *Kultura*, Beograd, 1971, br. 13–14, str. 328–330.

LIBERALIZAM I SOCIJALIZAM. – *Filosofija*, Beograd, 1971, br. 1.

Prilog raspravi.

Sadržaj: Razvoj liberalizma i promena u pojmovima, str. 34–37; Političko posredovanje i apstraktni građanin, str. 52–57; Socijalizam kao stanje stalne privremenosti, str. 64–65; Tiranija kulture i otpori postojećem str. 91–93; Eros: estetizacija života, str. 115–116.

ORGANIZACIJA: IZMEĐU SLOBODE I EFIKASNOSTI. – *Filosofija*, Beograd, 1971, br. 2–3, str. 9–24.

PRVI I TREĆI SVET: LEVICA I SUKOB POLITIČKIH KULTURA. – *Naše teme*, Zagreb, 1971, god. XV, br. 1, str. 116–130.

SOCIOLOŠKI REČNIK. – *Sociologija za srednje i više škole*. Uredila Ljubinka Krešić. Beograd, Rad, 1971, str. 419–448.

Šezdeset i jedna odrednica.

1972.

ANARCHO-COMMUNISM: THE MOVEMENT AND ITS MORALS. – *Praxis: édition internationale*, Zagreb, 1972, vol. VIII, n. 3–4, pp. 175–184.

ANARHOKOMUNIZAM: POKRET I POUKE. – *Praxis*, Zagreb, 1972, god. IX, br. 1–2, str. 109–118.

КЊИГА КСЕНИЈЕ АТАНАСИЈЕВИЋ О ЂОРДАНУ БРУНУ ОБЈАВЉЕНА У САД. – *Полиџика*, Београд, 6. мај 1972, стр. 3.

КЊИГЕ ПРОФ. С. СТОЈАНОВИЋА У СВЕТ. – *Полиџика*, Београд, 3. јун 1972, стр. 3.

NACIONALIZAM I OSNOVNA LJUDSKA PRAVA. – *Filosofija*, Beograd, br. 1, 1972.

Prilog raspravi.

Sadržaj: Proleter i nacionalna država, str. 39–43; Pravo između poretka i slobode, str. 126–130.

STATISTICAL INSTRUMENTS FOR ANALYSING CULTURAL DEVELOPMENT. EXPERTS MEETING ON STATISTICS OF CULTURAL DEVELOPMENT. – Paris, UNESCO, 1972.

Svi prilozi koji se odnose na Jugoslaviju.

1973.

„INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCE JOURNAL“ U 1972. GODINI. – *Sociološki pregled*, Beograd, 1973, god. VII, br. 1, str. 169–170.

ISTRAŽIVAČKI PROJEKT „ZNAČENJE I ANALITIČKE MOGUĆNOSTI KATEGORIJE MASE U SOCIOLOGIJI“. – *Sociološki pregled*, Beograd, 1973, god. VII, br. 1, str. 187–188.

LIBERALISM AND SOCIALISM. – *Praxis: édition internationale*, Zagreb, vol. IX, n. 1, 1973.

Prilog raspravi.

Sadržaj: The Development of Liberalism and Changes in Concepts, pp. 23–26; Political Intervention and the Abstract Citizen, pp. 43–49; Socialism as a State of Constant Impermanence, pp. 55–56; The Tyranny of Culture and the Resistance of the Existing State of Affairs, pp. 85–87; Eros: the Aestheticization of Life, pp. 107–108.

МОНОГРАФИЈА О ВУКУ. – *Полиџука*, Београд, 13. октобар 1973, стр. 12. *Prikaz knjige Miljane Radovanović „Vuk Karadžić, etnograf i folklorist“.*

„FILOSOFIJA, ISTORIJA I KNJIŽEVNOST“. – *Filosofija*, Beograd, 1973, god. 1–2, str. 63–64.

Prilog diskusiji.

1974.

INSTRUMENTI ZA ANALIZU KULTURNOG RAZVOJA: STATISTIKA KULTURE I INDIKATORI KULTURNOG RAZVOJA. – *Sociološki pregled*, Beograd, 1974, god. VII, br. 1, str. 89–120.

Prvi deo.

INSTRUMENTI ZA ANALIZU KULTURNOG RAZVOJA: STATISTIKA KULTURE I INDIKATORI KULTURNOG RAZVOJA. – *Sociološki pregled*, Beograd, god. VII, br. 2–3, str. 229–255.

Drugi deo.

„INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCE JOURNAL“ U 1973. GODINI.
– *Sociološki pregled*, Beograd, god. VII, br. 2–3, str. 468–469.

SAHRANJIVANJE I GROBLJA: ISTORIJSKO-SOCIOLOŠKI UVOD.
U koautorstvu sa Obradom Stanojevićem. – *Kodeks pogrebnih usluga*. Beograd,
Privredna komora Jugoslavije, 1974, str. 7–32.

1975.

„ALIJENACIJA“ BR. 1 I 2. ZA 1975. GODINU. – *Sociologija*, Beograd, 1975,
god. XVII, br. 3, str. 528–529.

AMANDO DE MIGUEL, „SOCIOLOGÍA O SUBVERSIÓN“. – *Sociologija*,
Beograd, 1975, god. XVII, n. 4, pp. 711–713.

„INTERNATIONAL SOCIAL SCIENCE JOURNAL“ U 1974. GODINI.
– *Sociologija*, Beograd, 1975, god. XVII, br. 3, str. 529–530.

L'ORGANISATION ENTRE LA LIBERTÉ ET L'EFFICACITÉ. – *L'homme
et la société*, Paris, 1975, br. 35–36, str. 29–43.

MILJANA RADOVANOVIĆ, „VUK KARADŽIĆ: ETNOGRAFI I FOLKLORISTI“.
– *Sociologija*, Beograd, 1975, god. XVII, br. 1, str. 190–191.

„REVISTA DE SOCIOLOGÍA“ (BROJEVI 1, 2, 3 I 4). – *Sociologija*, Beograd,
1975, god. XVII, br. 4, str. 717–719.

1976.

MONOGRAFIJA O GAJU. – *Sociologija*, Beograd, 1976, god. XVIII, br. 3–4,
str. 413.

Prikaz knjige Obrada Stanojevića „Gaius Noster: prilog istoriji pravne nauke“

NAPOMENE UZ ČLANAK J. CHATELAIN, „KLASNE BORBE U PORTU-
GALU“. – *Marksizam u svetu*, Beograd, 1976, god. III, br. 12, str. 226–227.

O SOCIOLOGIJI MASE. – *Sociologija*, Beograd, 1976, god. XVIII, br. 1–2,
str. 187–199.

1977.

ITALIJA. – *Godišnjak 1977*, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, br. 1977, str. 372–379.

KNJIGA O ŠPANSKOJ PRIVREDI. – *Ekonomska politika*, Beograd, 6. februar 1977, br. 1349, str. 37–38.

Prikaz knjige Ramón Tamames, „Introducción a la economía española“.

MASA PREMA POLITIČKOJ KLASI: GAETANO MOSCA I NJEGOVO UČENJE O MASI. – *Masa u sociološkoj teoriji*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 1977, str. 77–118.

MASA U DELU ORTEGE Y GASSETA. – *Masa u sociološkoj teoriji*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 1977, str. 194–239.

M. MARKOVIĆ, L. TADIĆ, D. GRLIĆ Y OTROS, „LIBERALISMO Y SOCIALISMO“. – México, D.F., Editorial Grijalbo, 1977.

Prilog raspravi.

Sadržaj: Desarrollo del liberalismo: modificaciones de conceptos, pp. 49–53; La intervención política y el ciudadano abstracto, pp. 81–89; Sobre el socialismo como un estado en constante impermanencia, pp. 102–103; La tiranía de la cultura y la resistencia al estado de cosas actuales, pp. 150–154; Eros: la estetización de la vida, pp. 185–187.

MONOGRAFIJA O SOCIJALNOJ FILOSOFIJI K. POPERA. – *Theoria*, Beograd, 1977, god. XX, br. 1–2, str. 145–148.

Prikaz knjige Koste Čavoškov „Filozofija otvorenog društva: politički liberalizam Karla Popera“.

OZBILJNO O MARKSIZMU. – *Ekonomska politika*, Beograd, 6. februar 1977, br. 1349, str. 38.

Prikaz knjige Vjekoslava Mikecina „Dijalektika povijesne zbilje“.

PRILOG RASPRAVI O ZAPADNOEVROPSKOM MARKSIZMU. – *Theoria*, Beograd, 1977, br. 3–4, str. 169–172.

Prikaz knjige Perry Anderson, „Consideration on Western Marxism“.

PORTUGAL. – *Godišnjak 1977*, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1977, str. 391–399.

SAVREMENA ŠPANIJA: POGLED NA NAJNOVIJE DOGAĐAJE.
– *Međunarodni problemi*, Beograd, 1977, god. XXIX, br. 1, str. 79–103.

ŠPANIJA: DRUGA GODINA POSTFRANKIZMA. – *Politička misao*, Zagreb, 1977, god. XIV, br. 3, str. 373–384.

ŠPANIJA. – *Godišnjak 1977*, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1977, str. 383–391.

TEMELJNOST JEDNOG PRISTUPA. – *Ekonomska politika*, Beograd, 13. februar 1977, br. 1350, str. 42.

Prikaz knjige Andrije Gamsa „Uvod u građansko pravo“

1978.

ALDO ZANARDO, „FILOZOFIJA I SOCIJALIZAM“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 3. april 1978, br. 1357, str. 40.

ALEKSA BUHA, „KARL KORŠ: JEDAN OTVORENI MARKSIZAM“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 24. jul 1978, br. 1373, str. 38.

ALEKSA BUHA, „KARL KORŠ: JEDAN OTVORENI MARKSIZAM“. – *Sociologija*, Beograd, 1978, god. XX, br. 4, str. 542–544.

ALSTER HAMILTON, „FAŠIZAM I INTELEKTUALCI“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 10. jul 1978, br. 1371, str. 38.

BIBLIOGRAFIJA PRILOGA OBJAVLJENIH U ČASOPISU „KULTURA“. U koautorstvu sa Mirjanom Nikolić i Ružicom Rosandić. – *Kultura*, Beograd, 1978, br. 42–43, str. 149–233.

BUDUĆNOST ŠTAMPARSTVA I BIBLIOTEKA ZA SLEPE. – *Kultura*, Beograd, 1978, br. 41, str. 206–217.

DEMOGRAFSKA ANALIZA. – *Ekonomska politika*, Beograd, 20. mart 1978, br. 1355, str. 41–42.

Prikaz knjige Ruže Petrović „Društvo i stanovništvo: makrosociološki i demografski aspekti razvoja SR Srbije“

ERNESTO RAGIONIERI, „MARKSIZAM I INTERNACIONALA“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 20. mart 1978, br. 1355, str. 42.

EVA BERKOVIĆ, „KVALITET ŽIVOTNOG STANDARDA“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 1. maj 1978, br. 1361/1362, str. 44–45.

„GODIŠNJAK 1975“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 19. jun 1978, br. 1368, str. 42.

IGOR PRIMORAC, „PRESTUP I KAZNA“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 18. decembar 1978, br. 1394, str. 46.

JOSEF PIETER, „THE GENERAL METHODOLOGY OF SCIENTIFIC WORK“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 28. avgust 1978, br. 1378, str. 34.

„KULTURNI STANDARD RADNIČKE KLASJE ZAGREBA“, ZAVOD ZA KULTURU HRVATSKE, ZAGREB, 1978. – *Ekonomska politika*, Beograd, 13. novembar 1978, br. 1389, str. 46.

LETTER FROM TRIVO INDIĆ. – *Telos*, Candor, NY, 1978, n. 37, p. 264.

NIKOS PULANCAS, „KLASE U SAVREMENOM KAPITALIZMU“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 9. oktobar 1978, br. 1384, str. 41.

НОВА ИЗЛОЖБА СТЕВЕ ШОЛАЈЕ У ПАРИЗУ. – *Књижевна реч*, Beograd, 10. новембар 1978, год. VII, бр. 110, стр. 3.

PAVLE SAVIĆ, „NAUKA I DRUŠTVO“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 22. maj 1978, br. 1364, str. 42.

PIERRE DOCKÈS, „INTERNACIONALA KAPITALA“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 18. septembar 1978, br. 1381, str. 41.

POLITIČKI TERORIZAM: SLUČAJ ITALIJE I ŠPANIJE. – *Godišnjak 1978*, Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1978, str. 305–315.

PREGLED ČASOPISA. – *Ekonomska politika*, Beograd, 18. septembar 1978, br. 1381, str. 42.

PRIVREDA PORTUGALIJE U 1977. – *Kretanja u svetskoj privredi i njihov uticaj na privredu Jugoslavije*, Konzorcijum instituta, Beograd, 1978, god. III, br. 30, str. 41–43.

PRIVREDA ŠPANIJE U 1977. – *Kretanja u svetskoj privredi i njihov uticaj na privredu Jugoslavije*, Konzorcijum instituta, Beograd, 1978, god. III, br. 26, str. 39–43.

PUTEVI I STRANPUTICA SAMOUPRAVLJANJA. – *Ekonomska politika*, Beograd, 27. februar 1978, br. 1352, str. 36–37.

Prikaz knjige Josipa Županova „Sociologija i samoupravljanje“.

RAMÓN TAMAMES, „LA OLIGARQUÍA FINANCIERA EN ESPAÑA“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 28. avgust 1978, br. 1378, str. 33–34.

TEODOR ADORNO, „ŽARGON AUTENTIČNOSTI“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 27. novembar 1978, br. 1391/1392, str. 49–50.

VLAJKO BEGOVIĆ, „ŠPANIJA I FRANKIZAM“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 10. april 1978, br. 1358, str. 41.

VRLETA KRULJ, „PRAVNI REŽIM I OBLICI KONCENTRACIJA U PRIVREDI“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 7. avgust 1978, br. 1375, str. 33.

1979.

AMANDO DE MIGUEL, „LA HERENCIA DEL FRANQUISMO“. – *Sociologija*, Beograd, 1979, god. XXI, br. 1–2, str. 199–202.

DVE KNJIGE RAMONA TAMAMESA O ŠPANSKOJ EKONOMIJI. – *Međunarodni problemi*, Beograd, 1979, god. XXXI, br. 2, str. 106–110.

Prikaz knjiga „Introducción a la economía española“ i „La oligarquía financiera en España“.

„HRONIKA MEĐUNARODNIH DOGAĐAJA, XIV, 1976“. – Beograd, Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1979.

Prilozi vezani za Španiju.

KAPITAL U SVETSKIM RAZMERAMA. – *Međunarodni problemi*, Beograd, 1979, god. XXXI, br. 1, str. 128–131.

Prikaz knjige Pierre Dockès, „Internacionala kapitala“.

PABLO GONZÁLEZ CASANOVA, „IMPERIALISMO Y LIBERACIÓN EN AMÉRICA LATINA“. – *Socialism in the World*, Belgrade, 1979, vol. III, n. 10, pp. 279–280.

PABLO GONZÁLEZ CASANOVA, „IMPERIALISMO Y LIBERACIÓN EN AMÉRICA LATINA“. – *Socijalizam u svetu*, Beograd, 1979, god. III, br. 10, str. 236–237.

POLITIČKI TERORIZAM: SLUČAJ ITALIJE I ŠPANIJE. – *Gledišta*, Beograd, 1979, god. XX, br. 11–12, str. 107–119.

PREGLED ČASOPISA. – *Ekonomska politika*, Beograd, 19. mart 1979, br. 1407, str. 39.

THEOTONIO DOS SANTOS, „IMPERIALISMO Y DEPENDENCIA“. – *Socijalizam u svetu*, Beograd, 1979, god. III, br. 14, str. 222–223.

THEOTONIO DOS SANTOS, „SOCIALISMO O FASCISMO“. – *Ekonomska politika*, Beograd, 19. mart 1979, br. 1407, str. 38–39.

THEOTONIO DOS SANTOS, „SOCIALISMO O FASCISMO“. – *Socijalizam u svetu*, Beograd, 1979, god. III, br. 12, str. 220–222.

VANIA BAMBIRRA, „TEORÍA DE LA DEPENDENCIA: UNA AUTO-CRÍTICA“. – *Socijalizam u svetu*, 1979, Beograd, god. III, br. 13, str. 177–178.

1980.

IMPORTANT CULTURAL INSTITUTIONS IN YUGOSLAVIA. – Belgrade, Federal Administration for International Scientific, Educational, Cultural and Technical Cooperation, Belgrade, 1980.

Autor priloga o slovenačkim institucijama, uvodnog teksta za odeljak o muzejima, pp. 83–86. i uvodnog teksta o organizacijama kulturnog života, pp. 323–325.

1981.

EVA BERKOVIĆ, „KVALITET ŽIVOTNOG STANDARDA“. – *Sociologija*, Beograd, 1981, god. XXIII, br. 3–4, str. 444–446.

EVROKOMUNIZAM: TEORIJA I STRATEGIJA RAZVOJA ZA RAZVIJENE. – *Ogledi iz sociologije društvenog razvoja*. Uredio Miodrag Ranković. Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta, 1981, str. 60–78.

PABLO GONZÁLEZ CASANOVA, ENRIQUE FLORESCANO (COORD.), „MÉXICO, HOY“. – *Socijalizam u svetu*, Beograd, 1981, god. V, br. 26, str. 136–138.

SLOVENIJA: KULTURNE, ZNANSTVENE I DRUGE JAVNE USTANOVE. – *Opća enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, sveska 7, Zagreb, 1981 (treće izdanje), str. 526–528.

SRBIJA: KULTURNE, NAUČNE I DRUGE JAVNE USTANOVE. – *Opća enciklopedija*, Jugoslavenski leksikografski zavod, sveska 7, Zagreb, 1981 (treće izdanje), str. 630–632.

TIHOMIR VUČKOVIĆ, „SOCIJALNA DRAMA“. – *Sociologija*, Beograd, 1981, god. XXIII, br. 1–2, str. 176–177.

1982.

INTRODUCTION. – *Cultural Problems of the Developing Countries*, Belgrade, Center for Studies in Cultural Development, 1982, pp. 5–7.

I prilozi u debati, pp. 251–252, 262, 270, 276–277.

COMPUNCTIO CORDIS. – *Delo*, Beograd, 1982, god. XXVIII, br. 8–9, str. 158–166.

Prikaz zbirke pesama Dobroslava Smiljanića „Samotan glas u zajedničkoj uspomeni“.

CULTURE AND DEVELOPMENT: AFRICA'S CASE. – *Cultural Problems of the Developing Countries*, Belgrade, Center for Studies in Cultural Development, 1982, pp. 153–158;

JUGOSLOVENSKA ZAJEDNICA: KRATAK ISTORIJSKI PREGLED.
– *Kulturni pluralizam u Jugoslaviji: prilog UNESCO–voj studiji Razvoj kulture u zemljama s više nacija i etničkih grupa*, Beograd – Zagreb, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka – Zavod za kulturu Hrvatske, 1982, str. 85–95.

MARKSISTIČKA ESTETIKA U RADOVIMA ADOLFA SÁNCHEZA VÁZQUEZA. – *Marksizam u svetu*, Beograd, 1982, god. IX, br. 3, str. 292–299.

PRAVNE OSNOVE KULTURNOG PLURALIZMA U JUGOSLAVIJI.
– *Kulturni pluralizam u Jugoslaviji: prilog UNESCO–voj studiji „Razvoj kulture u zemljama s više nacija i etničkih grupa“*, Beograd – Zagreb, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka – Zavod za kulturu Hrvatske, 1982, str. 183–199.

SOCIOLOŠKI LEKSIKON. – Beograd, Savremena administracija, 1982.

Odrednice: Anomija, str. 9–10; Antagonizam, str. 10; Blankizam, str. 32–33; Cenzura, str. 43; Društvena dezintegracija, str. 90; Društveni poredak, str. 129; Elita, str. 166–167; Elita moći, str. 167–168; Lasalizam, str. 315–316; Oligarhija, str. 421; Opozicija, str. 424; Ortega i Gaset, Hose, str. 429–430; Plutokratija, str. 452; Proletarijat, str. 505; Proletarizacija, str. 505–506; Proleter, str. 506; Psihologija mase, str. 513–514; Restauracija, str. 548; Teorija društvenog ugovora, str. 700; Trudbenik, str. 707; Utopija, str. 722; Utopijski socijalizam, str. 722–723; Utopizam, str. 723; str. Uvrijerizam, str. 723.

СТАНОВИШТА У СПОРУ: РАЗГОВОР О ИСТОИМЕНОЈ КЊИЗИ ДУШАНА БОШКОВИЋА. – *Књижевне новине*, Београд, 7. јануар 1982, год. XXXIV, бр. 639, стр. 34–37.

Prilog razgovoru.

THE YUGOSLAV COMMUNITY: A SHORT HISTORICAL SURVEY.
– *Cultural Pluralism in Yugoslavia: Contribution to the UNESCO Study Cultural Development in Countries with Several Nations and Ethnic Groups*, Belgrade – Zagreb, Centre for Studies in Cultural Development – Institute for Culture of Croatia, 1982, pp. 91–102.

THE LEGAL BASIS OF CULTURAL PLURALISM IN YUGOSLAVIA.
– *Cultural Pluralism in Yugoslavia: Contribution to the UNESCO Study „Cultural Development in Countries with Several Nations and Ethnic Groups“*, Belgrade – Zagreb, Centre for Studies in Cultural Development – Institute for Culture of Croatia, 1982, pp. 205–223.

YUGOSLAVIE: CULTURE ET DEVELOPPEMENT. – *Cultural Problems of the Developing Countries*, Belgrade, Center for Studies in Cultural Development, 1982, pp. 284–295.

1983.

AFFIRMATIVE ACTION: THE YUGOSLAV CASE. – *Il Politico*, Pavia, 1983, vol. XLVIII, n. 3, pp. 543–556.

ЈЕСЕН ДИКТАТОРА. ЧИЛЕ: ДЕСЕТ ГОДИНА ПОСЛЕ ОБАРАЊА АЉЕНДЕА. – *НИН*, Београд, 11. септембар 1983, бр. 1706, стр. 44–47.

КОМУНАЦ И МЕТЕЖНИК НА ДЕЛУ, ОПЕТ. – *Књижевносћ*, Београд, 1983, год. XXXVIII, бр. 8–9, стр. 1439–1457.

O knjizi Dobrice Ćosića „Stvarno i moguće“.

МЕЂУНАРОДНА КОНФЕРЕНЦИЈА О АФИРМАТИВНОЈ АКЦИЈИ (BELLAGIO, AVGUST 1982). – *Sociologija*, Београд, 1983, год. XXV, br. 1, str. 128–130.

NADA ĐURETIĆ, „USVOJENJE“. – *Sociologija*, Београд, 1983, год. XXV, br. 4, str. 506–508.

ПЕТЛОВИ И МАСЕ. У коауторству са Ј. Вујиновићем. – *Књижевне новине*, Београд, 9. мај 1983, год. XXXV, бр. 670, стр. 46.

Razgovor sa kubanskim slikarem i direktorom „Casa de las Américas“ Marijanom Rodrigezom.

POZITIVNA DISKRIMINACIJA (AFIRMATIVNA АКЦИЈА) КАО СОЦИЈАЛНА ТЕХНИКА У ЈУГОСЛАВИЈИ. – *Sociologija*, Београд, 1983, год. XXV, br. 4, str. 477–492.

СТАЛЈИНИЗАМ И СОЦИЈАЛИЗАМ. – *Delo*, Београд, 1983, год. XXIX, br. 7, str. 97–101.

Osvrt na istoimenu knjigu Zagorke Golubović.

SUJETA INSTITUCIJE I PROFESIJE. – *Dvoje*, Београд, 30. mart 1983, год. X, br. 339, str. 23–24.

Prilog raspravi o knjizi Nade Đuretić „Usvojenje u teoriji i zakonodavnoj praksi“.

1984.

AFFIRMATIVE ACTION: THE YUGOSLAV CASE. – *International Perspectives on Affirmative Action: A Bellagio Conference, August 16–20, 1982. Conference Report*, New York, The Rockefeller Foundation, 1984, pp. 203–220.

ANARHIZAM: IZVORNA KOMUNISTIČKA BAŠTINA. – *Vidici*, Beograd, 1984, god. XXII, br. 234, str. 63–67, 103.

Prilog raspravi o knjizi Zagorke Golubović „Staljinizam i socijalizam“

DANKO GRLIĆ: CONTRA DOGMATICUS. – *Student*, Beograd, 18. april 1984, god. XLVII, br. 11, str. 12.

Nekrolog.

FABBRIJEVA KRITIKA DIKTATURE I REVOLUCIJE (PA I OKTOBARSKE). – *Revija za sociologiju*, Zagreb, 1984, god. XIV, br. 1–2, str. 129–140.

MODERNA IDEJA EMANCIPACIJE NARODA I NARODNOOSLOBODILAČKI POKRETI. – *Antikolonijalna revolucija, socijalna, politička i ekonomska emancipacija u svijetu*. Uredio Jordan Jelić. Zagreb, Odbor Predsedništva SK SSRNJ za pomoć oslobodilačkim pokretima i žrtvama agresije – Institut za zemlje u razvoju – Međunarodni studentski klub prijateljstva, 1984, str. 109–118.

1985.

HOMMAGE A BRANKA JOVANOVIĆ. – *Sociologija*, Beograd, 1985, god. XXVII, br. 1–2, str. 229–230.

NACIONALNI TESAURUSI ZA KULTURNI RAZVOJ: PRIPREMA I OCENA. – *Informatika*, Beograd, 1985, god. XIX, br. 1, str. 54–56.

NATIONAL TESAUORI OF CULTURAL DEVELOPMENT. – *Sociologija*, Beograd, 1985, god. XXVII, br. 1–2, str. 223–225.

ORTEGA I VELASKES. – *Književna kritika*, Beograd, 1985, god. XVI, br. 1, str. 33–39.

SLIKA IZMEĐU ROBE I ZADOVOLJSTVA: ZA SOCIOLOGIJU DOMAĆEG TRŽIŠTA DELA LIKOVNE UMETNOSTI. – *Delo*, Beograd, 1985, god. XXXI, br. 5, str. 42–55.

1986.

IN MEMORIAM: VUJADIN JOKIĆ, 1928–1986. – *Kultura*, Beograd, 1986, god. XIX, br. 73–75, str. 345.

ПОЛЕМИЧКО МИШЉЕЊЕ КАО СРЕДСТВО ПРОТИВ ЛИБЕРТИЦИДА. – *Књижевности*, Beograd, 1986, год. XLI, бр. 6–7, стр. 954–963.

VIENTOS DEL PUEBLO: ШПАНИЈА 1936–1939. – *Повеља*, Краљево, 1986, Нова серија, год. XLI, бр. 1, стр. 17–24.

VIENTOS DEL PUEBLO: ŠPANIJA 1936–1939. – *Student*, Beograd, 29. maj 1986, god. XLVII, br. 15, str. 2.

1987.

JORGE ARRATE, „LA FUERZA DEMOCRÁTICA DE LA IDEA SOCIALISTA“. – *Socijalizam u svetlu*, Beograd, 1987, god. XI, br. 58, str. 161–164.

MOJI SUSRETI SA CHEOM. – *Student*, Beograd, 26. novembar 1987, god. LI, br. 22–23, str. 5.

O KNJIZI S. SAMARDŽIĆA „DEMOKRATIJA SAVETA“. – *Gledišta*, Beograd, god. XXVIII, br. 7–8, 1987, str. 141–145.

Prilog raspravi.

ПРАВИ РЕВОЛУЦИОНАР: ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ ОД СМРТИ ЧЕ ГЕВАРЕ. – *НИН*, Beograd, 18. октобар 1987, бр. 1920, стр. 45–46.

„PRAXIS Y FILOSOFÍA. ENSAYOS EN HOMENAJE A ADOLFO SÁNCHEZ VÁZQUEZ“, *Socijalizam u svetlu*, Beograd, 1987, god. XI, br. 59, str. 202–204.

SLOBODAN BAKIĆ: SOCIOLOG I KOLEGA. – *Sociološki pregled*, god. XXI, br. 4, Beograd, 1987, str. 3–6.

ŠPANSKI SOCIJALISTIČKI POKRET I GRAĐANSKI RAT 1936–1939. GODINE. – *Istorija 20. veka*, Beograd, 1987, god. V, br. 1, str. 7–58.

ŠPANJOLSKA (1936–1939). – *Istorija 20. veka*, Beograd, 1987, god. V, br. 1, str. 205–209.

Osvrt na naučni skup.

VOREN SASMAN, „KULTURA KAO ISTORIJA“. – *Istorija 20. veka*, Beograd, 1987, god. V, br. 2, str. 216–219.

„ЗАВИЧАЈ“ О ВУКУ. – *НИН*, Београд, 20. децембар 1987, бр. 1929, стр. 33.

1988.

КУЛТУРА КАО ИСТОРИЈА. – *Полиџика*, Београд, 30. јануар 1988, стр. 13.
Prikaz istoimene knjige Vorena Sasmana.

ЛИКОВНЕ КОЛОНИЈЕ У СРБИЈИ. – *Kultura*, Београд, 1988, br. 82–83, str. 180–199.

МОНОКУЛТУРА И ИДЕОЛОШКА ХЕГЕМОНИЈА. – *Сџремљења*, Приштина, 1988, год. XXVIII, бр. 7, стр. 41–46.

МОНОКУЛТУРА, ИДЕОЛОШКА ХЕГЕМОНИЈА И НОВА КУЛТУРНА МАРГИНАЛНОСТ. – *Књижевна реч*, Београд, 25. мај 1988, год. XVII, бр. 322, стр. 3–4.

ORTEGA, ELITE I MASE. – Носе Ortega i Gaset, *Pobuna masa*, Џаџак, Gradac, 1988, str. 169–182.

Pogovor.

ОРТЕГА МЕЂУ НАМА: ДА ЛИ ЈЕ УСПЕЛА ПОБУНА МАСА?. – *НИН*, Београд, бр. 1957, 3. јул 1988, стр. 36–37.

ШПАНИЈА: КРАЉЕВИНА СА СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ВЛАДОМ. ДЕМОКРАТИЈА ИДЕ ДАЉЕ. – *НИН*, Београд, 17. април 1988, бр. 1946, стр. 48–49.

1989.

БОЖИДАР ЂУРОВИЋ ИЛИ POESIA RERUM GESTARUM. – Божидар Ђуровић, *Српска звона*, Београд, Књижевна заједница „Звездара“, 1989, стр. 5–8.

Predgovor.

HUMAN RIGHTS, NATION AND RELIGION: THE YUGOSLAV CASE.
– *Christian and Marxist Views on Human Rights: An American-Hungarian-Yugoslav Dialogue*, Washington, D. C., September 29-October 5, 1989, p. 12.

ЈЕРЕС КАО ДУХОВНА ХРАНА. – *Борба*, Београд, 22. август 1989, стр. 8.
Odgovor na anketu „Mora li intelektualac da ostane u opoziciji prema dnevnoj politici čak i onda kada ona realizuje njegove nekadašnje ‚disidentske stavove‘“.

ЈУГОСЛОВЕНСКО-СОВЈЕТСКИ ОДНОСИ У ДРУГОМ СВЕТСКОМ РАТУ. – *Полиџика*, Београд, 18. фебруар 1989, стр. 17.

Osvrt na istoimenu knjigu Nikole Popovića.

КЊИЖЕВНОСТ I ДЕМОКРАТИЈА. – *Улазница*, Zrenjanin, 1989, god. XXII, br. 116–117, str. 3–8.

КО ВЕТАР ШТО ПИТА ЗА СВОЈ ДОМ. – *Књижевна реч*, Београд, 25. јануар 1989, год. XVIII, бр. 336, стр. 21.

Prikaz knjige Nebojše Tomaševića i Rajka Đurića „Cigani sveta“.

M. DUBROFSKY (ED.), „TECHNOLOGICAL CHANGE AND WORKERS' MOVEMENTS“. – *Sociološki pregled*, Beograd, 1989, god. XXIII, br. 1–2, str. 157–160.

MIRKO KLARIN, „TREĆA EVROPA“. – *Naše teme*, Zagreb, 1989, god. XXXIII, br. 11, str. 310–316.

МОРАЛНО-ПОЛИТИЧКА ПОДОБНОСТ: ПРОШЛОСТ ДУГО ТРАЈЕ.
– *НИИ*, Београд, 6. август 1989, бр. 2014, стр. 28–29.

НЕБОЈША ТОМАШЕВИЋ, РАЈКО ЂУРИЋ, „ЦИГАНИ СВЕТА“. – *Naše teme*, Zagreb, 1989, god. XXXIII, br. 6, str. 1812–1814.

О LORKINOM TEATRU „LA BARRACA“. – *Španjolska 1936–1939*. Urednik Ljubo Boban. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus, 1989, str. 414–416.

О TOLERANCIJI. – *Sociološki pregled*, Beograd, 1989, god. XXIII, br. 1–2, str. 153–155.

Prikaz istoimenog zbornika Igora Primorca.

ПОМОЋИ ДА РОМИ ИЗАЂУ ИЗ СОЦИЈАЛНОГ И КУЛТУРНОГ ГЕТА.
– *Никшићке новине*, Никшић, 14. април 1989, бр. 998, стр. 5.

POUKE „SLUČAJA GRUPE PROFESORA FILOZOFSKOG FAKULTETA“.
– Nebojša Popov, *Contra fatum*, Beograd, Mladost, 1989, str. 394–395.

Prilog u knjizi.

RUKOVOĐENJE USTANOVAMA KULTURE: SEMINAR EVROPSKOG
SAVETA U BARSELONI. – *Kultura*, Beograd, 1989, br. 84–87, str. 206–212.

ŠPANSKI SOCIJALIZAM I GRAĐANSKI RAT 1936–1939. SUKOBI UNUTAR
POKRETA I NJIHOVE POUKE. – Španjolska 1936–1939. Urednik Ljubo
Boban. Zagreb, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti – Globus,
1989, str. 62–105.

1990.

CENTAR WIFREDO LAM. – *Likovni život*, Beograd, 1990, god. III, br. 20–21,
str. 17.

ГРАДСКА УПРАВА И КУЛТУРНА ПОЛИТИКА. – *Културни животи у
їраговима Србије*. Уредник Милош Јевтић. Ваљево, Културно-просветна
заједница Ваљево – Фонд за финансирање културе Ваљево, 1990,
стр. 94–102.

JERETIK IZ KREMLJA. – *Vreme*, Beograd, 5. novembar 1990, br. 2, str. 48.
*Prikaz knjige Duško Doder i Louise Branson, „Gorbachev, Heretic in the
Kremlin“.*

JUGOSLAVIJA I EVROPA. EVROPSKA DEKLARACIJA DEMOKRATSKOG
FORUMA. U koautorstvu sa Ivanom Vejvodom. – *Tri deklaracije. Demokratski
forum*, Beograd, Inicijativni odbor Demokratskog Foruma, 1990, str. 29–35.

ЈУГОСЛАВИЈА И ЕВРОПА. ЕВРОПСКА ДЕКЛАРАЦИЈА ДЕМОКРАТ-
СКОГ ФОРУМА. У коауторству са Иваном Вејвodom. – *Књижевна реч*,
Београд, 25. март 1990, 360, стр. 3.

КУЛТУРНА ПОЛИТИКА У СРБИЈИ. – *Политика*, Београд, 12. мај 1990,
стр. 16.

LA TRADIZIONE ANARCHICA NELLE TERRE JUGOSLAVE. – *Umanità Nova*, Roma, 27. maggio 1990, vol. LXXI, n. 18, p. 5.

Članak je objavljen i na engleskom u listu „Black Flag“ (London, Vol. XVIII, n. 9, 1990) i na španskom u listu „Polémica“ (Barcelona, 1990, vol. VIII, n. 42).

O NACIJAMA I NACIONALIZMU. – *Vreme*, Beograd, 29. oktobar 1990, br. 1, str. 50.

Prikaz knjige Eric J. Hobsbawm, „Nations and Nationalism since 1780“

REGIONALNA ORGANIZACIJA USTANOVA KULTURE I KULTURNA POLITIKA U SRBIJI. – *Kulturni život*, Beograd, 1990, god. XXXI, br. 1–4, str. 71–75.

SAHRANJIVANJE I GROBLJA: ISTORIJSKO-SOCIOLOŠKI UVOD. U koautorstvu sa Obradom Stanojevićem. – *Kodeks pogrebnih usluga*. Beograd, Udruženje šumarstva i drvne industrije, Plenum grupacije proizvođača pogrebne opreme, prometa i pogrebne delatnosti, 1990, str. 9–42.

ШТА ФЕМИНИЗАМ НУДИ МУШКАРЦИМА: МУШКАРЦИ НА НОВ НАЧИН. – *Демокрајџска ријеч*, Титоград, 16. новембар 1990, год. I, бр. 4,

UMESTO PREDGOVORA. – Džon Milton, *Areopagitika i drugi spisi o građanskim slobodama*, Beograd, Filip Višnjić, 1990, str. VII–XII.

UMETNIČKE KOLONIJE. – *Vreme*, Beograd, 10. decembar 1990, br. 7, str. 17. *Osvrt na izložbu u paviljonu „Cvijeta Zuzorić“*

ZAKONODAVSTVO U OBLASTI KULTURE U JUGOSLAVIJI. – *Kulturni život*, Beograd, 1990, god. XXXI, br. 10–12, str. 248–252.

ZAKONSKI AKTI O KULTURI U JUGOSLAVIJI PO FEDERALNIM JEDINICAMA (OD 1984. DO 1989. GODINE). – *Kulturni život*, Beograd, 1990, god. XXXI, br. 10–12, str. 295–301.

1991.

AUTORITET I AUTORITARNOST U DELU LJUBOMIRA TADIĆA. – *Filozofija i društvo*, III, Beograd Institut društvenih nauka – Centar za filozofiju i društvenu teoriju, 1991, str. 9–19.

FAŠIZAM KAO OPŠTE ISKUSTVO BOLESTI. – *Republika*, Beograd, 1–15. jun 1991, god. III, br. 21, str. 6.

HUMAN RIGHTS, NATION AND RELIGION: THE YUGOSLAV CASE. – *Human Rights: Christians, Marxists and Others in Dialogue*. Edited by Leonard Swidler. New York, Paragon House, 1991, pp. 263–274.

NAROD IZMEĐU BATINA I DEMOKRATIJE. – *Republika*, Beograd, 1991, 1–15. april 1991, god. III, br. 17, str. 3.

QUESTIONE JUGOSLAVA. – *Umanitá Nova*, Roma, 19. maggio 1991, vol. LXXI, n. 17, p. 8.

STUDENTSKE DEMONSTRACIJE 1968–1991: SLIČNOSTI I RAZLIKE. – *Treći program*, Beograd, 1991, god. I–II, br. 88–89, str. 55–58.
Prilog raspravi.

1992.

ANTROPOLOGIJA ILI IZBOR ZA LJUDSKO U SLOBODI. – *Sociologija*, Beograd, 1992, god. XXXIV, br. 3, str. 461–466.
Prikaz knjige Zagorke Golubović „Antropološki portreti“

LA ASOCIACIÓN DE LATINOAMERICANISTAS. – *Documentos de trabajo 9: estudios latinoamericanos e ibéricos en la Europa centro-oriental, nórdica y balcánica*, Varsovia, Centro de Estudios Latinoamericanos, Universidad de Varsovia, 1992, p. 32.

MEDIJI DANAS: KAKO UPOKOJITI MONOPOL. – *Vreme*, Beograd, 24. avgust 1992, god. III, br. 96, str. 32–33.

NACIONALISMOS EN YUGOSLAVIA: ANTECEDENTES Y PROBLEMAS ACTUALES. – *Etcetera*, Barcelona, 1992, n. 20, pp. 9–16.

ПОБРАТАК ЧОБЕКУ. – *Борба*, Београд, 13. фебруар 1992, стр. 16.
Prikaz knjige Zagorke Golubović „Antropološki portreti“

1993.

I CIGANI NEBESKOGA RODA. – *Republika*, Beograd, 1993, god. V, br. 79, str. 21–22.

МУДРОСТ ПОБУНЕ: ГАЈО ПЕТРОВИЋ (1927–1993). – *Књижевна реч*, Београд, 1993, год. XXII, бр. 420–421, стр. 3.

NACIONALISMOS EN YUGOSLAVIA: ANTECEDENTES Y PROBLEMAS ACTUALES. – *Investigaciones históricas*, Valladolid, 1993, n. 13, pp. 35–43.

OBRAZOVANJE I KULTURA U NOVIM CARINSKIM PROPISIMA. – *Образовање и култура*, Bilten Saveznog ministarstva za prosvetu i kulturu SRJ, Beograd, 1993, god. I, br. 1, str. 41–43.

SJAJ I BEDA ELITA PRELAZNOG PERIODA. – *Republika*, Dodatak redovnom broju, jul 1993, god. V, br. 71–72, str. 7–8.

УСТАНОВЕ КУЛТУРЕ У СРБИЈИ. – *Повеља*, Краљево, 1993, Нова серија, год. XXIII, бр. 1–2, стр. 79–95.

1994.

CULTURAL INSTITUTIONS IN SERBIA. – *Kultura*, Beograd, 1994, br. 93–94, str. 148–172.

ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ ДАНАС. – *Књижевна реч*, Београд, 10. фебруар 1994, год. XXIII, бр. 432, стр. 3.

ЈУГОСЛОВЕНСКА СОЦИОЛОГИЈА ИЗМЕЂУ АПОЛОГИЈЕ И ЈЕРЕСИ: О ОДГОВОРНОСТИ НАУКЕ О ДРУШТВУ. – *Књижевне новине*, Београд, 1. фебруар 1994, год. XLVI, бр. 879, стр. 1 и 3.

КУЛТУРА И ОБРАЗОВАЊЕ. – *Насијава и васпийијање*, Београд, 1994, год. XLIII, бр. 3, стр. 165–172.

КУЛТУРА И ОБРАЗОВАЊЕ. – *Образовање за будућности: какво нам је образовање њојребно*. Приредила Гордана Зиндовић-Вукадиновић. Педагошко друштво Србије, Београд, 1994, стр. 81–89;

U knjizi se nalazi i prilog raspravi Triva Indića, str. 139, 156–157.

ЛИРСКЕ ЕЛЕГИЈЕ И ОПОМЕНЕ ЂУРЕ КОВАЧЕВИЋА. – Ђуро Ковачевић, *Само једном небо*, Београд, Академија Нова, 1994, стр. 33–43.
Pogovor.

LOS HOMBRES AL MODO NUEVO. – *Mujeres por la paz*. Coordinado por Stasa Zajovic. Belgrado, Mujeres de negro, 1994, pp. 173–175.

MEN IN A NEW WAY. – *Women for Peace*. Edited by Stasa Zajovic. Belgrade, Women in Black, 1994, str. 133–134.

MUŠKARCI NA NOV NAČIN. – *Žene za mir*. Urednica Staša Zajović. Beograd, *Žene u crnom*, 1994, str. 172–174.

НАУКА О ДРУШТВУ КАО ЕТИКА ОДГОВОРНОСТИ. – *Зборник Филозофско-књижевне школе у Крушевцу*, I, Крушевац, Багдала, 1994, стр. 133–138.

ПОРУГА ЗЛУ ВРЕМЕНУ. – *Борба*, Београд, 9. јун 1994, стр. II.
Prikaz zbirke pesama Đura Kovačevića „Kolo“.

RAZGOVOR SA MUŠKOM GRUPOM ZA PODRŠKU. – *Žene za mir*. Urednica Staša Zajović. Beograd, *Žene u crnom*, 1994, str. 168–169.
Prilog razgovoru.

1995.

ETNOCID I INDIHENISTIČKI POKRETI U LATINSKOJ AMERICI. – *Latinska Amerika i savremeni svet*. Priredila Rozita Levi. Beograd, Jugoslovensko udruženje latinoamerikanista – Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1995, str. 35–68.

INTERAKCIJA TEHNOLOGIJE I KULTURE NA JUGOSLOVENSKOM PROSTORU. – *Ekonomika*, Beograd, 1995, god. XXXI, br. 7–8, str. 55–57.
Prvi deo članka.

INTERAKCIJA TEHNOLOGIJE I KULTURE NA JUGOSLOVENSKOM PROSTORU. – *Ekonomika*, Beograd, 1995, god. XXXI, br. 9–10, str. 62–69.
Drugi deo članka.

ИНТЕРАКЦИЈА ТЕХНОЛОГИЈЕ И КУЛТУРЕ НА ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПРОСТОРУ. – *Технологија, култура и развој*. Уредио Властимир Матејић. Београд, Институт „Михаило Пупин“, 1995, стр. 44–68.

INTERKULTURALIZAM, NACIJA I RELIGIJA. – *Interkulturalnost – Interculturality*. Priredio Božidar Jakšić. Beograd, Hobisport, 1995, str. 245–263.

KULTURA KAO SAMOODBRANA DRUŠTVA I LIČNOSTI. – *Dijalog*, Beograd, 1995, pilot broj, str. 89–91.

Prilog raspravi.

MEDIOS DE COMUNICACIÓN Y LA GUERRA: EL CASO DE BOSNIA. – *Tiempo de Paz*, Madrid, 1995, n. 37–38, pp. 115–122.

MUZEJSKA DELATNOST U PROCESU DRUŠTVENIH PROMENA. – *Menadžment u muzejima i galerijama*, Beograd, Muzejsko društvo Srbije – Društvo istoričara umetnosti Srbije – Seminar za muzeologiju Filozofskog fakulteta – Jugoslovenski nacionalni komitet ICOM-a – Istorijski muzej Srbije, 1995, str. 1–4.

НАПОМЕНА ПРИРЕЂИВАЧА. – Имануел Кант, *Вечни мир: филозофски нацрп*, Београд, Гутенбергова галаксија, 1995, стр. 105–107.

ПРАВО И ПРАВИЧНОСТ У СЛОБОДИ УГОВАРАЊА. – *О правди и правичности*. Приредио Милош Кнежевић. Београд, Дом културе „Студентски град“, 1995, стр. 69–84.

1996.

ЕДУАРДО ГАЛЕАНО ИЛИ РЕЧ КАО ОРУЖЈЕ. – Едуардо Галеано, *Бити као они: култура мира и неоколонијализам*, Београд, Гутенбергова галаксија, 1996, стр. 131–146.

Pogovor.

EVROPSKI KULTURNI IDENTITET. – *Srbija i Evropa*. Priredio Miloš Knežević. Beograd, Dom kulture Studentski grad, 1996, str. 27–35.

IZGRADITI KAPITALIZAM ZA JEDNU PETOLETKU. – *Ekonomika*, Beograd, 1996, god. XXXII, br. 6–7, str. 364.

Prikaz knjige Stanislava Govoruhina „Velika kriminalna revolucija: ima li Rusija budućnost?“

O BESEDNIŠTVU. – *Ekonomika*, Beograd, 1996, god. XXXII, br. 4, str. 238.

Prikaz knjige Ljubomira Tadića „Retorika: uvod u veštinu besedništva“

PAUNDOVO ZAUZIMANJE ZA FILOZOFIJU PRAVA. – Rosko Paund, *Uvod u filozofiju prava*, Podgorica, CID, 1996, str. 7–34.

Predgovor.

PRIMER „ENERGOPROJEKTA“. – *Ekonomika*, Beograd, 1996, god. XXXII, br. 8–9, str. 433.

Osvrt na istoimeni časopis.

ШТА НАМ ЈЕ ДОНЕЛА „ГОДИНА КУЛТУРЕ“ ИЛИ КАКВО НАМ ЈЕ МИНИСТАРСТВО ЗА КУЛТУРУ ПОТРЕБНО. – Београд, Фонд Љуба Давидовић, 1996, стр. 12–14.

Prilog istoimenoj raspravi.

1997.

ЕСТЕТСКО ОБРАЗОВАЊЕ, КРИЗА ШКОЛЕ И ДРУШТВА, ИЛИ О УМЕТНИЧКОМ ВАСПИТАЊУ КАО ПУТУ КА ПОЛИТИЧКОЈ СЛОБОДИ. – *Насиља и васпитање*, Београд, 1997, год. XLVI, бр. 2–3, стр. 181–193.

КУЛТУРА ОТПОРА ИЛИ ДИЈАЛОГ ИЗ 1973. О ОДНОСУ ФИЛОСОФИЈЕ, ИСТОРИЈЕ И КЊИЖЕВНОСТИ. – *Зборник Крушевачке филозофско–књижевне школе*, IV, Крушевац, Багдала, 1997, стр. 23–32.

LA HISTORIOGRAFÍA EN LA COMUNIDAD MULTIÉTNICA: EL CASO DE YUGOSLAVIA. – *Ayer*, Madrid, 1997, n. 26, pp. 81–96.

ТЕХНОЛОГИЈА И ОБРАЗОВАЊЕ: ИНСТРУМЕНТИ РЕПРЕСИЈЕ ИЛИ ОСЛОБОЂЕЊА. – *Технологија, култура и развој*, III, Београд, Институт „Михаило Пупин“, 1997, стр. 13–32.

1998.

NACIONALIZAM: IZMEĐU POLITIČKE EMANCIPACIJE I ZLOUPOTREBE. – *Lavirinti krize: preduslovi transformacije SR Jugoslavije*. Priredili Slobodan Samardžić, Radmila Nakarada i Đuro Kovačević. Beograd, Institut za evropske studije, 1998, str. 227–243.

ОДБРАНА ПАРЛАМЕНТАРИЗМА. – Слободан Гавриловић, *Србија је жедна демократије: говори у Скупштини*, Београд, Фонд Љуба Давидовић, 1998, стр. 5–8.

Predgovor.

СИНДИКАТ УМЕТНИКА. – *Билијен Удружења ликовних уметника Србије*, Београд, 20. јун 1998, стр. 6.

STVARALAŠTVO KAO PROTEST. – *Kultura*, Beograd, 1998, br. 97, str. 122–125, 141–143.

Učesnik u raspravi.

АНАЛИЗА „ЗБОРНИКА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ“ (1995–1998). – *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад, 1998, бр. 104–105, стр. 365–367.

1999.

GLOBALNE POSLEDICE AGRESIJE NATO NA JUGOSLAVIJU. – *Istorija 20. veka*, Beograd, 1999, god. XVII, br. 1–2, str. 127–158.

КОШУТЊАК КАО ПЕСНИКОВА АРКАДИЈА. – *Летопис Матице српске*, Нови Сад, 1999, год. CLXXV, бр. 3, стр. 346–350.

Prikaz knjige Dušana Đ. Matića „Hod“.

РЕЛИГИЈСКИ ЧИНИЛАЦ У БАЛКАНСКИМ СУКОБИМА. – *Зборник крушевачке филозофско-књижевне школе*, VI, Крушевац, Багдала, 1999, стр. 68–86.

REVOLUCIJE U LATINSKOJ AMERICI U DVADESETOM VEKU. – *Latinska Amerika u dvadesetom veku*, Beograd, Jugoslovensko udruženje latinoamerikanista, 1999, str. 62–96.

ŽARIŠTA SUKOBA NA BALKANU. – *Balkan: mogućnosti regionalnog sistema bezbednosti*, Beograd, Institut za evropske studije – Fondacija Friedrich Ebert, 1999, str. 91–154.

ЖЕСТОКИ КРИТИЧАРИ. – *НИИ*, Београд, 23. децембар 1999, бр. 2556, стр. 39.

O nasleđu grupe „Praxis“.

2000.

ČASOPIS „KULTURA“: POČECI. LIČNI ZAPIS. – *Kultura*, Beograd, 2000, br. 100, str. 9–29.

DELA HUMANISTICKIH NAUKA I PROBLEM NJIHOVOG VREDNOVANJA. – *Kultura*, Beograd, 2000, br. 100, str. 102–105, 138–140.

Prilog raspravi.

KULTURA NAŠEG VREMENA. – Luj Dolo, *Individualna i masovna kultura*, Beograd, Clio, 2000, str. 131–137.

Pogovor.

МАТИЦА КАО МАТЕМА. – *НИИ*, Београд, 23. новембар 2000, бр. 2604, стр. 5.

НАПОМЕНА УЗ ОВО ИЗДАЊЕ. – Добрица Ћосић, *Нага и акција*, Београд, Филип Вишњић, 2000, стр. 425–430.

Напомена priredivača.

КУЛТУРА И ТЕХНИКА У 20. ВЕКУ. – *Наше стварање*, Лесковац, 2000, год. XLVII, бр. 3–4, стр. 254–268.

СВИ ЋЕМО БИТИ УМРЕЖЕНИ: КУЛТУРА БУДУЋНОСТИ. – *Политика*, прилог у додатку „Култура – уметност – наука“, Београд, 30. и 31. децембар 2000, 1. и 2. јануар 2001, стр. 4.

ЗА НОВУ КУЛТУРНУ ПОЛИТИКУ. – *Политика*, прилог у додатку „Култура – уметност – наука“, Београд, 4. новембра 2000, стр. 1.

ЗА SVAKI EXLIBRIS PO JEDNO DRVO!. – *Bilten – Newsletter Ex Libris*, Beograd, br. 8, 2000, str. 19.

2001.

ИЗМЕЋУ ВЛАСТИ И ПОБУНЕ: СРПСКИ ИНТЕЛЕКТУАЛЦИ. – *Књижевни гласник*, Београд, 2001, бр. 1, стр. 75–79.

ОБРАЗОВАЊЕ, НАУКА И КУЛТУРА ПОСЛЕ МИЛОШЕВИЋА. – *Нова српска њолићичка мисао*, Београд, бр. 1, 2001, стр. 113–123.

ODRASTANJE ZAKASNELIH NACIJA. – *Književni glasnik*, Beograd, 2001, br. 2, str. 66–78.

КУЛТУРА И ТЕХНИКА У 20. ВЕКУ. – *Технолоија, култура и развој*, VII, Београд, Удружење „Технологија и друштво“ – Институт „Михајло Пупин“, 2001, стр. 131–146.

НАПОМЕНА УЗ ОВО ИЗДАЊЕ. – Добрица Ћосић, *Сиварно и мојше: чланиц и олеги*, Београд, Филип Вишњић, 2001, стр. 227–231.
Napomena priređivača.

NATIONALISM: BETWEEN THE POLITICS OF EMANCIPATION AND ABUSE. – *The Labyrinths of the Crisis: Prerequisites for the Democratic Transformation of the Federal Republic of Yugoslavia*. Edited by Lidija R. Basta Fleiner, Radmila Nakarada and Slobodan Samardžić. Bâle – Genève – Munich, Helbing and Lichtenhahn, 2001, pp. 249–271.

СОЦИОЛОШКО-КУЛТУРОЛОШКА ОЧЕКИВАЊА ОД САВРЕМЕНОГ УЏБЕНИКА. – *Савремени основношколски уџбеник: теоријско-методолошке основе*. Приредиле Биљана Требјешанин и Душанка Лазаревић. Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2001, стр. 21–29.

2002.

AGRARNI POKRETI U MODERNOM BRAZILU. – *Brazil: pet vekova postojanja (1500–2000)*, Beograd, Jugoslovensko udruženje latinoamerikanista – Idea, 2002, str. 75–85.

JUBILEJ ZAVODA. – *Kultura*, Beograd, 2002, br. 105–106, str. 235.

LAS KASAS I ZAJEDNICA SLOBODNIH I JEDNAKIH. – Bartolome de Las Kasas, *Kratak izveštaj o uništenju Indija*, Beograd, Filip Višnjić, 2002, str. 5–12.
Predgovor.

НАПОМЕНА УЗ ОВО ИЗДАЊЕ. – Добрица Ћосић, *Српско ишшање I*, Београд, Филип Вишњић, 2002, стр. 373–379.

Напомена приређивача.

2005.

ОБРАЗОВАНИЕ, НАУКА И КУЛТУРА ПОСЛЕ МИЛОШЕВИЧА. – *Србија о себе*. Редактор-составитељ Мирослав Јованович. Москва, Издање Европа, 2005, стр. 447–461.

ДОБРИЦА ЋОСИЋ: ПИСАЦ КАО СВЕДОК И УЧЕСНИК. – *Писац и ишторија: зборник радова о Добрици Ћосићу и његовим делима*. Уредили Верољуб Вукашиновић и Марко Недић. Трстеник – Београд, Народна библиотека „Јефимија“ – Српска књижевна задруга, 2005, стр. 271–278.

ЈЕВРЕЈСКИ ПОРТРЕТИ У ДЕЛИМА ИВЕ АНДРИЋА. – *Јеврејски преглед*, Београд, 2005, год. XIII(LI), br. 11, str. 15–16.

2006.

ДЕЈТОН И ЉУДСКА ПРАВА. – *Нова Зора*, Билећа, 2006, бр. 10, стр. 150–156.

ЈЕВРЕЈСКИ ПОРТРЕТИ У АНДРИЋЕВИМ ДЕЛИМА. – *Свеске Загужбине Иве Андрића*, Београд, 2006, год. XXV, бр. 23, стр. 362–367.

НАПОМЕНЕ ПРИРЕЂИВАЧА. – Љубомир Тадић, *Филозофија љрава*, Изабрана дела, I, Београд, Завод за уџбенике – Службени гласник, 2006, стр. 516–517.

О САБРАНИМ ДЕЛИМА ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА. – *Нова Зора*, Билећа, 2006, бр. 10, стр. 52–58.

PRÓLOGO. – Fernando Rodríguez de La Torre, *Bibliografía de las Brigadas Internacionales y de la participación de extranjeros a favor de la República (1936–1939)*, Albacete – Instituto de Estudios Albacetenses „Don Juan Manuel“ de la Excm. Diputación de Albacete, 2006, str. 7–8.

ШТА ЈЕ КУЛТУРНА ПОЛИТИКА, А ШТА КУЛТУРНИ ИДЕНТИТЕТ И ДИПЛОМАТИЈА. – *За бољи љуи Србије*, Београд, Центар ресорних одбора Демократске странке, 2006, стр. 675–678.

2007.

ЕСЕЈ КАО СЛОБОДА У ТУМАЧЕЊУ СРЕТЕНА МАРИЋА. – *Нова Зора*, Билећа, 2007, бр. 13, стр. 210–216.

ЕСЕЈ КАО СЛОБОДА У ТУМАЧЕЊУ СРЕТЕНА МАРИЋА. – *Раскрића*, Косјерић – Нови Сад, 2007, год. IV, бр. 5, стр. 57–65.

ЕТИКА KAMPSIANA. – Viktorija Kamps, *Javne vrline*, Beograd, Filip Višnjić, 2007, str. 179–183.

Pogovor.

КАКО РЕШИТИ ПРОБЛЕМ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ. – *Нова српска ѿолићичка мисао. Анализе*, Београд, 2007, год. III, бр. 1–2, стр. 61–64.

Prilog raspravi.

НАПОМЕНЕ ПРИРЕЂИВАЧА. – Љубомир Тадић, *Филозофија у времену и зајонећка смрћи*, Изабрана дела, том VI, Београд, Завод за ућбенике – Службени гласник, 2007, стр. 355–356.

НАПОМЕНЕ ПРИРЕЂИВАЧА. – Љубомир Тадић, *Јавносћ и рећорика*, Изабрана дела, V, Београд, Завод за ућбенике – Службени гласник, 2007, стр. 347–349.

НАПОМЕНЕ ПРИРЕЂИВАЧА. – Љубомир Тадић, *Наука о ѿолићици*, Изабрана дела, IV, Београд, Завод за ућбенике – Службени гласник, 2007, стр. 526–529.

НАПОМЕНЕ ПРИРЕЂИВАЧА. – Љубомир Тадић, *Поредак, аућорићей и слобода*, Изабрана дела, II, Београд, Завод за ућбенике – Службени гласник, 2007, стр. 502–504.

НАПОМЕНЕ ПРИРЕЂИВАЧА. – Љубомир Тадић, *Традиција, лећимносћ и револуција*, Изабрана дела, III, Београд, Завод за ућбенике – Службени гласник, 2007, стр. 317–318.

У ВРХУ ИЗДАВАШТВА: ПО КОЈУ ЦЕНУ. – *Полићика*, Београд, 8. јун 2007, стр. 11.

2008.

АНДРИЋ КАО ДИПЛОМАТА. – *Свеске Задушбине Иве Андрића*, Београд, 2008, год. XXVII, бр. 25, стр. 259–263.

Prikaz knjige Miroslava Karaulca „Andrić u diplomatiji“.

ДУГИ ЛУК ИЗМЕЂУ ПОБУНЕ И ДЕМОКРАТИЈЕ. – *Шездесет осма. Личне историје: 80 сведочења*. Приредио Ђорђе Малавразић. Београд, Радио Београд 2 – Службени гласник, 2008, стр. 92–101.

ЉУБОМИР ТАДИЋ: МИСАО У СЛУЖБИ СЛОБОДЕ. – Љубомир Тадић, *Криза и великосрпски хегемонизам*, Изабрана дела, VII, Београд, Завод за уџбенике – Службени гласник, 2008, стр. 704–720.

ЉУБОМИР ТАДИЋ: МИСАО У СЛУЖБИ СЛОБОДЕ. – *Нова Зора*, Билећа, 2008, бр. 18–19, стр. 273–281.

Prvi deo eseja.

НАПОМЕНЕ ПРИРЕЂИВАЧА. – Љубомир Тадић, *Криза и великосрпски хегемонизам*, Изабрана дела, VII, Београд, Завод за уџбенике – Службени гласник, 2008, стр. 701–703.

ПОЛИТИКА КУЛТУРНОГ ИДЕНТИТЕТА. – *Нова српска њолићичка мисао*, Београд, Посебно издање, бр. 1, 2008, стр. 99–105.

2009.

ГРАЂАНИН СВЕТА. – Милош Јефтић, *Уз слике Зорана Павловића*. Друго, допуњено издање. Београд, Партедон, 2009, стр. 193–201.

DE DIGNITATE ET AUGMENTIS SCIENTIARUM ИЛИ О ПОПУЛАРИЗАЦИЈИ НАУКЕ. – *Друштво знања: њоуларизација културе, науке и уметности*, Београд, Задушбина Илије М. Коларца, 2009, стр. 71–84.

ЉУБОМИР ТАДИЋ: МИСАО У СЛУЖБИ ЧОВЈЕКА. – *Нова Зора*, Билећа, 2008–2009, бр. 20–21, стр. 271–279.

Drugi deo eseja.

Naslov redakcije pogrešno dat izvornom tekstu čiji je naslov „Ljubomir Tadić: misao u službi slobode“.

ДОПУНА („АНАРХИЗАМ, ИНСПИРАЦИЈА ГУБИТНИКА“, *НИН*, 3062). – *НИН*, Београд, 10. септембар 2009, бр. 3063., стр. 4.

ПОДМИЋЕНИ ФОРМАЛНИМ СЛОБОДАМА. – *НИН*, Београд, 27. август, 2009, бр. 3061, стр. 45.

O potrebi kulturne politike i ulozi časopisa.

КИРАЈЦИЈЕ ИЗ ЦЕХАНИНЕ КУЋЕ: СЛУЧАЈ ПРИРОДЊАЧКОГ МУЗЕЈА ИЛИ О НАЦИОНАЛНОМ НЕХАТУ. – *Брајтсјиво*, Београд, 2009, бр. 13, стр. 101–118.

КИРАЈЦИЈЕ ИЗ ЦЕХАНИНЕ КУЋЕ: СЛУЧАЈ ПРИРОДЊАЧКОГ МУЗЕЈА ИЛИ О НАЦИОНАЛНОМ НЕХАТУ. – *Зборник Мајице српске за друшћивене науке*, Нови Сад, 2009, бр. 127, стр. 107–121.

ПРИРОДНЕ НАУКЕ У ПРИВРЕДНОЈ КУЛТУРИ СРБА. – *Брајтсјиво*, Београд, 2009, бр. 13, стр. 119–127.

2010.

„DRUŠTVO ZNANJA: POPULARIZACIJA KULTURE, NAUKE I UMETNOSTI“. – *Pravo & društvo*, Београд, 2010, год. I, бр. 2, стр. 227–230.

Prikaz istoimenog zbornika.

FRAGMENT O SVETOZARU STOJANOVIĆU. – *Filozofija i društvo*, Београд, год. XXI, бр. 3, 2010, стр. 3–8.

FRANCUSKA IDEJA SLOBODE U DELU LJUBOMIRA TADIĆA. – *Pravo & društvo*, Београд, 2010, год. I, бр. 1, стр. 175–196.

IN MEMORIAM: SVETOZAR STOJANOVIĆ (1931–2010). – *Pravo & društvo*, Београд, 2010, год. I, бр. 3, стр. 229–231.

С. ДОЛГОВА, Е. ИВАНОВА, А. ТУРИЛОВ, Т. СУБОТИН ГОЛУБОВИЋ (ПРИР.), „МОСКВА – СРБИЈА, БЕОГРАД – РУСИЈА. XVI–XVIII ВЕК“. – *Pravo & društvo*, Београд, 2010, год. I, бр. 2, стр. 237–239.

ОРОМЕНЕ НА ВРЕМЕНА ЗЛА. – *Pravo & društvo*, Београд, 2010, год. I, бр. 1, стр. 359–361.

Prikaz knjige Efraima Zurofa „Lovac na naciste“.

ЗА СВЕТ БЕЗ МОЋИ И СТРЕПЊИ. – Добрица Ћосић, *Моћ и сирејње*, Београд, Службени гласник, 2010, стр. 131–141.

Pogovor.

2011.

ANARHIZAM: JEDNA MOGUĆA ENCIKLOPEDIJSKA ODREDNICA. – *Pravo & društvo*, Београд, 2011, год. II, бр. 1, стр. 155–168.

ОДНОСИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ И СРБИЈЕ. – *Нова српска њолијичка мисао*, Београд, посебно издање, бр. 1, 2011, стр. 127–131.

ПОСЛОВИ НАЦИОНАЛНОГ КОМИТЕТА ЗА НЕМАТЕРИЈАЛНО КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ. – *Немајеријално културно наслеђе – Intangible Cultural Heritage of Serbia*, Београд, Министарство културе, информисања и информационог друштва – Центар за заштиту нематеријалног наслеђа при Етнографском музеју у Београду, 2011, бр. 1, стр. 20.

РЕСЕПЦИЈА ИДЕЈА РОЗЕ ЛУКСЕМБУРГ У ДЕЛУ ЛЈУБОМИРА ТАДИЋА. – *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Београд, 2011, год. V, бр. 6, стр. 51–83.

SUSRET LJUBOMIRA TADIĆA SA ROZOM LUKSEMBURG. – *Pravo & društvo*, Београд, 2011, год. II, бр. 3–4, стр. 99–125.

ZNAČAJ BIBLIOTEKA. – *Pravo & društvo*, Београд, год. II, бр. 1, 2011, стр. 305–307.

Prikaz knjige Jasmine Ninkov „Biblioteke XXI veka“.

2012.

РЕСЕПЦИЈА ИДЕЈА РОЗЕ ЛУКСЕМБУРГ У ДЕЛУ ЛЈУБОМИРА ТАДИЋА. – *Ljubomir Tadić: mislilac slobode*. Priredili Jagoš Đuretić i Ilija Vujačić. Београд, Albatros plus – Службени гласник, 2012, стр. 49–87.

SIMA MARKOVIĆ KOD LJUBOMIRA TADIĆA. – *Pravo & Društvo*, Београд, 2012, год. III, бр. 3–4, стр. 169–177.

2013.

JUŽNA AMERIKA: SOCIJALIZAM ZA XXI VEK. BORBA ZA DRUGU NEZAVISNOST. – *Vreme*, Beograd, 14. mart 2013, br. 1158, str. 56–59.

PRÓLOGO. – Eduardo Luis Aguirre, *Sociología del control global punitivo. Apuntes sobre la seguridad, la guerra y la paz*, La Plata, Editorial Universitaria de la Plata, 2013, pp. 11–22.

СИМА МАРКОВИЋ КОД ЉУБОМИРА ТАДИЋА. – *Друшћивено-иолићичка и научна мисао и делатносћ Симе Марковића*. Уредник Александар Костић. Српска Академија наука и уметности, Београд, 2013, стр. 183–192.

VODA U POLITICI SRBIJE I EVROPSKE UNIJE. – *Tehnologija, kultura i razvoj*, XX, Beograd, Udruženje „Tehnologija i društvo“, 2013, str. 53–66.

ВОДА У ПОЛИТИЦИ СРБИЈЕ И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ. – *Зборник за друшћивене науке Мајилице српске*, Нови Сад, 2013, бр. 143, стр. 235–249.

2014.

АУКЦИЈА. – *Речник иојмова ликовних уметносћи и архитектурe*, I, А–Ђ, Београд, Српска академија наука и уметности – Завод за уџбенике, 2014, стр. 235–236.

БЕРЗА. – *Речник иојмова ликовних уметносћи и архитектурe*, I, А–Ђ, Београд, Српска академија наука и уметности – Завод за уџбенике, 2014, стр. 288–289.

БИЗНИС. – *Речник иојмова ликовних уметносћи и архитектурe*, I, А–Ђ, Београд, Српска академија наука и уметности – Завод за уџбенике, 2014, стр. 305–306.

LJUBOMIR TADIĆ: L'HOMME REVOLTÉ. – *Filozofija i društvo*, Beograd, god. XXV, br. 1, 2014, str. 221–225.

ЉУБОМИР ТАДИЋ (1921–2013). – *Печал*, Београд, 10. јануар 2014, бр. 301, стр. 16–19.

Pogrešno štampana godina rođenja Lj. Tadića; treba 1925.

ЉУБОМИР ТАДИЋ (1925–2013). – *Нова Зора*, Билећа, 2013–2014, бр. 40–41, стр. 94–99.

ПОЛИТИЧКА ЕСЕЈИСТИКА ЂОРЂА ОЦИЋА. – *Нова Зора*, Билећа, 2014, бр. 42–43–44, стр. 83–93.

СТРАТЕГИЈА КУЛТУРНЕ ПОЛИТИКЕ. – *Мојуге сипраијеије развоја Србије*. Уредник Часлав Оцић. Београд, Српска академија наука и уметности, 2014, стр. 367–375.

2015.

ИНФОРМИСАНОСТ КАО СУВЕРЕНОСТ. – Небојша Берез, *Тањуї и међународно информисање*, Београд, Завод за уџбенике, 2015, стр. 321–32. *Pogovor*.

ИСКУСТВО ЗЛА ИЛИ О ЦЕЛАТУ. – *Целатић иод луїом*. Приредио Јово Цвјетковић. Београд, Албатрос плус, 2015, стр. 49–58.

МИНАИЛОВИЋ DRAGOSLAV. – Ljubomir Erić, *Enciklopedija straha*, Beograd, Službeni glasnik, 2012, str. 275–276.

МИСАО ЉУБОМИРА ТАДИЋА О СЛОБОДИ И ДОБРУ НАРОДА. – *Глас / Српска академија наука и уметности. Одељење друшћвених наука*, Београд, 2015, год. CDXXIV, књ. 31, стр. 247–252.

ПЛЕМЕНИТО ПОЕТСКО САЗВУЧЈЕ. – *Корак на дуїом иуїу: крићички иексїови о иоезији Драїана Колунције*. Приредио Зоран Хр. Радисављевић. Нови Сад, Прометеј, 2015, стр. 28–31.

ПОЛИТИЧКА ЕСЕЈИСТИКА ЂОРЂА ОЦИЋА. – *Повраїак у Ергабово: Ђорђе Оцић 1934–2008*. Уредници Ђорђе Нешић и Дејана Оцић. Даљ, Културни и научни центар „Милутин Миланковић“, 2015, стр. 61–71.

SOCIJALNE STUDIJE TEHNOLOGIJE U SRBIJI U PROGRAMIMA UNIVERZITETSKE NASTAVE. – *Tehnologija, kultura i razvoj*, XXII, Beograd, Udruženje „Tehnologija i društvo“, 2015, str. 39–49.

2016.

СОЦИЈАЛНЕ СТУДИЈЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ У ПРОГРАМИМА УНИВЕРЗИТЕТСКЕ НАСТАВЕ. – *Зборник Мајице српске за друшћивене науке*, Нови Сад, 2016, год. LXVII, бр. 159/160, стр. 709–720.

ВЕРОНАУКА ЈЕ ПРОТИВУСТАВНА. – *Просвећни ирећед*, Београд, 17. март 2016, год. LXXII, бр. 2683 (8), стр. 4.

Prilog raspravi „Verska nastava i граћанско vaspitanje“

2017.

МУЗИЧКИ ЛЕКСИКОН ГОРДАНЕ КРАЈАЧИЋ. – Гордана Крајачић, *Музички лексикон Србије*, Београд, Г. Крајачић, 2017, стр. 13–14.

Predgovor.

ОДБРАНА КОРЕНА. – Васо Предојевић, *Подирмечки сйоменар*, Љубљана, Студио Град, 2017, стр. 5–9.

Predgovor.

2018.

ИЗДАВАЧИ У СМУТНИМ ВРЕМЕНИМА: ОПШТИ КАТАЛОГ „ГУТЕНБЕРГОВЕ ГАЛАКСИЈЕ“, ГУТЕНБЕРГОВА ГАЛАКСИЈА, СМЕДЕРЕВО, 2017. – *Нова Зора*, Билећа, 2018, бр. 60, стр. 146–149.

2019.

ТАДИЋЕВ НАУК О ДЕМОКРАТИЈИ: ИСТОВЕТНОСТ СОЦИЈАЛИЗМА И ДЕМОКРАТИЈЕ, СЛОБОДЕ И ЈЕДНАКОСТИ. – *Филозофија кризе и оийора: мисао и дело Љубомира Тадића*. Уредници Маринко Лолић, Слободан Антонић и Јово Бакић. Београд, Институт друштвених наука – Српска академија наука и уметности – Филозофски факултет Универзитета у Београду – Српско социолошко друшћтво, 2019, стр. 325–345.

2.2. Priređena dela

1965.

LA JEUNE CULTURE YUGOSLAVE. – *Jeunesse*, Belgrade, 1965, vol. XIV, n. 46, 27 pp.

1965.

YOUNG YUGOSLAV CULTURE. – *Youth Life*, Belgrade, 1965, vol. XIV, n. 46, 27 pp.

1966.

LATINSKA AMERIKA DANAS. – *Naše teme*, Zagreb, god. X, br. 1–2, 1966, 511 str.

Jedan od priređivača.

1967.

KINA. – *Naše teme*, Zagreb, 1967, god. XI, br. 8–9, 426 str.

Jedan od priređivača.

2.3. Prevodilački rad

1955.

BOL ZA PROŠLIM. – *Polet*, Zagreb, 1955, god. III, br. 1, str. 29.

Prevod sa makedonskog pesme M. Đorđevskog „Болка за минатото“.

SRETANJE. – *Polet*, Zagreb, 1955, god. III, br. 1, str. 29.

Prevod sa makedonskog pesme M. Đorđevskog „Среќавање“.

1969.

KULTURNA POLITIKA KUBE. – *Kulturna politika III*, Beograd, Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 1969, str. 138–168.

Prevod sa španskog priloga Ambrosija Forneta za okrugli sto UNESCO o kulturnoj politici, Monaco, decembar 1967.

1976.

MARCELINO CAMACHO, „RAZGOVORI U ZATVORU: RADNIČKI SINDIKALNI POKRET. ŠTA SU RADNIČKE KOMISIJE?“. – *Marksizam u svetu*, Beograd, 1976, god. III, br. 9, str. 9–15.

Prevod sa španskog.

1977.

FRANCISCO FERNÁNDEZ ORDÓÑEZ, „EKONOMSKI PROGRAM SOCIJALDEMOKRATIJE ZA DANAŠNJU ŠPANIJU“, *Marksizam u svetu*, Beograd, 1977, god. IV, br. 4–5, str. 545–555.

Prevod sa španskog.

2004.

ХАСИНТО РИВЕРА ДЕ РОСАЛЕС, „ОНТОЛОШКИ ДОПРИНОС КАНТА. ОТВОРЕНИ ДИЈАЛОГ СА ХАЈДЕГЕРОМ“. – *Актуелнос̄и и будућнос̄и Кантове филозофије*. Приредио Данило Баста. Београд, Гутенбергова галаксија, 2004, стр. 251–263.

Prevod sa španskog.

NAPOMENE O OBJAVLJENIM NEKROLOZIMA

„Ubi spiritus ibi libertas“ Ivana Vejvode objavljen je izvorno u nedeljniku *Novi magazin*, br. 472, Beograd, 14. maj 2020, str. 38–39.

„Kulturna politika na delu“ Milene Dragičević Šešić objavljen je izvorno u časopisu *Kultura*, br. 169, Beograd, 2020, str. 422–427.

„Odlazak poslednjeg libertera“ Marka Fernandez Nikolića objavljen je u skraćenom obliku u nedeljniku *Vreme*, br. 1532, Beograd, 14. maj 2020, str. 19.

„Punoletstvo misli“ Miloša Ćipranića objavljen je u prvobitnom obliku u časopisu *Filozofija i društvo*, god. XXXI, br. 3, Beograd, 2020, str. 443–447.

REGISTAR LIČNIH IMENA

- Adamović, Dragoslav 38
Adorno, Teodor 101
Agire, Eduardo Luis 125
Alberoni, Frančesko 93
Alberti, Rafael 17, 19, 63
Alečković, Mira 78
Aljende, Laura 54
Aljende, Salvador 8, 54, 56, 105
Amundzen, Rual 37
Andrejević, Andrej 44
Andreson, Peri 98
Andreson, Šervud 46, 48
Andrić, Ivo 13, 29, 38, 71, 120, 122
Antonić, Slobodan 127
Arate, Horhe 107
Ašanin, Miodrag 74
Atanasijević, Ksenija 95
Avlin, Klod 78
- Babić, Vuk 44
Babović, Gliša 77
Badovinac, Tomislav 57
Bakić, Jovo 127
Bakić, Slobodan 107
Bakočević, Aleksandar 61
Bakunjin, Mihail 17
Bambira, Vanija 102
Banović, Gojko 77
Barijentos, Rene 56
Basta Flajner, Lidija 119
Basta, Danilo 129
Begović, Vlajko 101
Berec, Nebojša 126
Berisavljević, Žika 41
Berisavljević, Žika 55
Berković, Eva 100, 103
Betoven, Ludvig 73
- Bi, Fritjof 77
Blagojević, Desimir 77
Blagojević, Radovan 79
Blumenfeld, Jorik 94
Boban, Ljubo 109, 110
Bobio, Norberto 22, 94
Bogdanović, Mara 33
Bogdanović, Žika 50
Bogdanović, Živan 31
Bolito, Viljem 82
Borgi, Lamberto 94
Borisavljević, Miodrag 81
Bošković, Dušan 104
Božić, Mirko 74, 78
Brant, Vili 52
Brenson, Luiz 110
Brkić, Svetozar 45, 80
Broz Tito, Josip 34, 39, 42, 44, 47, 50, 51, 57, 59, 60, 62, 63, 83
Broz, Jovanka 60
Buha, Aleksa 99
Bujišić, Branislava 43, 44
Bušić, Ante Bruno 46, 47
- Cetineo, Ante 79
Cvijić, Jovan 29
Cvjetković, Jovo 126
- Čapek, Karel 73
Čašule, Kole 56
Čavoški, Kosta 98
Čiplic, Bogdan 80
Čolkman, Erik 84
- Ćeroni, Umberto 92
Ćipranić, Miloš 6, 26, 131
Ćoni Polakini, Vitorija 94

- Ćopić, Branko 29, 35, 38, 71, 77
 Ćopić, Soja 29
 Ćosić, Božica 58
 Ćosić, Branimir 72
 Ćosić, Dobrica 41, 43, 57, 58, 61, 65,
 68, 75, 90, 105, 118, 119, 120, 124
- Dačić, Ivica 65
 Daglas, Džordž 77
 Danojlić, Milovan 44, 45, 46, 72, 81
 Dapčević, Vlado 42
 Davičo, Oskar 41, 43, 57, 79
 Dedić, Arsen 46
 Dega, Edgar 79
 Demaći, Adem 42
 Didro, Deni 81
 Dilen, Tomas 45
 Dirkem, Emil 58, 93
 Doder, Duško 110
 Dokes, Pjer 100, 102
 Dolgova, Svetlana 123
 Dolo, Luj 118
 Dos Pasos, Džon 46, 48
 Dos Santos, Teotonio 102
 Dragičević Šešić, Milena 5, 15, 131
 Drašković, Danica 64
 Drašković, Vuk 64
 Drljević, Sonja 60
 Drulović, Miloško 57
 Dubrofski, Melvin 109
- Džodže, Koči 41
- Đilas, Milovan 41, 44, 49
 Đonović, Pavle 79
 Đorđević, Nada 40
 Đorđević, Veljko 57
 Đorđevski, Momčilo 46, 128
 Đurđević, Miodrag 78
 Đuretić, Jagoš 8, 87, 124
 Đuretić, Nada 105
 Đurić, Dragiša 51
 Đurić, Mihailo 59, 60
 Đurić, Milica 51
- Đurić, Rajko 109
 Đurović, Božidar 44, 108
 Đuzel, Bogomil 46
- Eliot, Tomas Sterns 46
 Erić, Ljubomir 40, 42, 126
 Ernandez, Hesus 8, 17
 Ernandez, Migel 19
- Fabri, Luidi 106
 Feđin, Konstantin 81
 Fernandez Nikolić, Marko 5, 20, 131
 Fernandez Ordonjez, Fransisko 129
 Filip, Andre 51
 Fiori, Đuzepe 94
 Floreskano, Enrike 103
 Fokner, Vilijam 46, 48, 73
 Franičević Pločar, Jure 81
 Frans, Karlos 27
 From, Erih 8
 Furgoni, Emilio 56
- Gaj 97
 Galaso, Đuzepe 94
 Galeano, Eduardo 115
 Gali, Đorđo 94
 Gams, Andrija 99
 Garagori, Paulino 63
 Gargano, Reinaldo 56
 Garin, Eudenio 94
 Garsija Baka, Huan David 92
 Gavrilović, Slobodan 117
 Gevara, Če 8, 19, 53, 54, 91, 92, 107
 Glumac, Branislav 46
 Gojgić, Ljubica 65
 Golob, Zvonimir 82
 Golubić, Mustafa 38
 Golubović, Zagorka 7, 55, 87, 92, 105,
 106, 112
 Gonsales Kasanova, Pablo 102, 103
 Gonsales, Felipe 19
 Gorbačov, Mihail 110
 Gotovac, Vlado 80
 Govoruhin, Stanislav 116

Gramši, Antonio 94
Grbić, Dragoslav 75
Grlić, Danko 63, 98, 106
Grlić, Eva 63
Grubor, Jovo 35
Grubor, Milka 31, 35
Gudelj, Petar 81

Hajdeger, Martin 129
Haksli, Oldos 76
Hamilton, Alster 99
Hart, Armando 54
Hemingvej, Ernest 48, 71
Hergešić, Ivo 74
Himenez, Armando 94
Hobsbaum, Erik 111
Hodža, Enver 41, 43
Hristić, Jovan 45
Hruščov, Nikita 47
Huliao, Fransisko 89

Idn, Entoni 51
Ilić, Ivan 60
Indić Đorđević, Olivera 57
Indić, Angelina 31, 33, 34
Indić, Drago (Trifun) 31, 32, 35
Indić, Drago (Trivo) 5, 57, 63
Indić, Dušan (Trifun) 31, 32, 34, 35,
37, 39, 44, 50, 53, 57
Indić, Dušan (Trivo) 5, 60
Indić, Jovanka 31
Indić, Milica (Stevan) 29, 30, 31, 35,
53, 62
Indić, Mirko 30
Indić, Nevenka 31, 50, 57
Indić, Sava 31
Indić, Savka 31, 35
Indić, Snežana 56, 57, 61
Indić, Trifun 31
Indić, Trivo 5, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 15,
17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26,
66, 67, 69, 100, 113
Indić, Vojin 30, 31, 66
Indić, Vujo 30

Isaković, Antonije 38
Ivanova, Ekaterina 123
Ivanović, Dragiša 55
Ivačić, Pero 55
Ivić, Ivan 64

Jakšić, Božidar 13, 115
Jeftić, Miloš 122
Jelić, Jordan 106
Jelić, Vojin 83
Jeremić, Ljubiša 46
Jeremić, Vuk 65
Jevtić, Miloš 110
Jinger, Ernst 91
Jokić, Vujadin 107
Jovanović, Bane 44
Jovanović, Branka 106
Jovanović, Miroslav 120
Jovičić, Jovan 19
Jozef, Franc 31, 32

Kadare, Ismail 43
Kafka, Franc 71
Kaleb, Vjekoslav 76, 80
Kamačo, Marselino 129
Kami, Alber 7, 48
Kamings, Edvard Estlin 45
Kamps, Viktorija 121
Kant, Imanuel 81, 115, 129
Kapeki, Vitorio 93, 94
Karadžić, Vuk 96, 97, 108
Karaulac, Miroslav 122
Kardelj, Edvard 34
Karić, Živojin 82
Karo Baroha, Hulio 63
Kastro, Fidel 54, 94
Katajev, Valentin 82
Kenedi, Džon 17, 52
Kjerkegor, Seren 92
Klarin, Mirko 109
Klička, Benjamin 73
Knežević, Miloš 115
Kolundžija, Dragan 44, 45, 80, 126
Kombol, Mihovil 76

Kondit, Ben 58
 Korbalan, Salomon 56
 Korš, Karl 99
 Kostić, Aleksandar 44, 125
 Kovačević, Božidar 77
 Kovačević, Đuro 64, 114, 117
 Kočić, Petar 29
 Krajačić, Gordana 127
 Kraljević, Vanja 50
 Krešić, Andrija 69
 Krešić, Ljubinka 95
 Krleža, Miroslav 40, 46
 Krmpotić, Vesna 82
 Krtolica, Radovan 55
 Krulj, Vrleta 101
 Kukolj, Milan 31
 Kukolja, Božo 74
 Kulenović, Skender 29, 41
 Kuper, Fenimor 48

La Boesi, Etjen de 8, 22
 Lakićević, Dragan 64
 Lakićević, Ognjen 44
 Las Kasas, Bartolome de 22, 119
 Lazarević, Dušanka 119
 Lazarević, Laza 51
 Lesing, Gothold Efraim 74
 Leskovac, Mladen 73
 Levi, Rozita 114
 Levinas, Emanuel 22
 Liht, Sonja 7
 Ličina, Vladimir 80
 Lolić, Marinko 127
 Lorka, Federiko Garsija 17, 19, 109
 Lukić, Velimir 79
 Luksemburg, Roza 13, 124

Ljubičić, Nikola 61

Majkić, Angelina 35
 Majkić, Dragan 35
 Majkić, Dušanka 35
 Majkić, Lazar 35
 Majkić, Slavka 35

Majstorović, Stevan 11, 12, 58, 69
 Malavrazić, Đorđe 122
 Maluvijer, Gi 58
 Manli Hopkins, Džerard 45
 Manukijan, Agopik 93
 Marcoki, Umberto 58
 Marinković, Nada 81
 Marić, Sreten 13, 121
 Marjanović, Jovan 58
 Markes, Gabrijel Garsija 27
 Marković, Draža 60, 61
 Marković, Mihailo 7, 41, 98
 Marković, Sima 124, 125
 Marone, Franko 93
 Martinović, Laza 49
 Matejić, Vlastimir 115
 Matić, Dušan 76, 77, 79, 84
 Matić, Dušan Đ. 13, 45, 117
 Menjšikov, Mihail 52
 Mering, Franc 74
 Migel, Amando 97, 101
 Mihailović, Aleksandar 44
 Mihailović, Dragoslav 126
 Mihajlov, Sergej 94
 Mihajlović Mihiz, Borislav 39, 43
 Mijajlović, Zdravko 64
 Mikecin, Vjekoslav 11, 98
 Miler, Artur, 46, 48
 Miletić, Gojko 61
 Milićević, Vojislav 82
 Miljuš, Angelina 34
 Miljuš, Mara 34
 Miljuš, Nikola 34
 Miljuš, Simo 34, 35
 Miljuš, Zora 34
 Miljuš, Đuro 34
 Milošević, Mića 50
 Milošević, Slobodan 8, 19, 42, 69, 119,
 120
 Milton, Džon 111
 Miočinović, Stjepan 56
 Mirić, Voja 87
 Mirković, Bora 44, 85, 86
 Mitrović, Vukica 38

- Mićunović, Dragoljub 7
 Mojsin, Danica 58, 59, 60, 67, 94
 Monteskje, Šarl 8
 Moravija, Alberto 72
 Moroa, Andre 76
 Moska, Gaetano 25, 67, 98
 Mrkonjić, Petar (Petar I Karadorđević) 29

 Nakarada, Radmila 117, 119
 Naser, Gamal Abdel 51, 53
 Nedić, Marko 120
 Neruda, Pablo 39
 Nevjestić, Virgilije 46
 Nešić, Đorđe 126
 Nešković, Blagoje 33
 Nikezić, Marko 58, 59, 60
 Nikolić, Mirjana 99
 Nikolić, Radivoj 17, 18
 Ninkov, Jasmina 124
 Novaković, Slobodan 12, 44, 87
 Nunjes, Oskar 56, 87

 Očić, Časlav 126
 Očić, Dejana 126
 Očić, Đorđe 126
 Ognjenović, Vida 14
 Oliveti, Franka 93
 Oljača, Mladen 29, 72
 Orešković, Marko 39
 Ortega i Gaset, Hose 13, 19, 25, 67, 98, 104, 106, 108
 Ortega, Soledad 63
 O'Nil, Judžin 46, 48

 Palavestra, Predrag 74
 Panić, Milan 7
 Parun, Vesna 82, 83
 Pas Estensoro, Viktor 56
 Paund, Ezra 45
 Paund, Rosko 116
 Pavletić, Vlatko 80
 Pavlović, Boro 74, 76
 Pavlović, Kosara 45

 Pavlović, Miodrag 40, 43, 45, 80
 Pavlović, Pavle 38, 39
 Pavlović, Zoran 122
 Pavlović, Živojin 14
 Pašić, Najdan 45
 Pejn, Tomas 8
 Pejrefit, Rože 79
 Perović, Latinka 43, 45, 53, 59, 85
 Perović, Sreten 75
 Pervić, Muharem 61
 Petrarka, Frančesko 9
 Petrović, Aleksandar 14
 Petrović, Gajo 14, 113
 Petrović, Ruža 99
 Petrović, Slobodan 85
 Piko dela Mirandola, Đovani 22
 Piljaru, Antonio 94
 Piter, Džozef 100
 Pjerali, Pjero 55
 Platon 24
 Popa, Dojna 40
 Popa, Vasko 40, 43, 45
 Poper, Karl 98
 Popov, Nebojša 7, 58, 67, 110
 Popović, Koča 38
 Popović, Miloje 44
 Popović, Mitar 44
 Popović, Nikola 109
 Predojević, Hasan-paša 28
 Predojević, Vaso 29, 127
 Prever, Žak 85
 Prica, Čedo 77
 Primorac, Igor 100, 109
 Prlja, Aleksandar 44
 Prodanović, Jaša 29
 Protić, Miodrag 39
 Prudon, Pjer-Žozef 17
 Pudar Draško, Gazela 5
 Pulancas, Nikos 100

 Racković, Miodrag 40, 44, 46
 Radanović, Nenad 81
 Radenković, Đoka 39
 Radinović, Radovan 68

Radić, Stipe 42
 Radičević, Branko V. 45, 76
 Radosavljević, Zoran Hr. 126
 Radovanović, Miljana 96, 97
 Radović, Ranko 44
 Radumilo, Veso 75
 Radenović, Petar 30
 Radoneri, Ernesto 94, 100
 Rajt Mils, Čarls 84, 89
 Ranković, Aleksandar 57
 Ranković, Miodrag 103
 Resulbegović, Kaplan 40, 41, 42
 Rivera de Rosales, Hasinto 129
 Roden, Ogist 81
 Rodriggez de la Tore, Fernando 120
 Rodriggez, Marijano 105
 Rolan, Romen 79
 Rosandić, Ružica 99
 Rosić, Lepa 33
 Rosić, Momčilo 33
 Rosić, Nada 33
 Rašković, Jovo 58
 Rutić, Noemi 51

Salutati, Kolučo 9
 Salvadori, Masimo 94
 Samokovlija, Isak 81
 Santamarija, Ajde 54
 Sapenjo, Natalino 94
 Sarajčić, Ivo 49
 Sarojan, Vilijam 48
 Seara Vaskez, Modesto 91
 Sekulić, Isidora 78
 Simonović, Predrag 49
 Sivini, Đordano 94
 Skok, Petar 21
 Spacal, Lojze 71
 Staljin, Josif 34, 42, 62
 Stambolić, Miloš 54
 Stambolić, Petar 47, 61
 Stanojević, Obrad 67, 68, 97, 111
 Stanojević, Stanoje 27, 28
 Stefanović, Mirjana 44, 45
 Stefanović, Moma 45

Stefanović, Pavle 39
 Stefanović, Čeca 38, 39
 Stern, Lorens 81
 Stipčević, Augustin 80
 Stojanović, Svetozar 7, 21, 64, 65, 95,
 123
 Stojičić, Đoko 55
 Stojković, Miodrag 78
 Stopar, Bogdan 76

Šatlen, Žaki 97
 Šević, Stevan 44
 Šnajder, Đuro 80
 Šolaja, Stevo 40, 44, 46, 100
 Špoljar, Krsto 78
 Špoljarić, Branka 39
 Špoljarić, Đuro 39
 Štajnbek, Džon 77
 Štefan, Florika 81
 Štrbac, Milenko 89
 Šuvar, Stipe 54, 59

Tadić, Boris 8, 19, 65, 66
 Tadić, Ljubomir 7, 13, 14, 19, 21, 59,
 60, 69, 98, 111, 116, 120, 121, 122,
 123, 124, 125, 126, 127
 Tagore, Rabindranat 77, 79
 Tamames, Ramon 98, 101
 Tasić, Dimitrije 87
 Tikveš, Halil 46
 Timotijević, Duda 50
 Timotijević, Kosta 50
 Tišma, Aleksandar 76
 Todorović, Srbislav 82
 Tomazini, Umberto 58
 Tomašević, Nebojša 109
 Tomičić, Zlatko 82
 Tosi, Antonio 93
 Trebješanin, Biljana 119
 Trifunović, Đorđe 44
 Tripalo, Miko 53
 Truhelka, Jagoda 37
 Tudman, Franjo 47
 Tukidid 30

Turilov, Anatolij 123
Tven, Mark 48

Ujević, Tin 82
Unamuno, Migel de 92
Urales, Federika 58
Uskatesku, Horhe 91

Valeri, Pol 79, 82
Van Dorp, Jan 81
Vasić, Petar 82
Vasiljević, Živan 61
Vejvoda, Ivan 5, 9, 22, 110, 131
Velaskes, Dijego 106
Veličković, Vlada 44
Velmar Janković, Svetlana 79
Vels, Herbert Džordž 78
Verkor 82
Vern, Žil 18
Vidaković, Aleksandar 49
Vijana, Rajmundo 61, 63
Vilijams, Tenesi 46, 48
Vilijams, Vilijam Karlos 46, 52, 83
Vještica, Desanka 33
Vještica, Dušan 33
Vještica, Jeka 33
Vještica, Jovan (Lazar) 32, 37
Vještica, Jovan 33
Vještica, Koviljka 36
Vještica, Kuzman 34
Vještica, Lazar 32, 34, 36
Vještica, Mara 33
Vještica, Milica 34
Vještica, Petar 34
Vještica, Radmila 33
Vještica, Radomir 33
Vještica, Sejka 33

Vještica, Slavko 36
Vještica, Smilja 33
Vještica, Stevan (Jovan) 33, 34
Vještica, Stevan (Stevan) 33
Vještica, Verica 33
Vještica, Đuro 34
Vlajčić, Milan 90, 91
Vlaškalčić, Tihomir 61
Vojnović, Milan 59
Volker, Jirži 78
Voren, Pen 83
Vrkljan, Irena 81
Vujačić, Mirko 73
Vujačić, Ilija 124
Vujinović, Janko 105
Vukašinović, Veroljub 120
Vukosavljević, Slavko 75
Vulf, Tomas 46, 48
Vulf, Virdžinija 80
Vučković, Tihomir 103
Vučković, Vojislav 38, 39
Vučo, Aleksandar 73

Zajović, Staša 114
Zambekari, Pelegrino 9
Zanardo, Aldo 99
Zane, Tvrtko 46, 47
Zečković, Lela 46
Zindović Vukadinović, Gordana 113
Zrelec, Miljenko 55
Zurof, Efraim 13, 123

Žimbrek, Ladislav 46
Živanović, Milivoj 38
Životić, Miladin 7, 55
Žugić, Vlado 60, 61
Županov, Josip 101

SADRŽAJ

Reč priređivača.....	5
IVAN VEJVODA	
Ubi spiritus ibi libertas	7
MILENA DRAGIĆEVIĆ ŠEŠIĆ	
Kulturna politika na delu	11
MARKO FERNANDEZ NIKOLIĆ	
Odlazak poslednjeg libertera	17
MILOŠ ĆIPRANIĆ	
Punoletstvo misli	21
TRIVO INDIĆ	
Prilozi za biografu.....	27
Bibliografija radova Triva Indića	67
Napomene o objavljenim nekrolozima.....	131
Registar ličnih imena.....	133

Miloš Čipranić
TRIVO INĐIĆ: ŽIVOT I DELO

Institut za filozofiju i društvenu teoriju
Kraljice Natalije 45, Beograd

Dizajn korica
Nikola Stevanović

Grafička obrada
Sanja Tasić

Štampa
Sajnos, Novi Sad

ISBN 978-86-80484-81-5

2021.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316:929 Инђић Т.(082)
012 Инђић Т.

TRIVO Indiћ : život i delo / priredio Miloš Ćipranić. - Beograd :
Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet, 2021 (Novi Sad :
Sajnos). - 139 str. ; 21 cm. - (Edicija Zasluga)

Tiraž 150. - Reč priređivača: str. 5-6. - Bibliografija radova Triva Indića:
str. 67-129. - Napomene o objavljenim nekrolozima: str. 131. - Registar. -
Sadrži i : Prilozi za biografa / Trivo Indić.

ISBN 978-86-80484-81-5

1. Ћипранић, Милош, 1988- [приређивач, сакупљач] [аутор додатног
текста]

а) Инђић, Триво (1938-2020) -- Зборници

COBISS.SR-ID 50434313